

અં ભાં શ્રી. શ્વે. સ્થાનકવાસી જૈન

કૉન્ફરન્સની ચડતી- પડતીનો ઇતિહાસ.

ક

: લેખક :

ત્રિભુવન વીરભાઈ હિમાબી-જેતપુર

ક

: પ્રકાશક :

જીવજીસાલ જગનસાલ સંઘવી-અમદાવાદ

કિંમત : ૦-૯-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગજરાતી કાંપીયટ્ટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૨૮-૬૪ કિમત ૦.૮-૦૦

ગ્રંથનામ સુવિદ્યાચંદ્રિકા પદ્યલોકો દર્શિતશા

વર્ગિક નં/ ૩૭૩૩૧૮૮૧૪૬

અખિલ ભારતવર્ષીય શ્રી શ્વે. સ્થાનકવાસી જૈન

કાન્દર-સની ચડતી-

પડતીનો ઇતિહાસ

જેમાં

સદરહુ કાન્દર-સનાં સને ૧૯૦૬ થી ૧૯૪૧ સુધીનાં
દશેય અધિવેશનો પર એક 'ઊડતી નજર' રૂપે
દ્રશ્યેષુ વિદ્યાવલોકન આપવામાં આવ્યું છે.

લેખક :

ત્રિભુવન વીરજીભાઈ હેમાણી

૫

પ્રકાશક :

જયજીલાલ જ્ઞાનલાલ સંઘવી

'સ્થાનકવાસી જૈન' કાર્યાલય,

અમદાવાદ.

પ્રથમાવૃત્તિ]

નકલ ૧૦૦૦

[ઇ. સ. ૧૯૪૧

કિંમત : નવ આના

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ

સદ્ગત બા. મો. શાહના

પુણ્યાત્માને

વંદનપૂર્વક

અર્પણ

ત્રિ. વી. હિમાણી

રજિયાતબાઈ ઝવેરચંદ

જન્મ : સંવત્ ૧૬૦૬

અવસાન : સંવત્ ૧૯૯૭ ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૧

તા. ૮ મી એપ્રિલ ૧૯૪૧ મંગળવાર

આભાર-પત્ર

શ્રીમાન ચંદુલાલ ગુલાબચંદ દેસાઈ,

મોરબી.

આપ સાત સાત વર્ષ થયાં મ્હારાં ‘ગ્ધાનકવાસી જૈન’ પત્રના ચાલુ ગ્રાહક રહી, સમાજના પત્રને પ્રોત્સાહન આપવા ઉપરાંત, અવારનવાર ધાર્મિક પુસ્તકો મંગાવી જૈનધર્મ પ્રત્યેનો આપનો પ્રેમ બતાવી આપો છો, એટલું જ નહિ પણ આપ આપણી રક્ષા. જૈન કોન્ફરન્સનાં કાર્યવાહીનું પરોક્ષ નિરીક્ષણ કરી સમાજોત્તતિ માટે ધગશ ધરાવો છો. એવું મેં જાણ્યું ત્યારે આપની વધુ મુંગી સેવા જાણવાની મને જાણાય છે ત્યારે મેં જાણ્યું કે, આપ આપના મૂળ વતન ‘વવાણીયા’ના સેવા-સમાજના પેદ્રન છો, દુષ્કાળ વખતે તે સેવાસમાજદ્વારા ગરીબોને અન્ન-વસ્ત્રાદિની મદદ આપી આપે દ્રવ્યનો સારો સદુપયોગ ક્યો હોતો, તથા આપના બંધુના સ્મારકરૂપ વવાણીયામાં હાલ ‘શ્રી વિક્રમચંદ્ર ક્રી લાય-બ્રેરી’ ચાલે છે. આ ઉપરાંત કવિવર્ય શ્રી નાનચંદ્રજી મ. વિરચિત ‘પ્રાર્થના પદ’ પુસ્તકની ચોથી આવૃત્તિમાં આપે કિંમતી સહાય આપી છે. આ બધી આપની શુભ પ્રવૃત્તિઓ જાણી, ‘કોન્ફરન્સ ઇતિહાસ’ નામક આ પુસ્તકની કેટલીક નકલો લેવા વિષેનો માત્ર એક જ પત્ર આપને લખતાં આપે આપનાં સ્વ. પૂ. માતૃશ્રી રળીયાતમાર્ષના પુણ્ય-સ્મરણાર્થે આ પુસ્તકની ૧૫૧ નકલ ખરીદી મ્હારાં પ્રકાશનકાર્યને વેગ આપ્યો છે તે બદલ હું આપનો આભાર માનવાની મારી આંતરૂ લાગણી રોકી શકતો નથી. સાથે સાથે આશા રાખું છું કે, આપદ્વારા સમાજ-ધર્મ અને ધર્મ સાહિત્યની સેવા વધુ ને વધુ થતી રહે.

શ્રાવણ શુદ્ધ ૫ સોમવાર,
૧૯૯૭
પંચમાર્ષની પોળ, અમદાવાદ

હું છું આપનો શુભેચ્છક
જીવણલાલ સંઘવી.

. . . સાં ક ણિ યું . . .

પૃષ્ઠ

૧. પ્રારંભિક	૧
૨. પૂર્વ ભૂમિકાનું દિગ્દર્શન	૮
૩. પહેલું અધિવેશન : મોરબીમાં	૧૮
૪. બીજું અધિવેશન : રતલામમાં	૨૯
૫. ત્રીજું અધિવેશન : અજમેરમાં	૪૩
૬. ચોથું અધિવેશન : જલધરમાં	૫૮
૭. પાંચમું અધિવેશન : સિકંદ્રાબાદમાં	૬૬
૮. નિરુત્સાહી વાતાવરણનો દર્શક	૭૧
૯. છઠું અધિવેશન : મલકાપુરમાં	૮૦
૧૦. સાતમું અધિવેશન : મુંબઈમાં	૮૫
૧૧. આઠમું અધિવેશન : બિકાનેરમાં	૯૯
૧૨. નવમું અધિવેશન : અજમેરમાં	૧૩૩
૧૩. દશમું અધિવેશન : ઘાટકાપુરમાં	૧૩૬
૧૪. ઉપસંહાર	૧૩૯
૧૫. પ્રકાશકનું અંતિમ નિવેદન	૧૪૦

મુદ્રક : કેશવલાલ સાંકળચંદ શાહ

ધી વાર્નાવજય પ્રી. પ્રેસ, સત્રાપાસ કોસ રોડ—અમદાવાદ

આ પુસ્તકના લેખક
અને
'સ્થાનકવાસી જૈન'ના ખાસ લેખક

શ્રી ત્રિભુવન વીરજીભાઈ હેમાણી--જેતપુર

આ અને બીજા અનેક પુસ્તકોના પ્રકાશક,
 'બીકાનેર અને અજમેર અધિવેશનના ગૃહરાતના પ્રચારક
 અને 'સ્થાનકવાસી જૈન'ના સંપાદક

જીવણલાલ છગનલાલ સંઘવી-અમદાવાદ

શ્રી. શ્વે. સ્થા. જૈન કૉન્ફરન્સના અધિવેશનોનો ઇતિહાસ

૧
પ્રારંભિક

સુપ્રસિદ્ધ ચિંતક તેમજ ફિલ્સફ વાડીલાલ મોતીલાલ શાહે સાચું જ કહ્યું છે કે જોવા-જોવાના અનેક ભેદ છે અને તેમાં પણ મુખ્ય ભેદ એ છે : એક ‘ગાડરદષ્ટિ’ અને બીજો ‘ગરુડદષ્ટિ.’ ચિંતકો તેમજ ફિલ્સફો પહેલી દષ્ટિને ‘છીછરી વ્યવહાર દષ્ટિ’ અને બીજીને ‘ઉડી નિશ્ચય દષ્ટિ’ તરીકે ઓળખાવે છે. તેઓ સત્ય જ કહે છે કે ‘ગાડર દષ્ટિ’વાળો મનુષ્ય જમીન પરના તેમજ ‘ઉંચે’ અનતા વિવિધ બનાવો જુએ છે અને તેનું વર્ણન આપવા પ્રયત્ન કરે છે, જ્યારે ‘ગરુડ દષ્ટિ’વાળો અવલોકનકાર તો પહાડ પર કે ખુલ્લા અવકાશમાં ઉભો રહીને ‘નીચે’ની ‘જમીન’ પર અનતા બનાવો જુએ છે અને તેનું વર્ણન આપે છે. એટલો જ માત્ર તફાવત એ બે દષ્ટિઓ વચ્ચે છે એમ નથી, પરંતુ એ બન્ને પ્રકારના ‘જોવા’માં જખ્ખર અંતર (gulf) રહેલું માલૂમ પડે છે. પહેલા પ્રકારનાં અવલોકનમાં નાની નાની નિર્માલ્ય બાબતોને, બનાવોને તેમજ ઘટનાઓને પણ જુદા જુદા સ્વાંગ પહેરાવી મોટા રુપમાં દેખાડવામાં આવેલ હોય છે. એમ કરવામાં એ અવલોકનકાર ગૌરવ સમજતો હોય છે, કારણ કે ‘ગાડર.

દષ્ટિ 'વાળા રિપોર્ટરની દષ્ટિ મર્યાદા વિસ્તૃત નહિ પણ અતિશય મર્યાદિત હોય છે. તેને લઇને તેમજ કાંઈ પણ બનાવની જોડે કે વ્યક્તિનાં વિવિધ વર્તનની સાથે સંકળાયેલી આગળ પાછળની 'ચીજો' તેમજ 'સંજોગો'ને તુલનાત્મક દષ્ટિએ જોવાની ટેવ ન હોવાને પરિણામે એવા અવલોકનકારને નાની નાની 'ચીજો' તેમજ વ્યક્તિઓ પણ મોટી, સુંદર તેમ જ આકર્ષક લાગે અને તેમાં જ તેમનું સઘળું લક્ષ રોકાઈ રહે એ સમજી શકાય તેવું છે. તેમ અને તેમાં કાંઈ આશ્ચર્યને સ્થાન હોવું ન જોઈએ-એમ બને તે તદ્દન સ્વાભાવિક છે.

બીજી બાજુએ 'ગુરુ દષ્ટિ'વાળો લેખક તો નિર્માલ્ય બાબતો તેમજ બનાવો અને વ્યક્તિઓ તરફ નજર સરખી ફેંકવામાં પોતાનું પતન સમજે છે અને તેથી તેની દષ્ટિ તો હરહંમેશ 'ઉપયોગિતા'ને તેમજ 'પ્રગતિ'ને ઢુંઢતી રહે છે. પરિણામ એ આવે છે કે 'ગાડર-દષ્ટિ'વાળાઓ જે બનાવો તેમજ ઘટનાઓ કે વ્યક્તિઓને મહત્તાપૂર્ણ કે આશ્ચર્યજનક ક્ષેત્રરૂપ વર્ણવે છે તે જ બનાવોને 'ગુરુ દષ્ટિ'વાળો ચિંતક કે ક્રિસ્ટફ 'છીછરા', અફસોસજનક કે નિરાશાપ્રેરક દૃશ્ય તરીકે ઓળખાવે છે અને તેની કદરુપતાને નગ્ન સ્વરૂપે જનસમાજ સમક્ષ મૂકતાં તે થોડોસો પણ અચકાતો નથી. પરિણામ એ આવે છે કે એવી એ બે પ્રકારની દષ્ટિઓનાં અવલોકનોને લીધે જનસમાજ તો વિચારને ઝોલે ચઢી જતો માલૂમ પડે છે અને 'ગાડર-દષ્ટિ'ને વરેલી એ જનતાને મન એ 'ગુરુ દષ્ટિ'ની મદદ વડે કરાયેલું લખાણ ડંકાશ ભરેલું, કે તોછડાઈવાળું લાગે તો તેમાં નવાઈ જેવું કંઈયે નથી.

એ પ્રમાણે એ 'ગાડર'ની તેમજ 'ગુરુ'ની દષ્ટિઓ તદ્દન ભિન્ન હોય છે, જો કે એ બન્ને પોત પોતાનાં ક્ષેત્રમાં તદ્દન સ્વાભાવિક પણ હોય છે. અંગ્રેજી ભાષામાં આ 'ગુરુ દષ્ટિ'ને 'Birds' 'eye-view' એટલે 'પક્ષીની નજરે જોવાતાં દૃશ્ય'રૂપે ઓળખાવવામાં આવે છે. એને આપણી ભાષામાં 'વિહંગાવલોકન' પણ

કહી શકાય. તે શબ્દ ઉપર જણાવેલા ‘હંચે’ ચઢીને કરાતાં અવ-
લોકનને તંતોતંત લાગુ પડે છે એમ કહીએ તો તેમાં કંઈ ખોટું
નથી. એમ હોવાથી આ લખાણનું શિરોનામ ‘વિહંગાવલોકન’
રાખવાનું પસંદ કરવામાં આવ્યું છે. અલબત્ત, તેમાં ‘ગાડર દષ્ટિ’ને
કેટલે અંશે તજ દેવામાં આવી છે અને ‘ગરુડ દષ્ટિ’ને અપનાવવા
માટે કેટલી હદનો પ્રયત્ન સેવવામાં આવ્યો છે તે મનનપૂર્વક વાંચી
શકનાર પ્રત્યેક વ્યક્તિ સમજી શકે એવી સાદી વાત માત્ર છે. ‘ગાડર’ની
ભૂમિકા પર રહેલી પ્રત્યેક વ્યક્તિએ સ્વપ્રયત્નો વડે ‘ગરુડ દષ્ટિ’ને
પહોંચવા સારુ અવિરત પ્રયત્નો સેવવા જોઈએ અને એવું કરવાની
ખાએશ ધરાવનાર સાધુ કે શ્રાવક, જ્ઞાની કે અજ્ઞાની, રંક કે તવંગર
ખરેખર પ્રગતિના રાજમાર્ગ પર ચઢી ચૂક્યો છે એમ કહેવામાં
અતિશયોક્તિ જેવું કંઈ થે નથી.

અવલોકનના ઉક્ત બન્ને દષ્ટિબિંદુઓને સાચી રીતે સમજી
શકનારી વ્યક્તિને સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવશે કે અખિલ ભારતવર્ષીય
શ્વેતામ્બર સ્થાનકવાસી જૈન કોન્ફરન્સના બુદ્ધાં બુદ્ધાં અધિવેશનોના
ભૂતકાળના ઇતિહાસમાંથી પ્રેરણા મેળવવા ઇચ્છનારે ‘ગાડર દષ્ટિ’ને
વધુમાં વધુ અંશે તિલાંજલિ આપીને બની શકે ત્યાં સુધી ‘ગરુડ
દષ્ટિ’એ અવલોકન કરવાની ટેવ પાડવી જોઈશે. તદ્દન ‘ગાડર દષ્ટિ’ની
મદદ વડે લખાયેલા એ કોન્ફરન્સના ભૂતકાળના કેટલાંય અવલોકનોએ
એ અધિવેશનના ‘જલસાઓ’ને દબાવવાળા ભવ્ય મેળાવડાઓ
તેમજ કૃત્તેહરુપ મંમેલનો તરીકે ઓળખાવેલાં છે અને તે રીતે તેનાં
‘ગીતડાં’ પણ પુષ્કળ પ્રમાણમાં ગવાયાં છે; પરંતુ ‘ગરુડ દષ્ટિ’એ
અવલોકન કરવાની ટેવ પાડવાની ઇચ્છાવાળી વ્યક્તિઓને એ અધિ-
વેશનોના મેળાવડાઓ કોઈ બુદ્ધ જ સ્વરુપમાં જણાયા હોય તો તેમાં
એ અવલોકનારનો વાંક ન ગણાવો જોઈએ—માત્ર તેમના દષ્ટિબિંદુઓનો
જ ફેર છે એ વાત સમજાઈ જવી જોઈએ. અને તેથી એ મતભેદને
વિરોધ કે દુશ્મનાવટ તરીકે લેખતાં પહેલાં વ્યાપક દષ્ટિએ એ વસ્તુને

વિચારવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એવાં જ કાંઈ દૃષ્ટિબિંદુને લક્ષમાં રાખીને અખિલ ભારતવર્ષીય શ્વેતામ્બર સ્થાનકવાસી જૈન કાન્દર-સનાં દશેય અધિવેશનોને અવલોકવાનો આ નમ્ર પ્રયાસ માત્ર કરવામાં આવ્યો છે એ સૌ કોઈએ નોંધી લેવું ઘટે છે. એ જ કારણ છે કે અવલોકનકારના ઉપર જણાવેલાં જુદાં જ દૃષ્ટિબિંદુને પરિણામે આ લખાણનું તારણ કેટલાકને ભયંકર કટાક્ષ રુપ લાગશે, બીજાઓને અભિમાનપ્રેરિત જણાશે અને થોડાકો તેને અપમાનજનક પણ ગણશે એ વાત આ લખતી વખતે જ લખનારનાં લક્ષમાં બરાબર છે. પરંતુ કોઈને એમ લાગે કે તેમ લાગે તે તરફ લક્ષ આપવાનો આ લખાણનો હેતુ નથી. એથી ઉલટું આ લખાણનો હેતુ જુદો જ છે : આપણી એ કાન્દર-સનાં દશે અધિવેશનના પ્રતિહાસને કાંઈ જુદી જ દૃષ્ટિએ એટલે કે પ્રગતિને દુઢંતારી દૃષ્ટિએ અવલોકવાનો અદ્ય પ્રયાસ કરીને એ દ્વારા કંઈક પ્રેરણા મેળવવાનો અને જનતાને પ્રેરણા મળે તેવું કરવાનો આશય અલબત્ત આ લખાણ પાછળ છુપાયેલો છે. એવી પ્રેરણા જો મળવા પામે તો સ્થાનકવાસી જૈનોના સમસ્ત સંઘમાં ધર કરી રહેલી શિથિલતા રુપી જળોનાં અસ્તિત્વનું ભાન ચતુર્વિધ સંઘની વિચાર કરી શકે એવી પ્રત્યેક વ્યક્તિને થવા પામે ખરું અને એવાં ભાનને પરિણામે કર્તવ્યના પંથે ચઢીને સમાજ રુપી શરીર પર જામી ગયેલી એ શિથિલતાના ભયંકર પોપડાઓને દૂર કરવાનાં કાર્યમાં જનતા કંઈક અંશે પણ ફળીભૂત થવા પામે એ જ આ લખાણનો પ્રેરક હેતુ છે. એ સિવાય બીજો કશો આશય આ લખાણની પાછળ છુપાયેલો હોવાની શંકા કે કુશંકા કોઈ રખે કરે. ટુંકી ને ટચ વાત તો એટલી જ છે કે આ લખનારે કાન્દર-સનાં વિવિધ અધિવેશનોના ભૂતકાળને અભ્યાસ્યો, એ કાન્દર-સની ચઢતી-પડતીના કેટલાક તખ્તાઓનો સૂક્ષ્મ ખ્યાલ એ અભ્યાસ દ્વારા તેણે કર્યો અને પરિણામે વિચારમંથને ચઢેલાં તેનાં ચિત્તમાં કેટલીક મથામણને અંતે જે કંઈ સ્ફુરી આવ્યું તે આ લખાણ દ્વારા રજુ

કરવામાં આવ્યું છે. તે કોઈને રાજી રાખવા કે નારાજ કરવા અથવા તો કોઈની ખુશામત કરવા કે કોઈની નાલેશી કરવા માટે લખાયું નથી એ વાતની સૌ કોઈ ખાતરી રાખે. માત્ર સમાજની પ્રગતિના અભ્યાસના એક અંકોડા રુપે જ આ લખાણને સમજવાનું છે અને એ દૃષ્ટિએ જ જનતા સમક્ષ તેને ધરી દેવાની લેખકની ખાએશ છે, એટલું જ નો ધ્યાનમાં રાખીને તેને વાંચવામાં આવશે તો વાચકનાં ચિત્તમાં કોઈ પણ બનાવ કે ઘટનાને જોવાની સાચી દૃષ્ટિ યોગ્ય વખતે જોગી આવશે, એટલું જ નહિ પણ લેખકનો આશય પણ કંઈક અંશે સફળ થયો ગણાશે તેમજ તેણે લીધેલી મહેનત લેખે લાગશે.

*

સાથેસાથ એક વાત ઓર કહી લઉં ! આ લખાણને પ્રસ્તુત સ્વરુપમાં લખી શકવાની તાકાત સદ્ગત કર્મવીર વાડીલાલ મોતીલાલ શાહની સાથેના ટુંકા સહવાસને પરિણામે આ લખનારને પ્રાપ્ત થઈ છે એમ તેનું માનવું છે. અને એ પ્રખર જૈન વિચારકનાં જીવન તેમજ કવનના સતત અભ્યાસને પરિણામે સ્પષ્ટ રીતે જણાયું છે કે અખિલ ભારતવર્ષીય શ્વેતાશ્વર સ્થાનકવાસી જૈન કોન્ફરન્સનો ઇતિહાસ એટલે એક રીતે કહીએ તો એ વાડીલાલ શાહનો તેમનાં જીવન-કર્તવ્ય (Mission)ને યથાશક્તિ પાર પાડવાનો પ્રયત્ન. એ વીર પુરુષને સ્થાનકવાસી જૈનોની સેવા કરવાના પોતાના અભિલાષને મૂર્ત સ્વરુપ આપવા ખાતર પત્રકારના તખ્તા પર ‘નાચવા’નું પસંદ કર્યું હતું અને એક સાચા પત્રકારને શોભે એવો પાઠ લખવવા ખાતર, તેણે ‘ગાડર દૃષ્ટિ’ને સમૂળગી તિલાંજલિ આપીને સખત તેમ જ સતત જહેમત દ્વારા ‘ગરુડ દૃષ્ટિ’ને ઘણા જ મોટા પ્રમાણમાં અપનાવી હતી. અને એ દૃષ્ટિએ ફટલીયે અનોખી વિચારણાઓ, મંથનો તેમજ મંતવ્યો સ્થાનકવાસી જૈનો સમક્ષ ધરી દેવામાં તેમનાં જીવનનાં ફટલાંચ અમૂલ્ય વરસો તેણે પસાર કર્યાં હતાં. પરન્તુ અફસોસનો વિષય તો એટલો જ છે કે એ ચિંતકની સાચી કદર તેનાં જીવન દરમિયાન

તો થવી બાબુએ રહી, પરન્તુ તેમના સ્વર્ગવાસ પછી પણ થતી નથી એ એક બલિહારી જ છે. એવી અવગણનનો તાબો જ દાખલો દશમ અધિવેશનના સ્વાગત પ્રમુખ મહાશયે પૂરો પાડ્યો છે. તેમનાં એ બાપણમાં ઘાટકોપરમાં ભૂતકાળમાં થઈ ગયેલી અને હજુ પણ વસવાટ કરીને રહેલી કોઈ કોઈ વ્યક્તિઓની નોંધ લીધી છે, પરન્તુ ખુદ સ્થાનકવાસી જૈન કોન્ફરંસની સ્થાપનામાં જેણે સારો સરખો ભાગ ભજવ્યો હતો,^૧ એમ કરવા માટે તેમનાં ‘જૈનહિતેચ્છુ’માં પુષ્કળ ઉદાપોહ તેમજ માર્ગસૂચનો જેણે વખતો વખત રજુ કર્યાં હતાં. જેનું એ ‘જૈનહિતેચ્છુ’ પૂરા એક દશકા સુધી ઘાટકોપરમાંથી જ પ્રગટ થતું રહ્યું હતું, અને જેણે ઘાટકોપરને પોતાના વસવાટ તરીકે સ્વીકારીને તેમનાં જીવનનો લગભગ ચોથો ભાગ ત્યાં જ પસાર કર્યો હતો, એવા એ વાડીલાલ શાહના નામનો ઉલ્લેખ પણ સ્વાગત પ્રમુખના બાપણમાં ન હોય એને સમાજનું એક દુર્ભાગ્ય જ ગણવું કે બીજું કંઈ ? અરે, બીજા કશા ખાતર નહિ પણ એક પ્રખર સ્થાનકવાસી જૈન પત્રકાર અગર તો બિંકાનેરના અધિવેશનના પ્રમુખે ઘાટકોપરમાં તેનાં જીવનનાં અમૂલ્ય વરસો વીતાવ્યાં હતાં એટલો ઉલ્લેખ માત્ર કર્યો હોત તો પેલા સજનજીના ‘શ્રી’ અને ‘સરસ્વતી’ વચ્ચેના જીના કળ્યાને થોડીસી પણ આંચ આવત નહિ. ખેર ! એ જે હો તે હો ! આ એક માત્ર આડકથા જ થઈ. મારે કહેવાની વસ્તુ તો એટલી જ છે કે એ વા. મો. શાહની દૃષ્ટિએ જ આ લખાણ રુચી પ્રયાસ કરવાનું હાથ ધર્યું છે એ શરુઆતમાં જ જણાવી દેવું આવશ્યક સમજી લેવું. આમ હોવાથી આ લખાણમાંથી સમાજમાંની થોડીક વ્યક્તિઓને પણ સમાજના ઉદય માટે થોડીસી પણ પ્રેરણા મળવા પામશે તો તેનો સઘળો યશ એ વિચારક વાડીલાલના ફાળે જાય એમ છે એવું મારું અધીન મંતવ્ય છે.

*

૧ જીઆ કોન્ફરંસ ઓફિસે પ્રકટ કરેલો ‘શ્રી મોરબીમાં ભરાયેલી પ્રથમ શ્રી ચેતામ્બર સ્થાનકવાસી જૈન કોન્ફરંસનો રિપોર્ટ’ : પૃષ્ઠ ૧૦

છેડાની વાત તરીકે ચોટલું કહી લેવાની જરૂર છે કે આ લખાણને તૈયાર કરવામાં નીચે જણાવેલાં પુસ્તકો, રિપોર્ટો, અહેવાલો તેમજ પત્રોની ફાઇલોનો છૂટથી ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે એ જણાવી દેવું આવશ્યક છે. એ સઘળાં મળવા પામ્યાં ન હોત તો આ લખાણ લખવામાં કેટલીક હકીકતને અભાવે ધાર્યો આશય કૃણીભૂત થવા પામત નહિ એ સ્પષ્ટ જ છે. ખરેખર, એ પુસ્તક-પુસ્તિકાઓ તેમજ પત્રોનો તથા પ્રકાશક અંધુઓનો મારે આ સ્થળે અહેશાન જાહેર કરવો જ જોઈએ-એટલા ઝણુસ્વીકાર વગર આ પ્રયત્ન અધૂરો તેમજ પાંગળો જ ગંણાત એમ હું માનું છું:—

૧. જૈન હિતેચ્છુ [વાડીલાલ શાહ] સને ૧૮૯૮ થી ૧૯૨૧
૨. જૈન સમાચાર [,, ,,] સને ૧૯૦૬ થી ૧૯૧૨
૩. શ્રાવક [મોહનલાલ મહેતા] સને ૧૯૦૪ થી ૧૯૦૮
૪. જૈનોદય [નાગરદાસ શાહ] સને ૧૯૬૨
૫. કોન્ફરંસ પ્રકાશ : સને ૧૯૧૨-૧૩
૬. જૈનપ્રકાશ : છુટકે અંકો
૭. જૈન જગૃતિ [ડાહ્યાલાલ મહેતા] પુસ્તક પહેલું
૮. ઐતિહાસિક નોંધ [વા. મો. શાહ]
૯. શ્રે. સ્થા. જૈન કોન્ફરંસના વિવિધ અહેવાલો તથા વાર્ષિક રિપોર્ટો.

સાથોસાથ કોન્ફરંસ ઓફિસના હાલના સંચાલક મહાશયોનો પણ જાહેર રીતે આભાર માનવાની આ તક મારે લેવી જોઈએ અને તે એટલા ખાતર કે તેમણે ઉપર જણાવેલા અહેવાલો તેમજ રિપોર્ટોની ખાસ ‘ ઓફિસ કોપી ’ ની નકલો આ લખાણના ઉપયોગ સારું વિના સંકોચે ધીરવાનું સૌજન્ય દાખવ્યું છે. ખરેખર હું તેમનો અહેશાનમંદ છું.

પૂર્વભૂમિકાનું દિગ્દર્શન

અખિલ ભારતવર્ષીય શ્વેતાશ્વર સ્થાનકવાસી જૈન કોન્ફરન્સના^૧ વિવિધ અધિવેશનો પર એક ‘ ઉડતી નજર ’ ફેંકવાની શરુઆત કરતાં પહેલાં એ કોન્ફરન્સ સ્થપાઇ તે પહેલાંના જૈનોના ભૂતકાળના ઇતિહાસ પર દૃષ્ટિ દોડાવવાની જરૂર છે; અને તે કાર્ય આ ‘ પૂર્વ-ભૂમિકાનું દિગ્દર્શન ’માં કરી લઇએ એ વધુ ઇચ્છવાયોગ્ય છે. પરન્તુ તેમ કરવા સારુ સાધનોની વિપુલતા તો બાબુએ રહી પરન્તુ અદ્વપતા હોવાને કારણે ધાર્યું પરિણામ લાવી નથી શકાયું એ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે.

ઇતિહાસના અભ્યાસીઓને સ્પષ્ટ રીતે જણાઇ આવે છે કે જૈન-ધર્મ અને જૈનો સંબંધી સમસ્ત ભારતવર્ષમાં તો ઠીક, પરન્તુ દુનિયાભરમાં કેટલીયે ગેરસમજૂતો તેમજ ભ્રાન્તિઓ ફેલાયલી છે અને તે એટલે સુધી કે ખુદ એ ધર્મના જ જુદા જુદા શીરકાઓ અને સંપ્રદાયોમાં જ જ્યાં એકબીજા પ્રત્યે કાદવ ઉડાડવાની જ અથવા તો એકબીજા ગચ્છની અવગણના તેમજ અવહેલના જ કરવાની વૃત્તિ રાજ કરી રહી હોય ત્યાં પછી જૈનેતરે આપણા એ સનાતન જૈન

૧. હવેથી આ પુસ્તિકામાં જ્યાં જ્યાં કોન્ફરન્સનાં નામનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવશે ત્યાં ત્યાં ‘ અ. ભા. શ્વે. સ્થા. જૈ. કોન્ફરન્સ ’ એ પ્રમાણે ટુંકાક્ષરે વપરાશે.

ધર્મનું સાચું રહસ્ય ન સમજી શકે કે સમજવા પ્રયત્ન પણ ન કરે તો તેમાં આશ્ચર્યને ઓછું જ સ્થાન હોય એ સ્પષ્ટ છે. વસ્તુસ્થિતિ આવી હોય ત્યાં એ ભિન્ન ભિન્ન સંપ્રદાયો તેમજ શ્રીરકાઓમાંથી ક્યા ક્યાની માન્યતાઓ ભગવાન મહાવીરનાં શાસનને વધુમાં વધુ અનુરુપ છે એ બાબતની ચર્ચા પણ આજે તો નિરુપયોગી જણાય એ તદ્દન સમજી શકાય તેવું છે. છતાં પણ એટલું તો અવશ્ય નિર્વિવાદ છે કે, ભગવાન મહાવીરના અનુયાયીઓ શિથિલતાની હદ ઊંડી ગયા હતા તેવે સમયે અમદાવાદમાં મહાપુરુષ શ્રી લોંકાશાહે સમાજનાં હૃદયમાં ઘર કરી રહેલી શિથિલતા સામે ‘એકો બળવો’ પુકાર્યો હતો અને જનતાને સાચી સમજણનાં ચક્ષુ આપવા પ્રયત્ન કર્યો હતો. એ પરમ ઉપકારી પુરુષના ભગીરથ પ્રયત્નોને પરિણામે તેની ‘દષ્ટિ’ને સ્વીકારનારા જૈનો પોતાને ‘સ્થાનકવાસી’ કે ‘સાધુમાર્ગી’ જેવાં સૂચક નામથી ઓળખાવવા લાગ્યા હતા. ઇતિહાસની આટલી હકીકત સામે કોઈથી આંખ આડા કાન કરી શકાય તેમ નથી. એ લોંકાશાહ કેવા કેવા પ્રયત્નો દ્વારા પોતે જગાવેલા ‘એકો બળવો’ને વિન્યયના રૂપમાં ફેરવવામાં ક્તેહમંદ થયા હતા, કેવી કેવી મુશીબતોના ખાડાટોકરાઓ પસાર કરીને પોતાની ટેકને તેમજ મંતવ્યને વળગી રહેવાને કેટલી હદ સુધીની મથામણ કરી હતી વગેરે વગેરે ઇતિહાસની લાંબી લાંબી વાતોને પહોંચી વળવાનું એક ‘ઉડતી નોંધ’ રૂપે લખાતાં આ વિહંગાવલોકનમાં બની શકે એ સંભવિત નથી. તેથી એ મહાપુરુષનાં નામને તેમ જ તેમનાં પવિત્ર જીવનકાર્યને માત્ર ઉપરછલો ઉલ્લેખ કરીને આગળ વધવું વધુ ઉચિત ગણાશે.

કોઈએ સાચું જ કહ્યું છે કે ઇતિહાસની ચર્ચામાં પુનરાવર્તનને સિદ્ધાંત રાજ કરે છે એટલે ઇતિહાસની વિવિધ ઘટનાઓ એક ચા બીજા સ્વરુપે અવારનવાર ફરી ફરીને અન્યા જ કરે છે. એ ન્યાયે શ્રી લોંકાશાહના અનુયાયીઓમાં પણ કાળે કરીને શિથિલતાએ વાસો કર્યો અને ધર્મઘોતની વસ્તુ પર ફરી એકવાર અંધાર પછેડા પડ્યો

ત્યારે ધર્મસિંહજી, લવજીઋષિ અને ધર્મદાસજી જેવા મહાપુરુષોએ જૈનધર્મ રૂપી દેહમાં પડતર બની જવા પામેલાં લોહીને, ફરી જુસ્સો આપવા સારુ તેમજ લાગણીહીન બની ગયેલા મનુષ્યોમાં ફરીને સ્વધર્માભિમાની લોહી રેડવા માટે સતત પ્રયત્નો કર્યા હતા અને એ રીતે સમાજના ઉદય ખાતર પૂરતી જહેમત ઉઠાવી હતી. એ જહેમતને પરિણામે જૈનધર્મનાં બંધિયાળ બની જતાં જળમાં ફરી નવાં તેમજ તાજાં સ્વચ્છ પાણીનું સિંચન કરવામાં એ ત્રણે મહાપુરુષો પોતપોતાની રીતે ફળીભુત થયા હતા. એ ઐતિહાસિક ઘટના તરફ અંગુલિ-નિર્દેશ કરવો એટલું જ આહિ બસ થશે.

પરન્તુ પરિણામ જુદું જ આવ્યું. જૈનોની જાહોજલાલીના આથમતા યુગનાં પગરણુ એ સમયે મંડાઈ ચૂક્યાં હતાં એટલે એ મહાપુરુષોએ પાઠવેલા ઐક્ય તેમજ સંગઠનના પેગામ તરફ જનતાએ ‘બહેરા કાન’ કર્યા અને વખતના વહેવા સાથે જૈનોની સંસ્કારિતાએ બાહ્ય દેખાવમાં ઘણો જ નિષ્પ્રાણ સ્વાંગ ધારણ કર્યો. એ આથમતા યુગની સાખીતી એટલા પરથી જ મળે છે કે ઉક્ત ત્રણે મહાપુરુષો સમકાલીન હતા અને એક જ ધ્યેયને એ ત્રણે યે જીવન સમર્પણ કર્યું હતું, છતાં પણ તેઓ હાથ સાથે હાથ મિલાવી શક્યા નહિ અને ઐક્યની મડાગાંઠ રચી શક્યા નહિ. તેઓ તો જીવનભર વિવિધતામાં રાચી રહ્યા અને તેની અસર સમાજ પર ઘણા જ મોટા પ્રમાણમાં થવા પામી. પરિણામ એ આવ્યું કે સમસ્ત સ્થાનકવાસી જૈન સંઘ ભિન્ન ભિન્ન સંપ્રદાયો, સંઘાડાઓ તેમજ શીરકાઓમાં વહેંચાઈ ગયો. અલબત્ત, તાર, ટપાલ, રેલ્વે અને એરોપ્લેનના આ યુગમાં સમાજના સંગઠન માટે જે પ્રકારની સગવડ આજે સહેલાઈથી મળી શકે તેમ છે તેવી કોઈ જાતની સગવડ એ જમાનામાં પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ ન હોવાથી જુદા જુદા પ્રદેશમાં વિચરનારા સંતપુરુષોએ પોતપોતાની નિગહબાની નીચે નવેાં સંઘાડો કે નૂતન સંપ્રદાય સ્થાપવાની નૈતિક હિમત સમજણપૂર્વક દાખવી હોય એ બનવા ભોગ છે, પરન્તુ

વખત જતાં પરિણામ એ આવ્યું કે એ રીતે સ્થપાયેલા સંઘાડાઓ અને સંપ્રદાયોની વચ્ચે રહેલી સંગઠનની દોરી તૂટી ગઈ અને વિવિધતામાં ઐક્યની વસ્તુ જ રહેવા પામી નહિ. એ બાબતનો સારો સરખો ખ્યાલ આપે એવી એક કંડિકા વિચારક વાડીલાલે પાંત્રીસ વર્ષ પહેલાં લખી હતી તે હજી આજે પણ તેટલી જ ઉપયોગી જણાયે છે. એમ સમજી અહીં ઉતારી લેવી ઉચિત ગણી છે:-

“ ‘સ્થાનકવાસી’ અથવા ‘સાધુમાર્ગી’ જૈનધર્મ જ્ઞહારથી પુનરુત્થાન પામ્યો-જ્ઞહારથી જૈનધર્મનો આ બીજો અવતાર હવા ખાતો થયો જ્ઞહારથી તે આજ સુધીમાં કોઈ વખતે એ ધર્મ જાહો-જલાલીમાં હતો જ નહિ; અરે એને માટે કશું બંધારણ જ નહોતું. યતિઓથી જુદા પડવું અને મૂર્તિપૂજને તિલાંજલિ આપવી એટલે ‘દુંઢીઆ’ થયા એ જ ખ્યાલ આ ધર્મ સંબંધી પ્રચલિત હતો. જેમ એક જ ભાષા વાપરતી જુદા જુદા પ્રાંતોની રૈયત એક ‘પ્રજા’ ગણાય, (પરંતુ હિંદમાં એક પ્રજાત્વ છે જ નહિ;) તેમ એક જ બંધારણથી ચાલતા જુદા જુદા ગામના સંઘો અને સાધુઓ કોઈ વખતે આ ધર્મમાં હતા નહિ અને હાલ છે જ નહિ. જેની મરજીમાં આવે તે ‘બીજા બધા અનાચારી છે; હું એકલો શુદ્ધ છું, માટે હું જુદો જ વિચરીશ’ એમ કહી જુદો સંઘાડો સ્થાપે અને એ પણ ‘સ્થાનકવાસી’ ગણાય! ‘પ્રજાત્વમાં એક જ ભાષા જોડાયે તેમ ધર્મમાં એક જ બંધારણ જોડાયે, હિંદમાં જેમ ભાષા એક નથી તેમ સ્થાનકવાસી જૈન વર્ગમાં બંધારણ પણ એક નથી. આથી સૌ સૌના મગ જુદા ચઢે છે! ”

કુંડી ને ટચ વાત એ છે કે એ વખતના સ્થાનકવાસી જૈનોની સાંસારિક તેમજ ધાર્મિક સ્થિતિનો ખરો ખ્યાલ આજે આપણને આપી શકે એવો કોઈ ઇતિહાસ આપણી પાસે મોજુદ નથી. તેથી

એ બાબતનું આગેહુબ વર્ણન આપી શકાય એવી પરિસ્થિતિ નથી. પરંતુ એટલું તો સ્પષ્ટ જ છે કે ધર્મ તેમજ સમાજની જાહેર-લાલીના અસ્તની સાથે સમાજમાં સંકુચિતવૃત્તિ અને અંધેર ચાલી રહે છે. એ પ્રકારની શિથિલતા, સંકુચિતવૃત્તિ તેમજ અંધેરને દૂર કરવા સારુ જુદી જુદી નાની કે મોટી વ્યક્તિઓએ કે મંડળીઓએ જે કંઈ પ્રયત્નો કર્યા હોય અને તેવા પ્રયત્નોની નોંધ સ્થાનકવાસી જૈનોનાં સામયિક પત્રોની ફાઇલોમાં દટાયલા પત્રા હોય તેવા સઘળા પ્રયાસોનો આછો ખ્યાલ આપવાથી આપણું કાર્ય થોડે ઘણે અંશે સરળ થવા પામે એવો સંભવ છે ખરો. અને તેવી નોંધોમાંથી જ આજે પ્રેરણા મેળવવી રહી છે.

*

મૂળ વસ્તુ એ છે કે જૈનોના ત્રણે શ્રીરકાઓમાંથી દિગમ્બર સમાજને તેની ત્રુટિઓનું જાન સૌથી પહેલાં થવા પામ્યું અને તેથી એ સમાજે સંગઠન કરવાના ઉદ્દેશથી દિગમ્બર કોન્ફરન્સને લગભગ ઈ. સ. ૧૮૯૫ ના અરસામાં અસ્તિત્વમાં આણી હતી. એનો દાખલો લખને પાંચ સાત વરસનો ગાળો પસાર થઇ ગયા પછી મૂર્તિપૂજક જૈન સમાજ પણ જાગ્યો અને તેણે પણ ઘણું કરીને સને ૧૯૦૨ ના અરસામાં પોતાના શ્રીરકાના ઉદ્દય સારુ કોન્ફરન્સને જન્માવી. આટલું થયું ત્યાં સુધી સ્થાનકવાસી જૈન સમાજ તો આજની પેઠે સંગઠન, ઐક્ય તેમજ પ્રગતિની બાબતમાં કુંભકર્ણની નિદ્રાનું સેવન કરી રહેલો માલૂમ પડતો હતો. અભ્યાસ કે વાંચનના શોખ વગરના તેમજ ધર્મનિમિત્તે પણ એક બદામ સરખી ન ખરચે એવા એ સ્થા. જૈન સમાજમાં અંધશ્રદ્ધા તેમજ કુરુદિઓએ મજબૂત રીતે વાસો કર્યો હતો. સમાજની એવી શિથિલ તથા અવગતિપ્રેરક દશા દેખીને એ સમયના વિચારશીલ જૈનોનાં હૃદયમાં બળાપાનો પાર રહેતો નહિ. એવા વિચારશીલ જૈનોમાંના એક તરીકે ખંભાત સંપ્રદાયના ઉત્સાહી

મુનિશ્રી છગનલાલજી સ્વામીનું નામ સ્થા. જૈનેના ઇતિહાસમાં સુવર્ણાક્ષરે નોંધાઈ રહ્યું છે. સમાજની અધોગતિનું સૂક્ષ્મ દર્શન થતાં એ મુનિવરનાં દિલમાં એક પ્રકારની બળતરા જાલી રહી હતી અને પોતાનાં ચિત્તમાં રહેલા એ બળાપાને બળબળતા શબ્દો દ્વારા રજુ કરવા સારુ કોઈ યોગ્ય પાત્ર મળે તો તે આબતની શોધ તેમની વિહારયાત્રામાં યોગ્યપૂર્વક તેઓ કર્યા કરતા. અચાનક તેમને વિદ્યાર્થી વાડીલાલ શાહનો ભેટો થઈ ગયો. તેને જોતાં જ એમને એ યોગ્ય પાત્ર જણાયું. તેમની સમક્ષ એ મુનિવરે સમાજની અધોગતિપ્રેરક અવદશા માટે હંમેશ મુજબનો બળાપો રજુ કર્યો અને એવા સમાજના ઉદય સારુ સૌ કોઈએ પોતપોતાથી અને તેટલું કરી બતાવવું જોઈએ એવું સૂચન કર્યું. વિશેષ વાટાઘાટ થતાં સમાજની અધોગતિને દૂર કરવા માટેની મુખ્ય જરૂરિયાતની વસ્તુ તરોકે સમાજસેવા નિમિત્તે એકાદ સામયિક પત્ર પ્રગટાવવાની પ્રેરણા એ વિદ્યાર્થી વાડીલાલને પાછ દીધી અને મૂછનો દોરો પણ ફૂટ્યો નહોતો એવા એ નવજુવાન વા. મો. શાહે પોતાના પ્રિવિયસના અભ્યાસને તિલાંજલિ આપીને તેમના પિતાશ્રીને હસ્તે ‘જૈનહિતેચ્છુ’ પ્રગટાવવાની શરૂઆત કરી દીધી. એ પછી તો સમાજ ઝાંઝડન સારુ સ્થાનકવાસી જૈનેનાની એક કોન્ફરન્સ સ્થપાવી જોઈએ અને એવી કોન્ફરન્સ જો અસ્તિત્વમાં આવે તો સમાજનો ઉદય હાથવેંતમાં આવે એ વસ્તુને જોરશોરપૂર્વક વરસો સુધી તેમણે સમાજ સમક્ષ રજુ કર્યાં કરી હતી.

એ રીતે કોન્ફરન્સની ઉપયોગિતા સમજાવવા સારુ એ વાડીલાલ શાહે જે અનોખી વિચારણા આપીને સમાજને પ્રગતિનો પાઠ પઢાવવા પ્રયત્ન કર્યા હતા તેમાંથી થોડીક કંડિકાઓ આલિ ઉતારી લેવામાં આવી છે. તેને અવલોકવાથી સમજાશે કે એના એ વિચારો હજી આજે પણ-લગભગ ચાર દશકા પસાર થવા છતાં પણ એટલા જ ઉપયોગી જણાય છે. આ રહી એ કંડિકાઓ:-

‘કોન્ફરન્સ’ નામ આપણામાંના કેટલાકને અપરિચિત હશે, કારણ કે તે વિદેશી નામ છે, પણ આપણે તેને ‘મેળાવડો’ એ સાધારણ નામ આપીએ તો પણ ચાલશે. ફેર માત્ર એટલો જ કે બીજા મેળાવડામાં હરકોઈ માણસ આવી શકે છે અને મરજી મુજબ બોલી શકે છે તેમાં વખત અને પૈસાનો વ્યય નકામો થાય છે, પણ ‘કોન્ફરન્સ’માં તેમ કંઈ બનતું નથી. તેમાં તો ગામોગામથી વિદ્વાનોને, અનુભવીઓને તથા શ્રીમંતોને—એ ત્રણ વર્ગને જ આમંત્રવામાં આવે છે. વળી ત્યાં આવનારા સર્વે અગાઉથી પોતપોતાના વિષયો સંબંધી પૂરતી માહેતી મેળવી-તૈયાર થઈ આવે છે, કે જેથી ચર્ચા સારી રીતે થાય અને નીવેડો ઝટ આવે. વિદ્વાનો અને અનુભવીયો દરખાસ્ત કરે-દરખાસ્તની વિરુદ્ધ કે તરફેણમાં મત આપે અને ઠરાવો અમલમાં મૂકવાના રસ્તા સૂચવે, જેમાં જોઈતું ખર્ચ કરવા પેલા શ્રીમંત ગૃહસ્થો સ્વધર્મ કે સ્વકામનું હિત વિચારીને પોતાની નાણાં-કાથળીનું મોં છૂટું રાખે. એક ખરી કોન્ફરન્સ તો માત્ર ઠરાવ કરીને જ વિરમતી નથી, પરંતુ તે ઠરાવો અમલમાં મૂકવા માટે એક સ્થળે ઓફિસ રાખી ફરતા નોકરો અને પત્રવ્યવહારથી દેખરેખ રાખે. વળી કોન્ફરન્સ દર વરસે ભરાવાથી તેમાં લાગ લેનારાઓ પ્રતિવર્ષ વધારે અનુભવ મેળવતા જાય અને વધારે સવાલો પર વિચાર કરવાનો પ્રસંગ મળવાથી પોતાના વર્ગની ઉન્નતિ કરવા વધારે શક્તિમાન થાય.

જેમ વધારે માણસો એકઠાં થાય તેમ વધારે સારું, કારણ કે ‘કપાળે કપાળે જુદી મતિ’ એ અમે કબૂલ કરીએ છીએ. પરંતુ નાનાં છોકરાં કે બીજા અનુભવી અને અજ્ઞાન લોકોને-પછી તે ગમે તેવા શ્રીમંત હોય તો પણ—આવા મેળાવડામાં જો નોતરવામાં આવે તો તે માત્ર પોતાની હાજરી જાહેર કરવા માટે કાંઈ નહિ ને કાંઈ આડી ફાંસ નાખવાના, વખત ખોવરાવવાના, અને ગરબડ કરવાના, એ સિવાય બીજો કાંઈ હેતુ તેમનાથી સરવાતો નહિ. વળી સભામાં શું શું વિષય ચર્ચવાના છે તે પોતે અગાઉથી જાણી તે સંબંધી

બનતી માહિતી મેળવી પોતાનો દૃઢ નિશ્ચય બાંધીને પછી મેળાવડામાં હાજર થવાને બદલે ‘ધોયા મૂળા’ જેવા આવનાર ગૃહસ્થ પાસેથી કાંઈ પણ ઉપયોગી સલાહની ભાગ્યે જ આશા રાખી શકાય.

એવા મેળાવડાથી તમને ધણા ધણા લાભ છે. તમારા વર્ગમાં જે જે શ્રીમંતો, વિદ્વાનો અને અનુભવીયો છે તેમની લક્ષ્મી, વિદ્યા અને દીર્ઘદૃષ્ટિને કસોટી ઉપર ચડાવવાનો તમને પ્રસંગ મળશે, તેમની તે શક્તિઓ કાટ ખાઈ જતી અટકશે અને વધારે પ્રબળ થશે; એક બીજા સાથે ભાષ્યારો વધશે; ઉપયોગી બાબતો ચર્ચાવાથી તે નાના બાળકો અને સામાન્ય લોકોના પણ મોઢે થશે તેથી જ્યારે ત્યારે કોઈક દિવસ પણ તે સુધારા થશે. એમ તમારી સર્વ તરફની આબાદીનાં સાધન મેળવવા ‘કોન્ફરન્સ’-‘કોન્ફરન્સ’ અને એક ‘કોન્ફરન્સ’ જ સમર્થ થશે.”^૧

એ રીતે પત્રકાર વાડીલાલે સ્થાનકવાસી જૈનોની એક કોન્ફરન્સ સ્થાપવા માટે આદેશન તેમજ પ્રચાર કરવા સારુ શરુઆત કરી તે સમયે બીજાં પણ કેટલાંક ‘બળો’ (Forces=વ્યક્તિઓ+સભાઓ તેમજ મંડળીઓ) સમાજના ઉદય માટે બની શકતી સધળી મથામણ કરી રહ્યાં હતાં. મુંબઈના સ્થાનકવાસી જૈનોએ પ્રગતિના રાહને પહોંચવા સારુ ‘સ્થાનકવાસી જૈન ધર્મ મંડળી’ સ્થાપી હતી અને એ દ્વારા સંગઠન તેમજ ઐક્યનો પેગમ તે સ્થળના સ્થાનકવાસી જૈનોને મળે તેવા પ્રયાસો કર્યા હતા. એ જ મુંબઈમાં પાછલાં વરસોમાં બીજી બે સભાઓ પણ સ્થપાઈ હતી, જેનાં નામ હતાં શ્રી રત્નચિંતામણી સ્થાનકવાસી જૈન મિત્રમંડળ અને ‘ઝાલાવાડી સ્થાનકવાસી જૈન સભા.’ એ બન્ને મંડળોએ વિદ્વાનો તેમજ અનુભવીઓ પાસે વિવિધ વિષયો પર ભાષણો અપાવવા સાડું જાહેર સભાઓ ભરવાની

૧. જૈન હિતેચ્છુ; ૧૯૦૩ સપ્ટેમ્બર; પૃષ્ઠ ૧૨૨-૧૨૩

૧ પાછળનાં વરસો દરમ્યાન એ નામમાં ‘મંડળી’ને બદલે ‘સભા’ શબ્દ ગોઠવ્યો હતો.

પ્રથા પણ શરુ કરી હતી અને એ દ્વારા સમાજમાં જાગૃતિ લાવવાના પ્રયાસો કર્યા હતા. અલખત મુંબઈની સદરહુ ત્રણે સભાના સંચાલકોએ સમજણપૂર્વક મસલત કરીને જુદાં જુદાં મંડળો સ્થાપવાને બદલે એકજ સંસ્થા દ્વારા સમાજને પ્રગતિ આપવા પ્રયત્ન કર્યો હોત તો ધાર્યું પરિણામ વધારે સહેલાઈથી લાવી શકાત એ અનુભવની વસ્તુ તરફ લાગ્યે જ આંખમીંચામણાં કરી શકાય તેમ છે.

મુંબઈની પરિસ્થિતિ એવી હતી ત્યારે ભારતવર્ષમાં પણ આંદોલનનું કાર્ય શરુ થઈ ચૂક્યું હતું. તેમાં શ્રાવકોને પ્રેરણા આપવાનું કાર્ય સાધુવર્યોએ કર્યું હતું. એવા સાધુવર્યોમાંના મુખ્યનાં નામ આ રહ્યાં: ગોંડલ સંઘાડાના તપસ્વીજી માણેકચંદજી, લીંબડી સંઘાડાના દેવચંદજી સ્વામી તથા કવિવર નાનચંદજી સ્વામી, તથા એ જ સંઘાડાના નાગજી સ્વામી અને પંજળ કેસરી પૂજ્યશ્રી સોહનલાલજી મહારાજ. એવી પ્રેરણાને પરિણામે કુંડલામાં 'જૈન દિવાકર સભા'ના કાર્યવાહકો, મોરબીમાં 'જૈન લાયબ્રેરી'ના સંચાલકો, રાજકોટમાં તેમજ કચ્છ-માંડવીમાં 'જૈન મિત્રમંડળ'ના વ્યવસ્થાપકો, ગોંડલમાં તથા લાહોર અને અમૃતસરમાં 'સ્થાનકવાસી જૈન સભા'ના સભ્યો, અમદાવાદમાં 'સ્થાનકવાસી જૈન જ્ઞાનોદય સોસાયટી'ના પ્રેરણાપ્રતાઓ, પોરબંદરમાં 'જ્ઞાનવર્ધક સભા'ના સ્થાપકો ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ અનેક સ્થળના સેવાલિલાષી સન્નતો સમાજ સંગઠન તેમજ ઐક્ય અને ઉત્થાનને માટે જરુર પૂરતું મુંગું કાર્ય કરી રહ્યા હતા. એ સિવાય વિચારક વાડીલાલ શાહે 'જૈન જ્ઞાન પ્રસારક મંડળ' સ્થાપીને એ દ્વારા પ્રગટ થતાં પુસ્તકોના પ્રચારથી સ્થાનકવાસી જૈન સમાજમાં નવા જ પ્રકારનું વિચાર-વાતાવરણ પ્રગટાવવા માટે ફત્તેહમંદીપૂર્વક પુષ્કળ પ્રયાસ કર્યા હતા.

આ બધા ઉપરાંત સમાજના ઉદય માટે બીજા વધુ સાચા પ્રયાસો થયા હતા તેની ખાસ વિસ્તૃત નોંધ અહીં લેવી જોઈએ, કારણ કે કોન્ફરન્સની ઉત્પત્તિમાં વધુ સક્રિય ફાળો આપનારાં તત્ત્વો એ પ્રયાસ પાછળ ધૂપાયલાં હતાં. એવું કાર્ય ઉપાડી લેનાર વ્યક્તિ

શ્રી. અંબાવીહાસ ડોસાણી-મોરબી

જન્મ

આગાધવાસી જૈન સમાજે 'કોન્કરન્સના' પિતા 'નુ
અર્ચુ' નેમજ વહાવલમું ગિરદ અર્પણ કર્યું છે.

પ્રથમ અધિવેશન, મોરબીના પ્રમુખ

રાય શેઠ ચાંદમલજી-અજમેર

પ્રખ્યાત તપસ્વીજી મહાપુરુષ માણેકચંદજી સ્વામીમાં સ્થાનકવાસી જૈન સમાજને મળવા પામી હતી. તેમણે સમાજના પુનરુત્થાન તેમજ સંગઠન માટે ઐક્યનો પેગામ ખહોંચડાવવા સારુ સમસ્ત કાઠિયાવાડનાં જીદાં જીદાં સ્થળોએ ‘નિરાશ્રીત પુસ્તક ભંડાર’ના કેટલાયે મેળાવડાઓની યોજના કરી હતી. એવા વાર્ષિક મેળાવડા વખતે જીદા જીદા સ્થળના સભ્યો ઉપરાંત સંખ્યાબંધ વિદ્વાન તેમજ ધર્મપ્રેમી સજ્જનોને આમંત્રણ આપીને તેમની હાજરીથી એ મેળાવડાઓની ઉપયોગિતામાં ઓર વધારો કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવતો હતો. પૌરબંદર મુકામે ભરાયેલા એવા એક મેળાવડાના પ્રમુખસ્થાનેથી સદ્ગત વાડીલાલ શાહે એવા મેળાવડાઓમાં વધારે સ્થાનકવાસી જૈનો હાજરી આપે એવી અપીલ કરતાં એ મેળાવડાને ‘કોન્ફરંસનું ખચ્ચું’ એ ઉપનામથી ઓળખાવ્યો હતો તે તદ્દન સાચું હતું, કારણ કે મોરબી અધિવેશનને ફળીભૂત કરવાના કાર્યમાં ઉક્ત મેળાવડાઓમાં ભાગ લેનારી વ્યક્તિઓએ પૂરેપૂરો સાથ આપ્યો હતો.

એવા એવા વિવિધ પ્રયત્નોને પરિણામે આપણી અખિલભારત-વર્ષીય સ્થાનકવાસી જૈન કોન્ફરંસ અસ્તિત્વમાં આવી અને તેનું પહેલું અધિવેશન મોરબી મુકામે સન ૧૯૦૬ માં ભરાવા પામ્યું હતું.

પહેલું અધિવેશન : મોરબીમાં

[તા. ૨૬-૨૭-૨૮ શ્રેષ્ઠઆરી ૧૯૦૬]

અખિલ ભારતવર્ષીય સ્વેતામ્બર સ્થાનકવાસી જૈન કોન્ફ-
રંસ ભરવા માટે સમસ્ત ભારતવર્ષમાં જુદા જુદા સાધુવર્યોએ, જુદી
જુદી સંસ્થાઓએ તેમજ અનેક વ્યક્તિઓએ અવનવું આંદોલન કરીને
એક પ્રકારનું ખાસ વાતાવરણ ઉભું કર્યું હતું. તેમાંથી પ્રેરણાનું પાન
કરીને મોરબી સંઘે પહેલું અધિવેશન ભરવાની હામ ભરી. મોરબી-
વાસી ‘હજરોપતિ’ શેઠ શ્રી અમ્બાવીદાસ ડાસાણીએ એ પ્રથમ
અધિવેશનને લગતું સઘળું ખર્ચ પોતાને શિર ઉપાડી લેવાનું સ્વીકાર્યું
ત્યારે તો એ પ્રેરણાને અધિકરીતે પ્રોત્સાહન મળવા પામ્યું, અને
એ જ કારણ છે કે આજે એ અમ્બાવીદાસ ડાસાણીને સાચી રીતે
જ ‘કોન્ફરંસના પિતા’નું માનભર્યું બિરુદ આપવામાં આવે છે. એ
પ્રથમ અધિવેશનને શરુઆતથી તે અંત સુધી સફળતાના કિનારા
સુધી પહોંચાડવાનું જોખમભર્યું કાર્ય શ્રી ગોકળદાસ મહેતા, શ્રી દુર્લ-
ભજી ઝવેરી તથા શ્રી મગનલાલ દક્ષતરી એ ત્રણ જણની ત્રિપુટીએ કર્યું
હતું. અલબત્ત, આ ત્રણ જણા ઉપરાંત બીજા અનેક વ્યક્તિઓના
સહકાર તેમજ સેવાભાવથી એ કાર્ય સાંગોપાંગ પાર ઉતર્યું હતું એ
નોંધવું જોઈએ, પરંતુ જેમ કોઈ કુશળ સેનાધિપતિ અનેક પ્રકારની

બ્યૂહરચના ચોજી બતાવીને વિજયને વરે છે તેની જ રીતે ઉક્ત ત્રણ મહાશયોની ત્રિપુટીએ પ્રથમ અધિવેશનને ફત્તેહમંદ બનાવ્યું હતું એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ જેવું કશું નથી.

મોરબી-અધિવેશન એ સ્થા. જૈનોનું પ્રથમ અધિવેશન હતું, તેથી નવું જ વાતાવરણ તેમજ નવી જ કાર્યદિશા ઉભી કરવા સારૂ મોરબીવાસીઓને અથાગ પરિશ્રમ સેવવો પડ્યો હતો. બહારગામના બીજા વિચારવંત સ્થા. જૈનોનો સાથ અને સહકાર મળવા પામે એટલા ખાતર એ ત્રિપુટીએ ‘કાઉન્સિલ કમિટિ’ નામની એક મંડળીની યોજના કરી હતી, જેમાં સમસ્ત ભારતવર્ષમાંથી ભણેલા તેમજ ડીગ્રીધારી જૈનોનાં નામ સભ્ય તરીકે નોંધવામાં આવ્યાં હતાં. ભણેલા તેમજ ડીગ્રી ધરાવનારા અને રાજ્યદરબારમાં લાગવગ ધરાવનારા જૈનોને એ રીતે સભ્ય તરીકે યોજવાનું કારણ એ હતું કે એ જમાનોજ અમલદારશાહીનો હતો. સમાજસેવાનું કે ધર્મપ્રચારનું ચાહે તેવું નાનું મોટું કાર્ય ભલેને હોય, પરંતુ તેવાં કાર્યને ફત્તેહમંદીપૂર્વક પાર પાડવા માટે એ અમલદારશાહીની મદદની જરૂર પડે જ એમ એ સમયે સૌ કોઈ માનતું હતું. એ માન્યતાને પરિણામે ધર્મની બાબતમાં એકડો પણ ન જાણનારી અગર તો સમાજસેવા શું કહેવાય તેનો વિચાર કરવાની કુરસદ પણ ન ધરાવનારી વ્યક્તિઓને એ ‘કાઉન્સિલ કમિટિ’ના સભ્યો તરીકે ચોજી બતાવવામાં આવે એ સમજી શકાય તેવું છે.

અરે, એ કાઉન્સિલ કમિટિની ક્યાં વાત કરવી ? ખુદ સ્થા. જૈન કોન્ફરંસનાં પ્રમુખપદે પણ મુડીવાદની જ સ્થાપના કરી હોય એવું હજી આપણે આજે પણ શું નથી જોતા ? ખેર ! એ જે હો તે હો, પરંતુ એ ‘કાઉન્સિલ કમિટિ’ની યોજના વખતે થોડીસી વધુ દીર્ઘદષ્ટિ વાપરીને ડીગ્રીઓ ધરાવનારી વ્યક્તિઓ ઉપરાંત બીજી-કામ કરી શકે અને સમાજસેવાનાં કાર્યને આગળ ધપાવી શકે એવી થોડીક વ્યક્તિઓનો સભ્ય તરીકે સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો હોત તો તે કમિ-

ટિની પહેલી બેઠક વખતે બહારગામના માત્ર નવજ સભ્યોની હાજરી થઈ હતી તેમ થવાને બદલે વધુ સંખ્યાની હાજરી થવા પામત ખરી.

અધિવેશનને સફળતા અપાવવા સારુ તેના સંચાલકોએ બીજી જે યોજના કરી હતી તે પ્રશંસાપાત્ર હતી. અધિવેશન તરફનું જોન જનતાનું આકર્ષણ વધે એટલા ખાતર પ્રચારકામ કરવા સારુ કેટલાક યુવાન કાર્યકરોને છેક કાશ્મીરમાં આવેલાં જમ્મુ સુધીની મુસાફરીએ મોકલ્યા હતા. પરિણામ એવું સરસ આવવા પામ્યું હતું કે સમસ્ત ભારતવર્ષમાંથી લગભગ બે હજાર પ્રતિનિધિઓ, અને સાડાત્રણ હજાર પ્રેક્ષકોએ એ અધિવેશનમાં ભાગ લીધો હતો. આદેશનનાં કાર્યને વધુ સુવ્યવસ્થિત કરવા સાડ કાઉન્સિલ કમિટિની સલાહો તેમજ મોરબીમાં બીજી પ્રચારસભાઓ અવારનવાર ભરવામાં આવી હતી અને તેમાં રાજકોટવાળા રા. બા. ભીમજીભાઈ મોરારજીએ સંચાલકોને વધુમાં વધુ સક્રિય સલાહ તેમજ સૂચનો આપ્યાં હતાં.

એ અધિવેશનનાં પ્રમુખ તરીકે અજમેરવાળા રાય શેઠ ચાંદમલજીની ચુંટણી કરવામાં આવી હતી. તેઓ સાહેબે માસિક રૂ. ૧૫૦ ના પગારથી એક શાસ્ત્રીને રોકીને તેમનું પ્રમુખ તરીકેનું ભાષણ તૈયાર કરાવ્યું હતું.

અલબત્ત, તે ભાષણ વિક્ષેપાપૂર્ણ હતું, તેમણે જે મુખ્ય મુદ્દાઓની ચર્ચા તે ભાષણમાં કરી હતી તેમાં સૌથી મહત્વનો મુદ્દો સંપ માટેનો હતો, જેની જરૂરિયાત આજે પણ તેટલી જ આપણે સૌ આંકીએ છીએ. એ સંપને સ્થાપવા સાડ ત્રણ વસ્તુઓ તરફ તેમણે નીચે મુજબ ધ્યાન ખેંચ્યું હતું:—

‘અપન કા ઉચિત હૈ:કિ જિન જિન વાતોં મેં મતભેદ હો વહ છોડ બાકી સર્વ ધર્મકાર્યો મેં કુલ સંપ્રદાય મિલ કર સુધારા કરેં ઔર સંવત્સરી જૈસે મહાપર્વ મેં જો મતભેદ હૈં સો નિકાલ કર સખ હી ગાંવોમેં એકલી સંવત્સરી હોય ઐસી યોજના કરેં ઔર x

× × પ્રાન્ત પ્રાન્ત કે શહેરોં મેં સખ જૈની ભાઇ મિલકર પંચાયત સભા મુકરર કર લેવેં તાકિ કોઈ તકરાર ધર્મ સંબંધી વા વ્યવહાર સંબંધી આપસ મેં હોવેં તો પંચાયત સભા સે ફૈસલા કરા લેવેં ઔર વહ કહે સો મંજૂર કર લેવેં. ’

એ સિવાય એ ભાષણમાં ધાર્મિક શિક્ષણ, વ્યાવહારિક શિક્ષણ, જીવદયા, હાનિકારક રિવાજો વગેરે માટે ચર્ચા કરી છેલ્લો મુદ્દો કોન્ફ-રન્સને સંગીન બનાવવા માટે ખાસ સૂચનો દ્વારા ભાર મૂક્યો હતો.

ઠરાવોની બાબતમાં આ પહેલું જ અધિવેશન હોવાથી કંઈ ખાસ ટીકા કરવી નિર્વર્થક ગણાય. પરન્તુ જે ઠરાવો પસાર કરવામાં આવ્યા હતા તેમાંથી અમુક ઠરાવ પર એ ત્રણ વિદ્વાનોએ ભાષણો આપ્યાં હતાં તે ઉતારી લેવા જેવાં છે. તેમાંથી ધાર્મિક કેળવણીના સમર્થનમાં રતલામની જૈનશાળાના એક વિદ્યાર્થી મિ. મિશ્રીમલે કરેલા ભાષણે જ્ઞાનની ખૂબી તેમજ સ્ત્રીકેળવણીના લાભ બતાવી આપ્યા હતા. તે ભાષણ નીચે મુજબ હતું:—

‘પ્રિયવરો! જૈનશાળા અને કન્યાશાળાની જરૂરીઆત ઉપર આવ્યા પહેલાં હું વિદ્યા શું છે અને એથી શું લાભ છે તે સમજાવવા રમ લઇશ. વિદ્યા એ વિદ્ધ ધાતુ ઉપરથી નીકળેલો શબ્દ છે. વિદ્ધ એટલે જાણવું. વિદ્યા ભણવાથી આ લોક તેમજ પરલોક બંને સુધરે છે. શ્રી વીતરાગ ભગવાને મોક્ષમાં જવાના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ એ ચાર સાધન બતાવ્યાં તેમાં જ્ઞાનને મુખ્ય પદ આપ્યું છે એજ જ્ઞાનની ઉત્તમતા સાબીત કરે છે. પ્રખ્યાત કવિ ટેનિસન તો એટલે સુધી આગળ વધીને કહે છે કે ‘જ્ઞાનવગર ધ્યાન નથી અને ધ્યાન વગર જ્ઞાન નથી અને જ્ઞાન તથા ધ્યાનવાળો માણસ નિર્વાણની નજદીક જ છે.’ જ્ઞાન વગરનું જીવવું તે કાગડાના જીવતર બરાબર છે. આ સંસારમાં જે કાંઈ વસ્તી છે તેમાંનો ચોથો ભાગ પણ લખી વાંચી જાણતો નથી; લખી વાંચી જાણનારનો ચોથો ભાગ ભાગ્યેજ

ધર્મશાસ્ત્ર જાણુતો હશે અને ધર્મશાસ્ત્ર જાણનાર પૈકી પણ પોતાનું અને પારકું કલ્યાણ કરી શકે એવા નરરત્નો તો ઘણા જ થોડા છે, એવી આ જગતની સ્થિતિમાં વ્યાપી રહેલ અજ્ઞાનતિમિરને દૂર કરવાની કેટલી જરૂર છે તે વિચારવું મુશ્કેલ નથી. માટે ગરીબોને પુસ્તકો પુરાં પાડીને, જૈનશાળાઓ સ્થાપીને, સ્કોલરશીપો કહાડીને અને એવા બીજા નાના પ્રકારના ઉપાયો વડે વિદ્યાવૃદ્ધિનાં—હું કહેવા માગું છું કે—લોકોત્તર વિદ્યાવૃદ્ધિનાં કામ કરવાં જોઈએ.

સૌ દાનમાં વિદ્યાદાન અને તેમાં પણ લોકોત્તર વિદ્યાદાન શ્રેષ્ઠ છે; કારણ કે અભયદાન કે જે લક્ષ્મીદાનથી અનંતગણું શ્રેષ્ઠ છે તે પોતે પણ એક જન્મનો ઉપકાર કરે છે, જ્યારે આ વિદ્યાદાન જન્મો-જન્મ ઉપકાર કરે છે. જુઓ અન્યમતિ લોકો વિદ્યોન્નતિ માટે કેટલી કેશિશ કરી રહ્યા છે! ૩૦ લાખ રૂપિયા આપનાર મિ. નસરવાનજી તાતા જેવો, ૩ કરોડ રૂપિયા આપનાર આફ્રિકાના મિ. રહોડઝ જેવો, ૬ કરોડ રૂપિયા આપનાર સ્કોટલેન્ડના મિ. એન્ડ્રુ કારનેગી જેવો કે બેંગલોરના મુનશી માધવલાલ જેવો ઉદાર કોઈ સ્થાનકવાસી જૈન નીકળી આવે તો કેટલો બધો ઉપકાર થાય ! અંગાળીઓએ પ્રબળીય યુનિવર્સિટી સ્થાપવા ફંડ ઉભું કર્યું છે. પન્નાલાલ બાબુએ મુંબઈમાં સ્કૂલ ખોલી છે. એ બધાનું અનુકરણ કરવું એ આપણી ફરજ છે. આપણે સર્વે તન, મન ને ધનથી ધાર્મિક શિક્ષણના કામમાં લાગી જવું જોઈએ. ગામેગામે જૈનશાળા અને કન્યાશાળા ખોલવી જોઈએ. કન્યાશાળાની જરૂર સંબંધમાં હું કહેવાની રજા લઈશ કે આપણી કેળવણી ઘરથી શરૂ થાય છે અને ઘરમાં મુખ્ય પદ સ્ત્રીનું છે. માટે સ્ત્રી કેળવણી હશે તો જ પુરુષો ઉત્તમ નીવડશે.

બીજો એક ઠરાવ હુન્નર ઉદ્યોગની કેળવણીનો પ્રચાર કરવાને લગતો હતો. એ ઠરાવ રજુ કરતાં શ્રી મગનલાલ દક્તરીએ જુસ્સા-દાર ભાષણ કર્યું હતું, જેનો અગત્યનો ભાગ નીચે મુજબ હતો:—

'કળવણીના સંબંધમાં આપણી જે માન્યતા છે તેથી કાંઈ નવીન વિચારો જાહેર કરવા હું માગતો નથી, પણ તે જ વિચારો ખરેખરા અમલમાં મેલવામાં આવે એવો આગ્રહ કરવાને જ હું અત્રે ઉભો થયો છું. એક માળી જે પોતાના બાગની બરાબર સંભાળ રાખે તો જ તેના ઝાડો ઉપરનાં ફૂલોની સુગંધ આપણે ગ્રહણ કરી શકીએ. તે જ રીતે આપણાં બાળકોને ખિલવવાનાં સાધનો પૂરાં પાડવાની તબ્બીબ કરવામાં આપણે પછાત રહીએ તો આપણે તે ઝાડોનાં ફૂલની સુગંધ લેવાને અશક્ત નીવડીએ તે દેખીતું છે. આપણી કામના હિતચિત્તકાએ ધર્મની સાથે કળવણીને પણ તેટલી જ અગત્ય આપવી જોઈએ છે. જૈન ભાઈઓ કળવણીના સંબંધમાં ધણા પછાત રહ્યા છે તે ધણું દિલગીર થવા જેવું છે. આ કોન્ફરન્સ પણ તે જ કળવણીને આભારી છે x x x x x જૈન ભાઈઓ પાસે દોલત છે પણ તેનો સદુપયોગ કરવામાં આવતો નથી અને તેવો સદુપયોગ કરવાનાં સાધનો શોધવાની પણ દરદાર કરવામાં આવતી નથી. x x x x x ધર્મને નામે જે કાંઈ કામો કરી શકાય છે તે કામો બીજા કોઈ પણ રીતે કરી શકાય નથી અને તે જ કારણે આપણે આ કોન્ફરન્સ ધર્મને માટે બોલાવીએ છીએ, તો પણ આપણી મુખ્ય ઇચ્છા તો એટલી જ છે કે એ ધર્મને મજબૂત બનાવનારી અને તે ઉપરની શ્રદ્ધા મજબૂત કરનારી કળવણીની જરૂરની પિછાન આપ વચ્ચે કરાવવાની છે અને જે તમો ઉંચા પ્રકારની કળવણી લેવાની અને આપણી કામ વચ્ચે તેનો પ્રચાર વધુ ને વધુ કરવાની જરૂર નહિ સ્વીકારો તો આપણી કોન્ફરન્સ તદ્દન નિષ્ફળ નીવડી છે એમ કહેવું જ પડશે. x x x x x હું નર ઉદ્યોગની કળવણીનો પ્રચાર કરવો એ ખાસ જરૂરનું છે, કારણ કે દેશનો અને કામનો ઉદ્ધાર કરવાનું તે એક અગત્યનું સાધન છે. આપણા દેશમાં ઉત્પન્ન થતો કાચો માલ યુરોપમાં જઈને અત્રે પાછો આવે છે ત્યારે તે માટે દશગણો ભાવ આપણે ખર્ચવો પડે છે. તે જોતાં આપણા ભાઈઓને જાપાન વગેરે દેશોમાં મોકલીને ત્યાંના

હુન્નર ઉદ્યોગને લગતું જ્ઞાન સંપાદન કરવાની જોગવાઈ સ્કોલરશિપો મારફતે કરી આપવામાં આવે તો આપણે આપણી કામનું ધણું શ્રેય કરી શકીએ. તેઓ એ દેશોમાં હુન્નર ઉદ્યોગોની કેળવણી લઈને અત્રે પાછા ફરીને આપણા સ્વધર્મો ભાઈઓને ગુજરાનનાં ધણાં સાધનો પૂરાં પાડી શકશે અને એકંદરે એવી જાતની કેળવણીનો પ્રચાર કરવાથી આપણે આપણી કામનું વધતામાં વધતું ભલું કરી શકીએ તેમ છીએ એ ખીના ઉપર હું તમારું ખાસ ધ્યાન ખેંચવાની રજા લઉં છું. જેટલી જરૂર આપણા પુરુષવર્ગને કેળવવાની છે તેટલી જ જરૂર આપણા સ્ત્રીવર્ગને પણ કેળવણી આપવાની છે. સ્ત્રીઓને કેળવણીથી ખેનસીબ રાખીને આપણે આપણો સંસાર સુખી કરવા માગીએ તો તે કેવી રીતે સુખી નીવડે ?

ઉચ્ચ કેળવણીની ઉપયોગિતા સમજતાં એ ખુદલાં અધિવેશનમાં જ શુમારે એકત્રીશ હજાર રૂપિયાનું ફંડ થવા પામ્યું હતું. પરંતુ એ ફંડ થવા પછી પ્રતિનિધિઓમાં મતભેદ થયો હતો અને એ મતભેદ થવાનું મુખ્ય કારણ એ કેળવણી ફંડ હતું. કાઠિયાવાડ તરફના પ્રતિનિધિઓનો અભિપ્રાય એવો હતો કે, હુન્નર ઉદ્યોગને લગતી કેળવણીના પ્રચાર માટે જ એ ફંડનો ઉપયોગ થવો જોઈએ, ન્યારે કાઠિયાવાડ સિવાયના પ્રતિનિધિઓનો મત એનો ઉપયોગ ધાર્મિક શિક્ષણના પ્રચાર પાછળ જ થવા માટે હતો. છેવટે રતલામવાળા શ્રી અમરચંદળ પિતળીયાએ તેનો નિવેડો આપ્યો હતો.

એક વધુ ઉપયોગી ઠરાવ સ્થાનકવાસી જૈન કામની ડિરેક્ટરી તૈયાર કરવાની જરૂર સમજાવનારો હતા અને તે શ્રી વાડીલાલ શાહે રજુ કર્યો હતો અને સમર્થનમાં જે ભાષણ આપ્યું હતું તે હજુ આજે પણ એટલું જ ઉપયોગી જણાશે એમ સમજી ઉતારી લીધું છે:-

‘ આપ સર્વને આ જગાએ એકઠા મળેલા જોઈ એક સ્વધર્મી તરીકે જે આનંદ મને થવો જોઈએ તે કરતાં વધુ થાય છે તેનું કારણ એ છે કે, જે વખતે સ્થાનકવાસી, દેરાવાસી કે દિગંબરી કોન્ફ-

રન્સનો જન્મ જ નહોતો એ વખતમાં આજથી ૬ વર્ષ ઉપર
 સ્થાનકવાસી જૈન કોન્ફરન્સ માટે આખા હિંદુસ્થાનમાં ‘જૈન હિતેચ્છુ’
 ઓફિસે પત્રવ્યવહાર ચલાવ્યો હતો, અને ગુજરાતી તથા હિંદી માસિક
 મારફત હીલચાલ કરી હતી; પરંતુ કોઈ મોટી મદદ વિના એ કામ
 આજ વરસો થયાં પાર પાડી શકાતું નહોતું. xxxxxx ડિરેક્ટરી એ
 અંગ્રેજી શબ્દ છે, પણ તેનો ઉપયોગ આપણામાં નવો નથી. એને
 આપણે નોંધણુક કહી શકીએ. આપણા લોકોમાં લગ્નાદિ પ્રસંગે થતી
 આપણેની નોંધ ચોપડામાં રખાય છે એટલું જ નહિ પણ શેર બશેર
 મીડાઈ અમુક સ્તેહી સંબંધીને અપાય છે તે પણ નોંધવાનો રિવાજ
 ઘણી જગાએ છે, કે જેથી કરીને પાછળની પ્રજા અરસપરસનો
 ‘નાતો’ ભૂલી જાય નહિ. આપણે આવી નાની બાબતોની નોંધ
 રાખીએ છીએ ત્યારે મોટામાં મોટી બાબત જે આપણી ધાર્મિક અને
 વ્યાવહારિક સ્થિતિની નોંધ તેને તો વિસારી જ દીધી છે. ક્યા ક્યા
 ગામોમાં આપણી કેટલી વસ્તી છે, ક્યા ક્યા પ્રભાવકોએ કેવાં કેવાં કામે
 વડે જૈનધર્મને દીપાવ્યો છે, કોણુ શ્રીમંતો છે, કોણુ વિદ્વાનો છે, આપણા
 ધાર્મિક અને વ્યાવહારિક રિવાજો શા છે, આપણા પુસ્તકલંકારો ક્યાં ક્યાં
 અને કેવી હાલતમાં છે એ સર્વની નોંધ આપણે કરતા નથી. આપણે
 સુધારાની પોકા મૂકીએ છીએ પણ સુધારા કરવાની જરૂર બતાવી
 આપનાર દર્પણ જે ડિરેક્ટરી છે તે તો પ્રજાની સમક્ષ મૂકતા નથી.
 ‘સુધારા કરો, સુધારા કરો’ એવી ખૂમોથી કંઈ વળવાનું નથી, પણ
 સુધારા કરવા જેવી આપણી ધાર્મિક અને વ્યાવહારિક સ્થિતિ છે એમ
 લોકોને બતાવી આપીને સુધારાની જરૂર સાબીત કરવી જોઈએ અને
 પછી હિતકર કેળવણી આપવી જોઈએ કે જેથી સુધારા તે આપો-
 આપ કરશે, બોર્ડિંગો માટે હિમાયત કરવા અને વિલાયત જઈને
 બારિસ્ટર થઈ આવવાની હિમાયત કરવા આપણામાંના કેટલાકો
 હમણાં તત્પર થયા હતા પણ આપણા પોતાના ‘ઘર’થી આપણે
 અગાધ્યા છીએ તેની કોઈ દરકાર કરતું નથી. હું પૂછું છું કે જૈન-

ધર્મની પડતી દશાને સુધારવા જે લોકાશાસ્ત્રે મૂળ ધર્મ શું તે લોકોને સમજાવવા માંડ્યું અને મૂળ અથવા સનાતન જૈન ધર્મનો પુનરોદ્ધાર કરીને આપણો પંથ ચલાવ્યો તે લોકાશા શ્રાવક હતા કે દીક્ષિત સાધુ હતા, કયો સાલમાં અને ક્યાં તેમનો જન્મ થયો હતો, કેવી રીતે તેમણે હુંક મુદતમાં આખા હિંદમાં ધર્મને ફેલાવી દીધો હતો એનો કંઈ ઇતિહાસ કોઈ આપી શકશે ? આપણા ધરથી જ અગ્નિપ્રસ્થા છીએ. આપણા મુનિવરોનાં રચેલા ‘ધર્મસિંહ મુનિની હુંડી’ ઇત્યાદિ ઉત્તમ પુસ્તકોને ધણા તો બાળુતા પણ નથી; પુસ્તકબંડાર સડયા કરે છે અને આપણે બીજાઓના બંડારો, વિદ્વાન સાધુઓ આદિને જોઈને છક થઈ જઈએ છીએ. આવી આપણી દશા છે. ધરની લક્ષ્મીથી અગ્નિપ્રસ્થા હોઈ આપણે બીજા આગીઆઓથી અંજાઈ જઈએ છીએ. છતાં એ દશા સુધારવાનું તો બાળુએ રહ્યું, પણ એ દશાનું ભાન કરાવવાનું પણ કોઈને મન થતું નથી અને ‘ખસ સુધારા કરો અને અંગ્રેજી લણો’ એ જ સૌનાં મ્હોંમાંથી નીકળ્યાં કરે છે.

ગૃહસ્થો ! આપણામાં શ્રીમંતો છે-બીજી કોમના કરતાં આપણી કોમ લક્ષ્મીમાં ઉતરતી નથી. પણ એવી એક ડિરેક્ટરી થયા વગર કેમ ખબર પડે કે કોણ શ્રીમંતો ક્યાં છે ? આપણી વસ્તી આપણા સગ્ગાભાઈઓ દેરાવાસી જૈનો કરતાં ઓછી ધારવામાં આવતી હોય તો તે ભૂલ છે. હું તમને એક દાખલો આપીશ. મુંબઈમાં આપણા મહુર્મ બાણીતા ધર્મચોદ્ધા (Martyr) ભાઈ પ્રેમચંદ અભેચંદ મારફતીઆ કે જેનાં નામ માટે હું ઘણો જ મગર છું એના અથાગ શ્રમે ન્યારે આપણું ભવ્ય અને વિશાળ સ્થાનક થયું ત્યારે પહેલાં આપણી વસ્તી મુંબઈમાં કેટલા ‘સો’ની ગણાતી : સરકારી વસ્તી-પત્રકમાં સુમારે ૮૦૦ જેટલી જ જણાવવામાં આવી હતી. ન્યારે ખરું જોતાં આઠથી દશ હજાર જેટલી આપણી વસ્તી મુંબઈ શહે-રમાં જ છે. પંજાબ અને માળવા બાળુમાં આપણી સંખ્યા પુષ્કળ છે. કચ્છ પ્રાંતની તો ‘જૈનહિતેચ્છુ’ ઓફિસે ડિરેક્ટરી પોતાના

ખર્ચે પોતે જ તૈયાર કરીને તેની હજારો પ્રતો મફત વહેંચી હતી. તે ડિરેક્ટરી પરથી જાણાય છે કે ત્યાં આપણી પુષ્કળ વસ્તી છે. ગુજરાતમાં કદાચ થોડી છે. પણ કાઠિયાવાડમાં તેમ નથી. દક્ષિણ હૈદરાબાદ સુધી આપણી વસ્તી છે કે જે બીજાઓ તો શું પણ હું પોતે જ આજ સુધી જાણતો નહોતો. હમણાં આપણા ત્રણ ધર્મ-ગુરૂઓ મારફત ત્યાંનો કંઈક અનુભવ મળ્યો છે.

અન્ય ધર્મના સાધુઓ એકાદ રાજને કે અમલદારને મળે એટલે એઓ મોટા વિદ્વાન ગણાય છે અને ચોતરફ વાહવાહ થઈ રહે છે. આપણા લોકો પણ તેથી અંજન જાય છે. પણ જેઓ પૂજ્યશ્રી સોહનલાલજી, શ્રી શીરીલાલજી, શ્રીમતી પાર્વતીજી આર્યાજી, પૂજ્યશ્રી જશાજી આદિ મહાત્માઓની વિદ્વતાનો અનુભવ પામ્યા છે તેઓ સ્વધર્મની ઉત્તમતા માટે મગર થઈ પોતાની શ્રદ્ધામાં વધારે મજબૂત થયા વગર રહેતા નથી અને જે ધર્મમાં એવા ચોક્કસો છે તેને વધારે પ્રકાશમાં લાવવા માટે તેમને વધારે શરાતન આવ્યા વગર રહેતું નથી. પણ એવા વિદ્વાનોનાં નામની ડિરેક્ટરી વગર સૌ અધારામાં જ છે.

આપણા દેરાવાસી ભાઈઓએ પુસ્તક ભંડારના ઉદ્ધાર માટે પગલાં લેવા માંડ્યાં છે તે ઘણું સ્તુત્ય છે. આપણા ભંડારો ક્યાં અને કેવી હાલતમાં છે તે જ હજી આપણે જાણતા નથી તો ઉદ્ધારની વાત જ શી કરવી ? એક ડિરેક્ટરી વિના એ ઉદ્ધાર કદી થવાનો નથી.

આપણા બખતાવર દિલના શેઠ અંબાવિદાસ તથા આપણા પ્રમુખ સાહેબ જેવા ઉદાર ગૃહસ્થો પણ આપણામાં છે. મિ. મગન-લાલ દક્ષતરી જેવા વક્તાઓ અને અત્રે બીરાજેલા ઐન્યુએટો જેવા ઐન્યુએટો પણ છે. એ સર્વ વાતોથી વાકેફ કરનાર જો એક ડિરેક્ટરી તૈયાર કરવામાં આવે તો તે વાંચીને આપણને આપણા ધર્મ માટે વધારે ઝંઝૂન આવે. આપણા સાંસારિક દુષ્ટ રિવાજો તથા આપણી

હાજતો એ ડિરેક્ટરી મારફત જાણીને આપણે જાગૃત થઈએ અને એ હાજતો પૂરી પાડવા કમર કસતા થઈએ.

ડિરેક્ટરીના એ સર્વ લાભો ઉપરાંત એક વિશેષ લાભ છે; જેનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો હું આપી શકીશ. કોન્ફરન્સ માટે જુદા જુદા પ્રાંતોના આગેવાનોને આમંત્રણ આપવાના કામ માટે ન્યારે મોરબીથી યુવાનોને પંજાબ તથા માળવા તરફ મોકલવાના હતા ત્યારે ‘જૈન-હિતેચ્છુ’ ઓફિસે પોતાની પાસે જે પાંચ હજાર સ્થાનકવાસી જૈનોનું લીસ્ટ છે તેમાંથી પોતાના સ્નેહીઓનાં નામ ચુંટી કહાડીને તેમના ઉપર લલામણપત્રો લખી વાળ્યા હતા કે, આમંત્રણ માટે નીકળેલા યુવાનોને ધણા જ મદદગાર થઈ પડ્યા હતા. એવી જ રીતે જો એક સમગ્ર સંઘની ડિરેક્ટરી બહાર પડી હોય તો જુદા જુદા પ્રાંતોના સ્વધર્મીઓ એક બીજા ઉપર પત્રવ્યવહાર ધણી સહેલાઈથી ચલાવી શકે અને ધણા નિકટના સંબંધમાં આવી શકે. આ જોતાં ડિરેક્ટરી કેટલેક અંશે તાર અને રેલ્વે જેટલી સેવા બખતી શકે. માટે હું આશા રાખું છું કે મારા તરફથી રજુ થતા આ ઠરાવને અનુમોદન આપી પસાર કરશો.’

છંદો એક બે અગત્યની વાત નોંધી લેવાની જરૂર છે! પહેલા અધિવેશનના શુભ ટાંકણે એકંદર ૩૪ મુનિરાજોની તથા ૨૩ આર્યાજોની હાજરી મોરબીમાં હતી અને તેથી જનતાને પ્રેરણાનું પાન થવામાં ખાસ પ્રોત્સાહન મળ્યું હતું. બીજી નોંધવા જેવી અગત્યની વાત એ છે કે શ્રી વા. મો. શાહે પ્રથમ અધિવેશનને રોજ જ ‘જૈન સમાચાર’ નામનાં સાપ્તાહિકને પહેલો અંક પ્રગટ કર્યો હતો અને મોરબીમાં ‘જૈન સમાચાર’ ઓફિસમાં સેંકડો જૈનોને મુલાકાત આપી સમાજસુધારણા માટેનો સંદેશો આપવાનો એ વા. મો. શાહે પ્રયત્ન કર્યો હતો.

બીજું અધિવેશન : રતલામમાં

[તા. ૨૭-૨૮-૨૯ માર્ચ ૧૯૦૮]

મોરબી અધિવેશન વખતે જ રતલામ નિવાસીઓએ બીજાં અધિવેશન માટેનું આમંત્રણ આપી દીધું હતું અને માળવામાં એવા મોટા મેળાવડાઓ ભરવાનું તદ્દન નવું હોવાથી, મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા સારુ ‘જૈન સમાચાર’ની સલાહને ધ્યાનમાં લઈને રતલામ નિવાસીઓએ મોરબીવાળા શ્રી દુર્લભજી ઝવેરી, લીંબડીવાળા શ્રી યેચરદાસ તલસાણીયા, દેવાસવાળા શ્રી કેસરીચંદજી ભંડારી, નીમચવાળા શ્રી નયમલજી ચોરડીયા વગેરે અનુભવી કાર્યકરોની મદદ માગી હતી અને ઉક્ત સમાજસેવકોએ હર્ષપૂર્વક એ આમંત્રણનો સ્વીકાર કર્યો હતો. તાત્પર્ય એટલું જ કે એ બીજાં અધિવેશનની સફળતાનો સઘળો યશ ઉક્ત ચારેય સમાજસેવકોની સાથે, સૌથી વિશેષ પ્રમાણમાં શ્રી અમરચંદજી પિતળીયાને ભાગે જાય છે. વળી અધિવેશનના પ્રસંગ પર રતલામ મુકામે જુદા જુદા લગભગ ૧૨૫ મુનિવરો અને આર્યાજીઓ એકઠાં થયાં હતાં. એમની હાજરીથી પણ ધર્મપ્રેમની પ્રેરણાનો ડોઝ જનસમાજને મળવા પામ્યો હતો.

સ્વાગત પ્રમુખ શ્રી ગંભીરમલજી કટારીઆએ સ્વામતનું ભાષણ આપ્યું હતું, જે ટુંકું, મુદ્દાસર તથા જીવસાવાળું હતું. તેમાં સૌથી વિશેષ ધ્યાન ખેંચે એવો એક મુદ્દો હતો, જેની ઉપયોગિતા હતી.

આને પણ જેવી ને તેવી જ હોવાથી અહીં ઉતારી લેવામાં આવે છે:—

‘કોન્ફરન્સ એ અંગ્રેજી શબ્દ છે, જેનો ભાવાર્થ ન સમજવાથી કેટલાક ભાઈઓને શંકા થાય છે, પરંતુ કોન્ફરન્સનો અર્થ સમસ્ત સંઘની પરિષદ અથવા મહાસભા છે. દેશના દરેક શહેર અને ગામના સંઘ તરફથી મોકલાયલા વિદ્વાન, શુદ્ધિમાન અને ધનવાન પ્રતિનિધિઓના એકત્ર મંડળને કોન્ફરન્સ કહે છે. સર્વ એકઠા થઈ ને આપણા સમાજની ધાર્મિક અને સાંસારિક સ્થિતિ સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવો એ કોન્ફરન્સનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. કામના સામાન્ય હિત માટે દેશદેશાંતરના સ્વધર્મી ભાઈઓનો સમાગમ થવાથી બ્રાતૃભાવમાં વૃદ્ધિ થાય છે, એ ઉપરથી આપણે કહી શકીએ છીએ કે કોન્ફરન્સ ભરવાથી ઘણા લાભ પ્રાપ્ત થાય છે.’

બીજા અધિવેશનના પ્રમુખપદનો કળશ અમદાવાદવાળા શ્રીયુત શેઠ કેવળચંદ ત્રિભુવનદાસ પર ઢાળવામાં આવ્યો હતો. પ્રમુખ તરીકેનું ભાષણ તેમણે વા. મો. શાહ પાસે લખાવરાવ્યું હોય એમ જણાય છે. તે ભાષણ વિદ્વતા ભરેલું તો છે એટલું જ નહિ પણ સમાજની આજની જરૂરીઆતોનો ઉલ્લેખ કરતું હોય એવું અદ્યતન તે જણાય છે. તેમાંથી ઉપયોગી કડિકાઓને નીચે ઉતારી લેવામાં આવી છે:—

‘ગૃહસ્થો ! આપણે જૈન છીએ. કામ-ક્રોધ-મોહ-માન-માયા-લોભ-સ્વાર્થાધતા અને કાયરતા ઉપર જેઓએ સંપૂર્ણ જય મેળવ્યો છે તે પુરુષોના આપણે ભક્ત છીએ, અને ‘ભક્ત’ શા માટે ? માત્ર તેમના જેવા વિજયી થવાના આશયથી જ. આ વ્યાખ્યા જો એકવાર સર્વના સમજવામાં બરાબર આવે તો જૈનો અને જૈનધર્મ સંબંધી જે ગેરસમજ આટલી બધી ફેલાયેલી છે તે આપો આપ દૂર થાય. જૈન ક્રોધ જ્ઞાતિ નથી, જૈન ક્રોધ વાડા નથી, જૈન ક્રોધ દેશ નથી; જૈન સઘળી જ્ઞાતિમાં છે, સઘળા વાડામાં છે, સઘળા દેશમાં છે. જ્યાં જ્યાં નિષ્કામવૃત્તિ, ક્ષમા, નિર્મોહતા, નિરભિમાનતા, સરળતા, નિર્લો-

પતા, પરોપકારવૃત્તિ, ન્યાયયુક્ત દયા અને સ્વાત્માસંશ્રય છે ત્યાં જૈન છે. જૈન થવા માટે વશિક થવું જોઈએ એમ કાંઈ નથી, પણ સરળ અને પરોપકારી, નીતિવાન અને દયાના સાગર એવા દરેક પુરુષને ‘જૈન’ કહી શકાય. આ પ્રમાણે જૈનધર્મનો આશય કાંઈ વાડા બાંધવાનો નહિ પણ સકળ વિશ્વનો ઉદ્ધાર કરવાનો છે; અને એ ઉદ્ધાર કરવામાં જોએ સામેલ થાય તેમને જ વ્યાજ્ઞી રીતે ‘જૈન’ કહી શકાય. જૈન થવા ઇચ્છનારે કાંઈ લેવા માટે જૈન થવાનું નથી. ‘લેવા’ નું જૈન સિવાયનાઓને માટે છે : જૈને તો આપવાનું છે—આત્મભોગ જોડે દરજ્જે પરોપકાર કરવાનો છે. પ્રાણી માત્રના સુખ માટે—પ્રાણી માત્રની ઉત્ક્રાન્તિ (Evolution) માટે—પ્રાણી માત્રની સગવડ માટે અને ઉદ્ધાર માટે, પોતાનાં સુખ અને સગવડનો ભોગ આપવો હોય તેમણે જ જૈન થવાનું છે. પગાર કે બદલો લેનાર નોકર તરીકે નહિ, પણ જગતના ઉદ્ધારના કામમાં વેલંટીયર થવાની જેને ઇચ્છા હોય તેમણે જૈન થવાનું છે. દયાના ભંડાર અને તત્ત્વજ્ઞાનના સાગર રૂપ શ્રી મહાવીર પિતાએ જગતના ઉદ્ધારનું સોંપેલું ‘મિશન’, બદલાની આશા વગર, બજાવવા જોએને ઇચ્છા હોય તેમણે જ ‘જૈન’ કહેવડાવવા આગળ પડવાનું છે.

ગૃહસ્થો ! જૈનની ઉપર કરેલી વ્યાખ્યા જો લક્ષમાં લેવામાં આવશે તો ‘જૈન’ તરીકે ઓળખાતા મનુષ્યોમાં અંદરે અંદર અને બીજાઓ સાથે ચાલતો કલેશ પલાયન કરી જશે. કલેશ ? કોની સાથે અને શા માટે ? ઉંચા અને નીચા, નાના અને મોટા તમામ મનુષ્યો અરે મનુષ્યો જ નહિ પણ કીડી અને કંથવા જેવા નાના દેખાતા જીવ ઉપર પણ પ્રેમ અને દયા રાખવાનું જગતને શિખવવા માટે જ ‘જૈન’ યનનારાઓ શું કદી એકાદ બાબતમાં મતભેદ થતાં બડવા તૈયાર થાય એ બનવા ભોગ છે ?.....જો આપણે જિનદેવે સોંપેલા દયાધર્મનો વારસો સાચવવો જ હોય—જો આપણે જૈન ધર્મને જગ-વિખ્યાત કરવો જ હોય—જો આપણે આપણા આત્માનું અને તે સાથે

સર્વ આત્માઓનું કલ્યાણ કરવું જ હોય તો ઘરમાં, સંઘમાં, દેશમાં અને વિશ્વમાં એકસંપ અને પ્રેમનો પ્રચાર પહેલાં જ કરવો જોઈએ. સૌ સુધારામાં પહેલાં નંખરનો સુધારો ઉદયની સર્વ ચાવીઓમાં સર્વથી મોટી ચાવી, જે કોઈ પણ હોય તો તે આ બ્રાતૃભાવ અને ઐક્યના વધારામાં જ સમાયલી માનજો.

પરંતુ ગૃહસ્થો! જ્યારે હું આપ સમક્ષ સાર્વત્રિક પ્રેમની હિમાયત કરું છું ત્યારે સામુદાયિક પ્રેમ અને ઐક્યતાને ઉડાવી મારવા ઇચ્છતો નથી જ. આપણે સકલ વિશ્વ ઉપર ભાઈચારો ફેલાવીએ તે પહેલાં આપણા જુદાજુદા સંઘાડા, પછી જુદા જુદા ગચ્છો, અને પછી જુદા જુદા ધર્મો સુધી આપણાં હૃદય લંબાવવાં જોઈએ.

*

ગૃહસ્થો! ‘જૈનની જે વ્યાખ્યા હું પાછળ જણાવી ગયો છું તે તરફ એકવાર ફરીથી હું આપનું લક્ષ ખેંચું છું. એ વ્યાખ્યામાં દરેક જૈનને માથે નિષ્કપટપણું, નિરભિમાનીપણું, નિર્લોભતા, નિઃસ્વાર્થતા, શીલ વગેરે ગુણો કે જે હરકોઈ માણસને માટે ઉત્તમ પ્રકારનાં આભુષણની ગરજ સારે છે, તે ફરજિયાત રાખવામાં આવ્યા છે; અર્થાત્ વ્યવહાર શુદ્ધિ દરેક જૈનને માથે ફરજિયાત છે. જૈન-પણું ગુણમાં છે-જ્ઞાતિ કે જન્મમાં નથી તે બરાબર યાદ રાખવાનું છે. તેમજ જૈનપણું કોઈ અમુક ક્રિયામાં પણ ગોંધાઈ રહેલું માનવાનું નથી. જૈનશાસ્ત્રીએ જૈનોને માટે ૩૫ માર્ગાનુસારીના ગુણો ફરજિયાત ઠરાવ્યા છે. એક વખત એવો હતો કે અદાલતોમાં મુકદ્દમા વખતે ફત્તેહ માટે કોઈ પણ પુરાવાના અભાવે પણ જૈનની સાક્ષી પૂરતી ગણાતી હતી. જૈનોનું સદ્વર્તન, જૈનોની વ્યવહારશુદ્ધિ, જૈનોનું સત્ય, જૈનોનું ચારિત્ર (character) એટલું બધું ઉચ્ચ હતું અને એ સદ્વર્તનને જ જૈન ધર્મને સર્વોત્કૃષ્ટ બનાવ્યો છે. આજે આપણું સદ્વર્તન શિથિલ જણાય છે. x x x x x મને કહેવા દો, મહાશયો, કે

લિકાનેર અધિવેશનના પ્રમુખ
સદ્ગત વા. મો. શાહ

જેણે

શાન્દરસને જન્માવવાનાં, પોષવાનાં, સમૃદ્ધ કરવાનાં, અને
વખતે સાથ દેવાનાં કાર્યને તનતોડ મહેનત કરીને,
સ્થાનકવાસી જોને સમાજને આગળ વધારવાના
ગગનગામી સ્વપ્નાં સંઘ્ય! હતાં અને એ સ્વ-
પ્નેનાં કાર્યોદ્ધાર મૂર્ત કરવા સાથે
જીવનભર પ્રયત્નો કર્યા હતા.

સરનાત દુર્લભાજ વિ. ઝવેરી-મારગી

જેવું કાન્કરે ન્હાનાં જન્મથી તે ઇંક નવમાં અધિવેશન મુંગી
નેલી મંવામાં મુંગા મંવાકેની આકર્ષક બાવા વાજાને દેતો.

શ્રી. હેમચંદ યામજભાઈ મહિના

ભાવનાવાર

પ્રમખ : નવમ અધિવેશન અજમેર

ન્યાં નીતિની હદ સમાપ્ત થાય છે ત્યાંથી ધર્મની હદ શરૂ થાય છે. નીતિની સંપૂર્ણતા વગર ધર્મની હયાતી જ અસંભવિત છે. અહિંસા, અસ્તેય, સત્ય, અહમ્કાર, નિર્લોભતા : એ પાંચ વસ્તુઓ વગર સામાયિક, પ્રતિક્રમણ કે સાધુવ્રત શોભે જ નહિ. દરેકે કામ ક્રમશઃ થયું જોઈએ; સાતમા માળે કાંઈ ફલાંગે જઈ શકાતું નથી. આસ્તિક અને નાસ્તિક એ બે, બે છેડાના વર્ગો જો કાંઈ સામાન્ય વિષય ઉપર એકમત થઈ શકતા હોય તો તે વિષય 'નીતિ' નો જ છે.

એક સાચા જૈને કાંઈ ખોટું કામ કરવું ન જોઈએ એટલું જ નથી, પણ કાંઈ ખોટો વિચાર પણ તેના મગજમાં ન આવવો જોઈએ. વિચારે કૃત્યોના પિતા રૂપ છે; અને ધર્મશાસ્ત્રો તથા ગુરુવચનો વિચારોને સ્વચ્છ કરનાર 'ડિસ્ટિલરી' (Distilleries) ભદ્રીઓ છે. એ ધર્મશાસ્ત્રો અને ગુરુવચનો વડે આપણે આપણા વિચારો સ્વચ્છ કરવા જોઈએ અને આત્માને સ્વચ્છ વિચારો વડે 'પોલીશ' કરતા જઈશું તો તે પોલીશનો પ્રકાશ આપણાં મ્હોં અને હાથ પગ ઉપર આપોઆપ પડશે; અર્થાત્ આપણાં મ્હોંથી ઉત્તમ શબ્દો અને હાથ પગથી ઉત્તમ કાર્યો જ જન્મ પામશે. '

આ ઉપરાંત તેમનાં ભાષણમાં સમાજમાં ઘર કરી રહેલા હાનિકારક રિવાજોનો ઉલ્લેખ કરીને તેને જડમૂળથી ઉખેડી નાંખવા માટે સાચી કેળવણીની હિમાયત કરી હતી તથા શારીરિક કેળવણીની ઉપયોગિતા સમજાવી હતી. વ્યાપાર હુન્નરની કેળવણીના અભાવે ભારત-વર્ષ કેટલો પછાત પડી ગયો છે, સ્ત્રી કેળવણીનું પ્રમાણ કેટલી હદ સુધીનું અદ્ય છે, ધાર્મિક કેળવણીનું તો નામ માત્ર જ છે છતાંદિ મુદ્દાઓ પર વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન રજુ કર્યું હતું અને જૈન શીલસુશીને ખીલવવાનો એકનો એક રસ્તો 'જૈન ટ્રેનિંગ કોલેજ' જેવી સંસ્થાની સ્થાપના જ છે એમ ભારપૂર્વક જણાવતાં કહ્યું હતું કે 'મેટ્રિક કે બી. એ. નો અભ્યાસ કરવા માટે આપણી જુદી કોલેજ સ્થાપવાની હું

હિમાયત કરતો નથી; માત્ર જૈન ધર્મની શીલ્સુરીને ખિલાવવા તથા વિશાળ વિશ્વમાં ફેલાવવા માટે જ જૈન ટ્રેનિંગ કાલેજની હું હિમાયત કરું છું. ’

છેવટે તેમણે કોન્ફરન્સની ઉપયોગિતા સમજાવતાં કહ્યું હતું કે ‘ આવા મેળાવડાથી બીજા કાંઈ લાભ થાય કે ન થાય તો પણ આટલું તો ખુલ્લું જ છે કે લોકમત કેળવવાનું અને જાગૃત કરવાનું સૌથી વધારે અગત્યતા ધરાવતું કાર્ય આવા મેળાવડાથી ઘણી જ સારી રીતે પાર પડે છે. વ્યક્તિમાં રહેલા બળનું પ્રસ્ફોટન થઈ ન્યારે તે એકત્ર થાય છે ત્યારે જ એક પ્રજા પોતે શું કરવાને શક્તિમાન છે તે સમજી શકે છે. આપણા દયાધર્મનો ઝુંડો આજે આખા જગતમાં ફરકી રહ્યો નથી તે, આપણી અંદર રહેલા બળને એકત્ર રૂપમાં બહાર પાડવાની પ્રથાની ખામીને જ આભારી છે. ’ અને ઉપસંહારમાં કેળવાયલા તેમજ શ્રીમંત જૈનોની જવાબદારીનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો.

આ બીજા અધિવેશનમાં સૌથી અગત્યનો ઠરાવ ‘ જૈન ટ્રેનિંગ કાલેજને લગતો હતો અને તેને અંગે ફંડ થવાની વાત નીકળતાં જ મોરબી અધિવેશનમાં બનેલા બનાવની પુનરાવૃત્તિ થવા પામી હતી. કાંઈ પણ પ્રકારનું ફંડ મંડપમાં કરવાનું નથી એવું વચન રતલામ-નિવાસીઓએ જાહેર કર્યું હતું અને તે વચનને તેઓ વળગી રહેવા માગતા હતા, પરંતુ સમજાવે કમિટિનો વિચાર કેળવણી નિમિત્તે ફંડ કરવાનો હતો. એ મતભેદને દૂર કરવા માટે શ્રી વા. મો. શાહે અથાગ પરિશ્રમ કરીને છેવટે ફંડ કરવા દેવાની સમજુતીને બન્ને પક્ષ સ્વીકારે એવું કર્યું હતું. પરિણામે એ વા. મો. શાહે ઉંચા પ્રકારના ધાર્મિક શિક્ષણ પર એક વિસ્તારભર્યું વિવેચન કર્યું હતું, જેમાંની ઉપયોગી કડિકાઓ નીચે ઉતારી લીધી છે:-

‘ આજે આ વિષય પર નહિ બોલવાનો મારો વિચાર હતો, પણ ચોતરફથી ફરમાશ થવાને પરિણામે હું આ વિષય પર બોલવા

ઉભો થયો છું. હું વ્યવહારિક કેળવણી અને બોર્ડિંગોની સર્વ રીતે તરફેણ કરું છું અને જેના પ્રતાપે જ અત્યારે આપની સમક્ષ બોલવાની શક્તિ મારામાં આવી છે તે વ્યવહારિક કેળવણીને પાછળ પાડવાનો વિચાર મારા અંતઃકરણમાં આવવો એ સંભવિત નથી. પણ અહીં એક શંકા થવાનો સંભવ છે કે જ્યારે ધાર્મિક શિક્ષણની હિમાયત કરનાર હું વ્યવહારિક શિક્ષણની અગત્ય સ્વીકારું છું અને વ્યવહારિક શિક્ષણની હિમાયત કરનાર મારા મિત્રો ધાર્મિક શિક્ષણની અગત્ય સ્વીકારે છે ત્યારે હવે વિવાદ જેવું શું છે ? એનો જવાબ એ છે કે બોર્ડિંગોમાં અંગ્રેજી ભણનારાઓને અમુક વખત ધાર્મિક શિક્ષણ આપવાની જોગવાઈ કરી આપીએ એટલાથી જ ધાર્મિક શિક્ષણ સંબંધી આપણે આપણી ફરજ બજાવી ગણાય એવું મારાથી માન્ય રાખી શકાતું નથી. તેમજ અત્યારે જૈનશાળાઓમાં ગોખવાતા સામાયિક, પ્રતિક્રમણમાં પણ હું ધાર્મિક શિક્ષણની પૂર્ણાહુતિ માનતો નથી. મારા માનવા પ્રમાણે તો એ માત્ર ધાર્મિક શિક્ષણના કક્ષા બારાખડી જેવું છે. અને ખરેખર ધાર્મિક શિક્ષણ તો બધું તેની પાછળ બાકી જ રહી જાય છે.

અસલના વખતમાં આખી ઉંમર અભ્યાસ કરતાં ફક્ત ૪-૫ સૂત્રો શિખી શકતા, અને એવાં સૂત્રો ભણનાર બહુ-સૂત્રી કહેવાતા. ચાર સૂત્રો ભણનારા ‘જ્ઞાન સ્થિતર’ કહેવાતા; એમાં સૂત્રોના ભણનારાઓ કેવળ સૂત્રો જ ગોખી જતા હોત તો ચારને બદલે ચોવીસ સૂત્રો ગોખી જવાં પણ તેમને મુશ્કેલ પડત નહિ; પણ જેમ કાલેજોમાં તે તે મુખ્ય વિષય સાથે અને આપણી પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચોથી, પાંચમી, કે સાતમી ચોપડીઓ સાથે ન્યાયશાસ્ત્ર, વ્યાકરણ, ભૂગોળ, ઇતિહાસ, ભૂમિતિ વગેરે વિષયો શિખવાય છે તેમ તેઓ સૂત્રો સાથે એવા અનેક વિષયો શીખતા, અને તેના પ્રતાપે જ તેવી અનેક વિદ્યાઓ તે કાળમાં ખીલી નીકળેલી આપણે જોઈએ છીએ. આને જ હું ધાર્મિક કેળવણી કહું છું. ઘણું અજ્ઞાન થવા જેવું તો એ છે કે, વ્યવ-

હારિક શિક્ષણના હિમાયતીઓ વ્યવહારસિદ્ધિ માટે ઉંચું વ્યવહારિક શિક્ષણ ડોક્ટરી, સાયન્સ, એન્જિનિયરિંગ વગેરે માટે તે તે વિષયની કોલેજોની હિમાયત કરે છે અને તેમાં અભ્યાસ કરનારાઓની અનુકૂળતા માટે બોર્ડિંગો ખોલવા માગે છે ત્યારે ધાર્મિક શિક્ષણને ઘણી ટુંકી હદની અંદર-પ્રાથમિક સ્વરૂપમાં જ પૂરું કરી નાંખીને તેઓ ધાર્મિક શિક્ષણના હિમાયતીઓનાં મ્હોં બંધ કરી દેવા માગે છે. તેમની માન્યતા એવી હોવી જોઈએ કે વ્યવહારિક ઉંચા શિક્ષણ માટે જેમ કોલેજો અને યુનિવર્સિટીઓની જરૂર છે તેવું ધર્મના શિક્ષણ માટે કંઈ હોઈ શકે નહિ, અથવા તેમ કરવું જરૂરનું કે બનવાજોગ નથી. ગમે તેમ હો, પણ ધાર્મિક ઉંચી કેળવણી આપનારો પાઠ શાળાઓ અત્યારે આપણમાં નથી તે ખોટા પૂરી પાડવાની અગત્ય તેઓ સ્વીકારતા નથી. તેમની માન્યતા તો એટલી જ છે કે જેમ મંદિરમાર્ગી જૈનોની બોર્ડિંગમાં આશ્રય લેતા વિદ્યાર્થીઓ પાસે ફરજિયાત મૂર્તિપૂજા કરાવવામાં આવે છે તેમ અહીં સામાયિક-પ્રતિક્રમણ ફરજિયાત કરાવવું અને એના શિક્ષણ માટે એકાદ શિક્ષક પૂરો પાડવો.

પણ ગૃહસ્થો ! શું આવી રીતે શરીર પર લાદવામાં આવતો ફરજનો ભાર અંતઃકરણને ધાર્મિક બનાવી શકશે ? અને મને કહેવા દેશો કે યુનિવર્સિટીમાં શિખતા વિદ્યાર્થીઓને, ધાર્મિક શિક્ષણ કહી શકાય એવું શિક્ષણ આપનાર કોઈ પડિતો તમે ધરાવો છો ? પ્રાથમિક જૈનશાળાઓ અને મુનિમહારાજોને સંસ્કૃત વગેરેના શિક્ષણ માટે લાયક શિક્ષકો આપણને મળી શકે છે કે કેમ તેનો આપ સર્વેને અનુભવ છે. એવા સાધારણ શિક્ષણ માટે પણ આપણને કેવળ ચૈસાના લોભને ખાતર નોકરી કરનારા અને જૈનધર્મ નહિ પાળનારા એવા માણસો રાખવાની જરૂર છે તો પછી કોલેજોમાં શિખતા વિદ્યાર્થીઓ કે જેમની બુદ્ધિ-શક્તિ ખિલેલી હોય છે તેમને ધર્મ વિષય પર શ્રદ્ધા ઉપજાવી શકે, તેમના અંતઃકરણમાં જૈન ફિલોસોફી તરફ પૂન્યભાવ

ઉપજીવી શકે અને તેમના જીવન નીતિમાન જ નહિ પણ ધાર્મિક બનાવી શકે એવા શિક્ષક તમે ક્યાંથી મેળવી શકશો ? મને લાગે છે કે વ્યવહારની હિમાયતે નીકળેલા મારા મિત્રો સૂત્રો વગેરે જૈન-ધર્મનું ઉંચું તત્વજ્ઞાન સાધુઓ માટે અનામત રાખી મૂકવાનું અને આપણા વ્યવહારમાં પડેલાઓને તો પોતે જૈનધર્મી છે એવું બતાવવા માટે સામાયિક-પ્રતિક્રમણ વગેરે કરીને વેગળે રહેવું જોઈએ એમ માનતા હોવા જોઈએ. પણ માનવંત ગૃહસ્થો ! મને કહેવા દેશો કે હરિક્ષિપતિ આ જમાનામાં જો તમે જૈનધર્મને જીવંતો રહેલો જોવા ઈચ્છતા હો તો ધર્મયુદ્ધમાં ટક્કર ઝીલી શકે તેવા સમર્થ યોદ્ધાઓ તમે ઉત્પન્ન કરો. ઉપરચોટિયા જ્ઞાનવાળા નહિ, પણ તત્વજ્ઞાનમાં કુશળ વિદ્વાનો ધરાવતો હશે તે જ ધર્મ આ જમાનામાં ઉભો રહી શકશે. તમે કાશીની હિંદુ કાલેજ અને આર્ય-સમાજના ગુરૂકુળો જુઓ. અઢાર વર્ષ સતત વિદ્યાભ્યાસ કરીને અને ૨૫ વર્ષની ઉંમર થતાં સુધી અખંડ બ્રહ્મચર્ય પાળીને અનેક પ્રકારની વિદ્યાઓમાં પારંગત થઈ નીકળેલા વિદ્વાનો ધર્મ ઉપર કેવી અસર ઉપજીવી શકશે તેનો જોઓ ખ્યાલ કરે છે તેઓ એમ સ્વીકાર્યા વગર રહેશે નહિ કે ઉંચા ધાર્મિક શિક્ષણની અગત્ય છે.

અને એ અગત્ય આપણે જ સ્વીકારીએ છીએ એમ નથી. વ્યવહાર એ જ સર્વસ્વ સમજનાર યુરોપની પ્રજા પણ હવે એ અગત્ય સ્વીકારવા લાગી છે. મહાન ગ્લેડસ્ટન પણ કહેતો હતો કે ‘મારા દુઃખ અને જંગમના વખતમાં મને ખામ્યલ જે દિલાસો આપતું તેવો દિલાસો બીજા કશાથી મળતો નહિ ! એક વખત જડવાદના છેક છેડા ઉપર પહોંચી ગયેલી પ્રસિદ્ધ બાર્થ એની બીસેન્ટને વિવિધ અનુભવો મળ્યા પછી આખરે લાગ્યું કે ધાર્મિક જ્ઞાન વગર જગત કદી પણ સુખી થઈ શકશે નહિ. પ્રસિદ્ધ રાજદ્વારી પુરૂષ અને વિદ્વાન શિરોમણિ લોડે એકનને ‘The wisest & the meanest of mankind’ અર્થાત્ ‘મનુષ્ય જાતમાં સર્વથી ડાહ્યામાં ડાહ્યો

અને નીચમાં નીચ' એવું સર્ટિફિકેટ મળેલું છે, તેનું કંઈ પણ કારણ હોય તો તે એ જ કે, તેણે પોતાની માનસિક શક્તિઓ પૂરતી ખિલવવા છતાં આત્મિક-હાર્દિક શક્તિઓને દબાયલી જ રહેવા દીધી હતી અને તેથી ઈંગ્લાંડના મોટામાં-મોટે હોદ્દેથી નાનામાં નાની રૂશ્વત લેવા જેવી નીચતા કરતાં તે અચકાયો નહોતો. આજની કેળવણી કે જે માત્ર બુદ્ધિને ખિલવે છે તે છેક ટોચ સુધી લેવાની દરેક સગવડ આપણે એક વિદ્યાર્થીને કરી આપીએ તો કદાચ વધુમાં વધુ તેને 'બેકન' બનાવી શકીએ (કે જે બનવું પણ અશક્ય છે); પણ તેથી શું તમે તેને બેકન જેવાં કામો કરતાં જોઈ ખુશી થઈ શકશો ? શું તે જ્ઞાનથી ક્રાઇસ્ટ, મહાવીર, રામચંદ્ર કે ગૌતમ બુદ્ધ કદી ઉપજી શકશે ? તેને માટે તો ઉંચા ધર્મજ્ઞાનથી હૃદયને કેળવવાની જરૂર છે. કેળવાયલી બુદ્ધિ માણસને તાર્કિક બનાવી શકશે પણ કેળવાયેલું હૃદય માણસને પ્રેમી અને દયાઈ બનાવી શકશે-અને ઈશ્વરતાએ પહોંચાડી શકશે. યુરોપમાં હાલ બુદ્ધિવાદ અને તન્નત્વ સ્વાર્થપરાયણતા જ ખીલતી હોવાને લીધે તે દેશના દીર્ઘદર્શી હિતચિંતકોને શીકર પેડી છે કે યુરોપનું અવસાન થાણું બન્યું આવશે. ખુનરેજી લડાઈઓ અને ઝપાઝપીઓ એ બધું હાલ ત્યાં જોવામાં આવે છે. આપણા દેશમાં પણ જોઈએ તો જેમ જેમ પાશ્ચાત્ય કેળવણીનો પ્રચાર વધતો જાય છે તેમ તેમ જૈનધર્મનાં પ્રબળ વિરોધી તામસી તત્ત્વો તથા દારૂ અને માંસનો પ્રચાર પણ આગળ વધતો જાય છે. એ વલણોને ફેરવવા માટે કોઈ ક્રિયાઓ નહિ પણ ઉંડું તત્ત્વજ્ઞાન જ સમર્થ થઈ શકે.

આજનું શિક્ષણ ગમે તેટલું પ્રૌઢ હોવા છતાં પણ તે માત્ર તર્કને જ ખિલવે છે. અમારા જેવા જીવાનીઆઓની બુદ્ધિમાં હોય છે તે હૃદયમાં હોતું નથી. અને તેથી જ આ પુદ્ગીટ ઉપરથી લાંબાંચોડાં ભાષણો કલાકો સુધી કર્યા છતાં પણ અમે તેથી કોઈના હૃદય ઉપર

જાથુની અસર કરી શકતા નથી; જ્યારે અમારા મુનિવરો પ્રખળ વક્તૃત્વશક્તિ અને બહોળા વાંચન સિવાય પણ માત્ર વિક્સેલાં હૃદયને લીધે હજારો મનુષ્યોને સીધે રસ્તે લાવી શકે છે: એક લોકાશાહે રેલ્વે કે ટેલીગ્રાફની સગવડ વગર આખા દેશમાં જૈનધર્મના સ્વરૂપનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો.

જૈનધર્મના મોટા પંડિતોના અભાવે જ આપણો ધર્મ બીજાઓની દૃષ્ટિએ તિરસ્કારપાત્ર થઈ પડ્યો છે. હોપકીન્સ કહે છે કે એ ધર્મને જગતમાં જીવવાનો જ અધિકાર નથી. પણ ગાયકવાડ સરકારના સેન્સસ રિપોર્ટમાં આપણા ધર્મ માટે ઘણા જ હલકા શબ્દોમાં ટીકા કરી છે કે જે શબ્દ અત્રે કહી બતાવતાં પણ મને આંચકી આવે છે. આ સંબંધે જો આપણે અટકાવવું જ હોય, અને દુનિયામાં જૈનધર્મને ઉભો રાખવો જ હોય તો માત્ર બોર્ડિંગમાં એકાદ કલાક સુધી ધર્મજ્ઞાન આપવાની હિમાયતમાં જ ધર્મશિક્ષણ પૂરું કરી નહિ નાખતાં જૈન પંડિતો-શિક્ષકો-લેખકો અને ઉપદેશકો તૈયાર કરનારી એક જૈન પાઠશાળા (જેને હું જૈન ટ્રેનિંગ કોલેજ કહું છું તે) સ્થાપતાં મુદ્દલ વિલંબ કરવો જોઈતો નથી. એવા પુરૂષો જ વ્યવહારુ ધાર્મિક જ્ઞાન આપવાની યોગ્યતા ધરાવી શકે.

વ્યવહારિક કેળવણીના હિમાયતીઓ એ કેળવણીથી જ આપણી ઉન્નતિ થશે એમ કહીને તેની હિમાયત કરે છે, અને તે વાત ખરી પણ છે, પરંતુ તેઓ ભૂલી જાય છે કે ગમે તેટલા પ્રયાસે પણ આપણે આખા લોકસમૂહને ઉંચી અંગ્રેજી કેળવણી લેનારો કરી શકીશું નહિ. અને લોકવર્ગનો મોટો ભાગ તો હમેશાં-અંગ્રેજી પરભાષા અને તે દ્વારા મળતી ઉંચી કેળવણીથી બેનસીબ જ રહેશે ત્યારે એવા મોટા સમૂહને અધારામાં અથડાતો મૂકીને આપણે કદી પણ આપણી ઉન્નતિ સાધી શકીશું નહિ !

આવા વ્યવહારિક વિચારના લોકો ઉપર, હરકોઈ ધર્મ અને

હરકોઈ દેશમાં, ધર્મના ઉપાધ્યાયો અને આચાર્યો મોટી સત્તા ધરાવતા હોય છે. લોકોને તેમના તરફ અસાધારણ પૂજ્યશુદ્ધિ હોય છે અને તેમના વિચાર-વર્તીતોનું લોકો હમેશાં અનુકરણ કરે છે. તેવી પૂજ્ય-શુદ્ધિ તેમને કેળવાયેલા લોકો તરફ કદી હોતી નથી. તેથી લોકવર્ગની મોટી સંખ્યા ઉપર કાબૂ ધરાવતા ધર્મના ઉપદેશકો, ઉપાધ્યાયો અને આચાર્યોને ઉંચા સંસ્કારવાળા કરવા એ દરેક ધર્મને માટે જરૂરનું છે. એવા સંસ્કાર પામેલા ધર્મના હિમાયતીઓ આપા લોકવર્ગને ઉન્નત બનાવી શકશે. ધર્મ ગમે તેવા ઉચ્ચ સિદ્ધાંતો ધરાવનારો હોય પણ જો તે ધર્મ કુશળ વિદ્વાનો વગરનો થઈ પડે અને સાધારણ લોકસમૂહના હાથમાં મૂકાઈને તે પરસ્પર વિરુદ્ધ દિશામાં ખેંચાય તો થોડા જ કાળમાં તે ઉચ્ચ સિદ્ધાંતોનું બળ પણ ટુટી જાય છે અને તે ધર્મ તે તે ધર્મના પૂજ્ય ગણનારાઓના વિચારો અને વર્તીતોને અનુરૂપ સ્વરૂપ ધારણ કરતો જાય છે. દરેક પ્રાચીન ધર્મો આવા સ્થિત્યંતરને પામ્યા છે અને આપણા દેશના પ્રાચીન ધર્મો પણ આ પ્રમાણે લાંબા કાળથી લોકસમૂહને હાથે ખેંચાઈ તણાઈ વિરૂપતા પામ્યા છે. તેને લીધે જ તેમનાં કેટલાંક અંગો ખેડાળ થઈ ગયાં છે, કેટલાંક અંગ તૂટી ગયાં છે અને કેટલાંકમાં મનસ્વી ફેરફારો થઈ ગયા છે. તેને લીધે જ એક વૃદ્ધ વડિલની પેઠે ધર્મ અત્યારે તે જીવાનોને ભાવતો જણાતો નથી. આપણા દેશના કેટલાક કેળવાયેલાઓ એમ સમજે છે કે આવો કદંગો ધર્મ જ દેશની ઉન્નતિ થવામાં અડચણ રૂપ છે ને તેથી જેમ બને તેમ તેનું બળ તોડી પાડવું જોઈએ એમ તેઓ માને છે. લોકસમૂહ તેમના એ વિચારોને પ્રિયકારે છે તેથી એ જીના વિચારના લોકોને રાજી રાખવા તેઓ ધર્મની વાત છંડતા નથી અને જ્યાં ના છૂટકે એ સવાલ હાથ ધરવો પડતો હોય ત્યાં તેને ટુંકામાં જ પતાવી દેવામાં આવે છે. આમાં તેમનો દોષ નથી. તેમના અંતઃકરણને ધાર્મિક ઉચ્ચ સિદ્ધાંતોએ આકર્ષ્યું નથી ને તેથી જ તેઓ ધર્મને દેશની અવનતિના કારણરૂપ માને છે. પણ જો તેમને ધર્મનું

શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજવાય અને ધર્મ એકલાં મનુષ્યોને જ નહિ પણ પ્રાણી અને વસ્તુ માત્રને ઉન્નત કરનાર તથા એક બીજા વચ્ચેના વાસ્તવિક સંબંધો સમજાવનાર છે એવી તેમને ખાત્રી કરી આપવામાં આવે તો એ લાગણીવાળાં અંતઃકરણો તરત જ વળી જાય. આ સર્વ જોતાં આપણો ધર્મ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં અને વ્યાવહારિક સિદ્ધાંતોને અનુકૂળ થઈ પડે તેવા રૂપમાં સામાન્ય લોકસમૂહ આગળ રજુ કરી શકે તેવા પડિતો, શિક્ષકો અને ઉપદેશકો તૈયાર કરવાને ઉચ્ચ ધાર્મિક શિક્ષણ આપવું જોઈએ.

ગૃહસ્થો ! જૈન ટ્રેનિંગ કોલેજની અગત્ય સંબંધી જોટલું બોલીએ તેટલું થોડું છે, પણ વખત થોડો હોવાથી માત્ર, એ સંસ્થા માટે પુરતું ફંડ કરવા આપને અપીલ કરીને જ હું મારું ભાષણ પુરું કરું છું. આપણા મુનિવરો આજકાલ સમય વિચારીને ઉપદેશ કરવા લાગ્યા છે તે જોઈ મને આનંદ થાય છે. આજ સવારે જ બે હજાર મનુષ્યની પ્રવેશ વચ્ચે મુનિરાજ કોન્ફરન્સ સંબંધમાં ઉપદેશ કરતા હતા અને તેમાં કહ્યું હતું કે પ્રત-પચ્ચખાણુ તો પોતાના જ કલ્યાણ માટે છે, જ્યારે દાનથી તો મહાન પરમાર્થ થાય છે, માટે કોન્ફરન્સને આપાદ કરવી હોય તો દાન અને દયાનું મિશન ફેલાવો. વિદ્વાન મુનિશ્રીના આ શબ્દોમાં જ મારી જૈન ટ્રેનિંગ કોલેજની હિમાયત સર્વાંશે સમાયલી છે. આત્મસંશ્રય અને સાર્વત્રિક પ્રેમનો પાઠ દુનિયાને શિખવી તેને સુખી કરવી હોય તો આવાં કામ માટે દાન કરવા તૈયાર થવું જોઈએ છે.’

આ ઉપરાંત વ્યવહારિક ક્ષણવણી ઉપર શ્રી મગનલાલ દક્ષતરીએ અસરકારક ભાષણ કર્યું હતું. તે સિવાય હાનિકારક રિવાજોની બદી, અનાથોને આશ્રય, જીવદયા વગેરે વિષયો પરના ઠરાવો પર લાંબાં લાંબાં ભાષણો થયાં હતાં જેમાં જીવદયા પરનું પડિત લાલનનું દ્વંડ્વં ભાષણ ધ્યાન ખેંચે તેવું હતું. પહેલા અધિવેશન વખતે મોરબી બહા-

રના અને મુખ્યત્વે કરીને કાઠિયાવાડ બહાર કાર્યકરોની સલાહ તેમજ સેવાની બહુ ગણના કરવામાં આવી નહોતી, પરંતુ રતલામ સંધે તો બહારથી કાર્યકરોને આમંત્રીને સહકારપૂર્વક કામ કરવાની યોજના કરી હતી અને અધિવેશનના નાવને ફોટોહમંદીપૂર્વક કિનારે પહોંચાડ્યું હતું. અધિવેશનના કાર્યને આગળ ધપાવવા સારૂ વાડીલાલ શાહે તેમનાં પત્રદ્વારા તથા ખીજી રીતે જે અથાગ પરિશ્રમ સેવ્યો હતો તેની કદર ખૂબવા રૂપે ૨૦મો ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો કે ‘જૈન સમાચાર’ના અધિપતિ મિ. વાડીલાલ મોતીલાલ શાહે કોન્ફરન્સની ઉત્તિ માટે લીધેલા પરિશ્રમ માટે તેમનો ઉપકાર માનવામાં આવે છે.’ રતલામ-અધિવેશન સાથે વળી પહેલી જૈન મહિલા પરિષદ ભરાઈ હતી તે નોંધવા જેવું ખરૂં.

પહેલા અધિવેશન વખતે પૂરતી ધંમાલને અંગે તેમજ બહારના કાર્યકર્તાઓની સલાહ ન લેવાને પરિણામે મુખ્ય તેમજ ઉપયોગી વસ્તુનો નિર્દેશ થઈ શક્યો નહોતો કે કોન્ફરન્સના અધિવેશન બાદ કોન્ફરન્સ ઓફિસ ક્યાં રાખવી અને કોની દેખરેખ નીચે રાખવી : એ વાતની ચોખ્ખવટ કરતો કોઈ ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો નહોતો અને તેથી પાછળથી ખાનગી રાહે એ ઓફિસ મોરબીમાં જ રાખવાનું ઠરાવવામાં આવવાથી જનતામાં ખાનગી રીતે તેમ જ જાહેરમાં અખુટ પ્રમાણમાં ઉઠાપોહ થવા પામ્યો હતો. તેવી જૂલ રતલામ-અધિવેશને થવા દીધી નહોતી અને ઓફિસનું મથક એક વરસને માટે અજમેર કરાવીને જનરલ સેક્રેટરીઓની પણ નિમણૂંક કરનારો એક ખાસ ઠરાવ પસાર કર્યો હતો.

ત્રીજું અધિવેશન : અજમેરમાં

[તા. ૧૦-૧૧-૧૨ માર્ચ ૧૯૦૯]

રૈતલામ અધિવેશન પછી બીજે જ વરસે સતારાવાલા શ્રી બાલમુકુંદજીના પ્રમુખપદે અજમેરમાં ત્રીજું અધિવેશન ભરાયું હતું. આ અધિવેશનમાં કંઈ ખાસ નોંધવા જેવું વિશિષ્ટ કાર્ય થયું નહોતું. ઠરાવો પણ દર અધિવેશનમાં થાય છે તેવા જ થવા પામ્યા હતા. પ્રમુખ મહાશયના ભાષણમાં પણ કંઈ નવીનતા નહોતી. સંપ, વ્યવહારશુદ્ધિ, ધાર્મિક તેમજ વ્યવહારિક શિક્ષણ, સ્ત્રી શિક્ષણ, હુન્નર ઉદ્યોગની કેળવણી, ડિરેક્ટરી, હાનિકારક રિવાજો, કોન્ફરન્સને સંગીન બનાવવાની ઇચ્છા : છત્યાદિ મુદ્દાઓ પર તેમણે વિવેચન કર્યું હતું. આ બધા મુદ્દાઓ એવા છે કે તે પર દર અધિવેશનમાં પ્રમુખ મહાશય તેમજ પ્રતિનિધિ વર્ગ તરફથી જુદી જુદી દૃષ્ટિએ વિવેચન કરવામાં આવે છે અને આ અધિવેશન વખતે તેમાં કંઈ વિશેષતા ન હોવાથી ભાષણોની કંડિકાઓના ઉતારાઓ આપવા મુનાસબ ધાર્યા નથી. ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવો ઠરાવ ધાર્મિક કેળવણી પરનો હતો અને તે રજુ કરતાં શ્રી વાડીલાલ મોતીલાલ શાહે ખૂબ લંબાણ-ભર્યું ભાષણ કર્યું હતું. એ ભાષણમાં મુખ્ય મુદ્દો સમાજનો ઉદય કેવી રીતે થાય અને ઉદય થવા માટે કયા કયા રસ્તા અસ્તિત્વ ધરાવે છે તેનું આખેહુલ્લ બ્યાન તેમણે રજુ કર્યું હતું અને સાચાં ‘ધર્મ-જ્ઞાન’ વડે જે ઉદય થાય તે ચિરસ્થાયી ઉદય નીવડે એમ પ્રતિપાદન કર્યું.

હતું. સાથેસાથ ‘આત્મિક અવનતિ’ તથા ‘નૈતિક અવનતિ’ની સમજણ આપી હતી. વળી જૈનધર્મની વિશિષ્ટતા બતાવતાં તેમણે કહ્યું હતું કે ‘આજકલ યે ઝમાના આ પહુંચ્યા હૈ કિ દુનિયામે’ વો હી ‘ધર્મ’ ખડા રહ સકેગા કિ જો ‘સાયન્સ’ કે સામને રહ સકે. જૈન ધર્મ મેં ભાષા કે પુદ્ગલકા વર્ણન હૈ વો અખ ફોનોગ્રાફ ટેલીગ્રાફ ઇત્યાદિ સે સાખીત હોતા હૈ.’ તે ઉપરાંત જૈનધર્મની શીલ્સુકીનો પ્રચાર કરવાની હિમાયત કરતાં તેમણે સ્પષ્ટ કર્યું હતું કે ‘જૈનધર્મ’ મેં ૮ પ્રકાર કે ‘પ્રભાવક’ કહે હૈ, જિસમેં એક ‘વિદ્યા પ્રભાવક’ કહા હૈ; અખ મેં ‘વિદ્યા’ કા અર્થ ‘સાયન્સ’ કરતા હું. જો આદમી સાયન્સ-ઇલ્મકે જરીયેસે જૈન ધર્મકી સચ્ચાઈ જગત કે બતા દેવે વો સખસે અચ્છા ‘પ્રભાવક’ હૈ. આજ એસે ‘વિદ્યા પ્રભાવક’ કમ હો જાને સે, જૈન શાસ્ત્રમેં રહી હુધ ખૂબીયેં સમજને વાલે કમ હો જાને સે, ઔર અધશ્રદ્ધા વ ક્રિયામૂલતા કે પ્રતાપસે હમારે સંઘકી અવદશા હો રહી હૈ. યે બાલદશા દેખ હોપકીન્સન જૈસે પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોંને હમારે મઝહબકી બહોત સી લધુતા કી હૈ. અખ યે સમય આ પહુંચ્યા હૈ કિ સર્વ તરાહ સેં મનુષ્ય કા ઉદય કરનેવાલે જૈન ધર્મકી ફિલ્સુફીકા પ્રચાર અપન લોગ મેં કરનેકા કુચ્છ પ્રયંધ કરના, જિસસે હમારા વ્યવહાર શુદ્ધ હો, હમારી નીતિ શુદ્ધ હો, હમારા ગૃહસંસાર સુખી હો, હમારી આત્મા મોક્ષકી અધિકારીણી હો.’

તે ઉપરાંત વ્યવહારિક કેળવણી પર શ્રી મગનલાલ દક્તરીએ કેટલાક આંકડાઓ તેમજ હકીકત રજુ કરનાર જુરસાદાર ભાષણ કર્યું હતું અને અંગ્રેજી ભણતરનું પ્રમાણ જૈનોમાં ખૂબ ફેલાવા પામે એવી હિમાયત કરી હતી. જૈનસમાજની અધોગતિનાં છ કારણો તેમણે રજુ કર્યાં હતાં તે અહીં ઉતારી લેવા જેવાં છે:- ૧. લોકોનું અજ્ઞાન; ૨. વ્યાપારની અને હુન્નર ઉદ્યોગની કેળવણીનું અભાવ; ૩. એકનો એક વેપાર કર્યા કરવાનો ભ્રમ; ૪. મોટી થાપણનું કમીપણ અને

ખૂણેખાંચકે પડતી દોલતનો યોગ્ય વ્યય નહિ થવો; ૫. નિવૃત્તિધર્મનો આશય; ૬. સ્ત્રીઓની અધમ સ્થિતિ.' આજે પણ એ મુદ્દાઓ વિચારવા જેવા અવશ્ય જણાય છે.

આ અધિવેશનમાં સૌથી વિશેષ ધ્યાન ખેંચે એવી વસ્તુ નામદાર ગાયકવાડ સરકાર મહુર્મ સયાજીરાવે લખેલો પત્ર હતો. તે આખો પત્ર ઉતારી લેવા જેવો લાગવાથી તેનું ભાષાંતર આ નીચે શબ્દશઃ આપવાનું ઉચિત માન્યું છે.

લક્ષ્મી વિલાસ પેલેસ, વડોદરા
તા. ૭-૩-૧૯૦૯

વહાલા શેઠ ચાંદમલજી,

માર્થ માસની અધવચમાં તમારા શહેરમાં મળનારી ત્રીજી શ્વેતામ્બર સ્થાનકવાસી કોન્ફરન્સમાં હાજરી આપવા માટે આમંત્રણ આપવા સાડ તમારા પુત્રના મુખીપણા નીચે તમારા મંથ તરફથી આવેલાં ઉપયુક્તિશનને આવકાર આપતાં મને અતિ ધણો હર્ષ થયો હતો. મને અગત્યના કામનું દયાણુ ન હોત તો તમારી સાથે વિચાર કરવા માટે તથા જે સુધારાની હીલચાલ તમારી કોન્ફરન્સ ચલાવી રહી છે તે હીલચાલ તરફ હું જે અંગત રસ ધરાવી રહ્યો છું તે રસને એકવાર ફરીને સાખીત કરી આપવાની આ તકનો મેં ખુશીથી લાભ લીધો હોત. ઈ. સ. ૧૯૦૪માં વડોદરા ખાતે મળેલી ત્રીજી શ્વેતામ્બર કોન્ફરન્સને હું હર્ષપૂર્વક યાદ કરું છું અને બીજે જ વરસે મારા રાજ્યમાં પાટણ ખાતે મળેલાં બીજાં અધિવેશનમાં આવેલું કામકાજ મેં રસપૂર્વક સાંભળ્યું હતું.

કોન્ફરન્સોનું લક્ષ્યબિંદુ

તમારી કોન્ફરન્સ જેવી કોન્ફરન્સો જો તદ્દન સાંપ્રદાયિક અને પ્રગતિવિરોધી ન થાય તો ધણો લાભ કરી શકે તેમ છે. આવી

સધળી કાન્દર'સોનું લક્ષ્યબિંદુ, જે પંથ અથવા તો સંપ્રદાયને લગતી તે કાન્દર'સ હોય તે પંથ અથવા સંપ્રદાયમાં જડ કરી બેસેલા સામાજિક કુરિવાજોને નાબુદ કરવાનું અને સમસ્ત પ્રજાને એકત્ર કરવા માટે તે કામને તૈયાર કરવાનું હોવું જોઈએ. આવો આદર્શ મારા ખ્યાલમાં રાખીને હું એવું પણ ઇચ્છી શકું છું કે હિંદભરમાં આવા પ્રકારની વધારે કાન્દર'સો થવી જોઈએ—આવી કાન્દર'સો અજ્ઞાન, નાતબંધતામાં વહેંચાઈ ચૂકેલી તથા હિંમત વગરની જનતાને અધમ સ્થિતિમાંથી ઉંચી સ્થિતિએ લાવવા સારૂ વખત અને શક્તિનો ઉપયોગ કરે છે.

સંસાર સુધારાની જરૂર

તમારી કાન્દર'સમાં પહેલા અધિવેશનનું કામકાજ મેં વાંચ્યું છે અને મને એ જોઈને આનંદ થયો છે કે ટુંકા પરન્તુ વિસ્તારવાળા કાર્યક્રમમાં તમોએ ઘણા જ વ્યાજબી રીતે સંસારસુધારાના તેમજ ફળવણીના પ્રશ્નને મોખરે રાખ્યા છે. બાળવિવાહ, કન્યાવિક્રય, અનેક સ્ત્રીઓને પરણવાનો રિવાજ : એ બધા રિવાજો કોઈ પણ સમાજને પૂરતા કલંક રૂપ છે. મારી સમજણ મુજબ જૈનધર્મના મૂળતત્ત્વોની વિરુદ્ધ હયાતી ધરાવતી પેટા કામોને નાબુદ કરવાથી એ નામોશીભરેલા રિવાજોને દૂર કરી શકાય અથવા ઓછા બોળ રૂપ કરી શકાય. માત્ર ઠરાવો પસાર કરવાથી કોઈ વધારે ફાયદો થાય નહિ. તમારામાંના પ્રત્યેક વિચારશીલ મનુષ્યે તેના ખાનગી તેમજ કૌટુંબિક વ્યવહારમાં આવા રિવાજોની સામે સખત ઝુબેશ ચલાવવી જોઈએ.

જ્ઞાતિ બંધારણના પાયામાં રહેલું નુકસાન

પણ મુખ્ય બધી જ્ઞાતિના બંધારણની છે. આજે ચાલી રહેલી જ્ઞાતિઓએ લાભને બદલે ગેરલાભ વિશેષ પ્રમાણમાં કરેલ છે. એ જ્ઞાતિની સાથે સંકળાયેલા પ્રત્યેક મનુષ્યની જિંદગીની દૃષ્ટિમર્યાદા એ

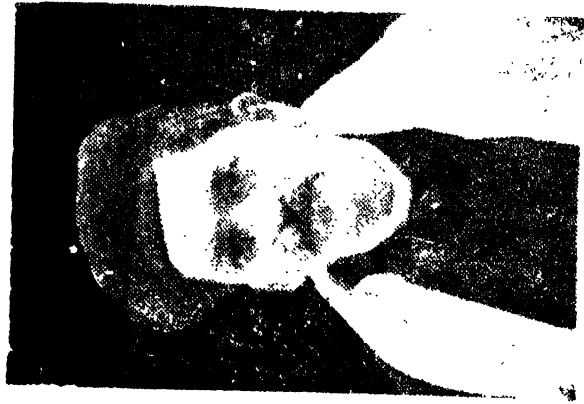
જ્ઞાતિનાં બંધુએ સંકુચિત બનાવી દીધી છે. કેળવણી માટેની સૌથી વધારે સંગીન પદ્ધતિ બીજી કામો સાથેના છુટા વ્યવહારમાં જ્ઞાતિબંધને અટકાવી દીધેલ છે. રાષ્ટ્રીય જીવસો તેમજ ઐક્ય પર એ સમાયલી છે, પણ એ છુટા વ્યવહારને જ્ઞાતિબંધારણની ધણીજ નુકશાનકારક અસર થવા પામી છે. જ્ઞાતિબંધારણમાં કેટલાક સારા મુદ્દાઓ પણ હશે, પરંતુ હાલને તબક્કે તો એ બંધારણે સામાજિક સુધારણા તરફ દુશ્મનની ગરજ સારી છે અને અજ્ઞાનભર્યા વહેમોને ઉત્તેજન આપ્યું છે. જ્ઞાતિઓની હયાતીને બહાલી મળે એવું કાંઈ તમારાં શાસ્ત્રોમાં નથી. જૈન કામમાં રહેલી જ્ઞાતિઓનો ઇતિહાસ બતાવી આપે છે કે, સૈકાઓ સુધી તમેએ જ્ઞાતિબંધારણને દાખલ કરવા સામે લડત ચલાવી હતી. અને બીજા સંપ્રદાયો કે કામો સાથેના વ્યવહારને તમેએ ધણીજ થોડાં વર્ષો પરજ બંધ કર્યો હતો. સૈકાઓ સુધી જુદી જુદી જાતના અને બીજા ધંધાવાળા મનુષ્યોને તમેએ તમારા મંડળમાં દાખલ કર્યા હતાં અને તમારી તથા તેમની સામાજિક સ્થિતિમાં તથા રહેણી-કરણીમાં પૂરતો તફાવત હોવા છતાં પણ, તેમને તમારા મંડળમાં દાખલ કર્યા પછી તેમની સાથે સંપૂર્ણ વ્યવહાર જળવ્યો હતો. થોડા જમાનાની વાત પર જૈનો બીજી કામ સાથે રોડી-વ્યવહાર તેમજ બેટી-વ્યવહાર રાખતા હતા, પરંતુ હાલ એ વ્યવહાર બંધ કરવાનું જે વલણ છે તે વલણ પ્રત્યે દયા ઉપજે છે. ગયા સૈકામાં કામોની તેમજ જ્ઞાતિઓની સંખ્યા પુષ્કળ પ્રમાણમાં વધવા પામી છે, પરંતુ કાંઈ કામ બીજી કામમાં બેડાઈ ગઈ હોય એવો એક પણ દાખલો ભાગ્યે જ મળે છે. તેથી એ વધુ વિભાગ પડતા અટકાવવા બેઠાએ અને હાલના વિભાગોને એક કરવાના પ્રયત્નો શરૂ કરી દેવા બેઠાએ. જ્ઞાતિ એ તો મુખ્યત્વે કરીને ભિન્ન ભિન્ન મનુષ્યોને જુદાં પાડનારું કૃત્રિમ સાધન માત્ર છે. માણસો વચ્ચે શરીર, નીતિ અને વિદ્વતાની દૃષ્ટિએ ઘણો જ કુદરતી તફાવત હોય છે, તેથી કૃત્રિમ ભેદ ઉભા કરવાની તેમજ જુદા જુદા વિભાગમાં તેમને વહેંચી

નાંખવાની ખરેખર કંઈ જરૂર નથી. બીજા મનુષ્યોના અનુભવ તેમજ દાખલા ઉપરથી આપણને ખાત્રી થવી જોઈએ કે કૃત્રિમ તફા ઉભા કરવા માટે સત્તા પર રહેલા આગેવાનોના પ્રયાસો વગર જ લોકોને પોતાનું કુદરતી સ્થાન શોધી લેવાને કૃત્રિમ તફાવત તો સુધારાના મહા પ્રવાહની આડો બંધ બાંધવાની ગરજ સારે છે. જેવી રીતે તમારા સમાજે મૂર્તિપૂજનની વહેમી શ્રદ્ધાની સામે બંડ પોકાર્યું હતું તેવી જ રીતે તમારી પોતાની કામને લાગેવળગે છે ત્યાંસુધી તો જ્ઞાતિને લગતા અર્થવગરના તફાઓને તમે નાશુદ કરી શકો પણ ખરા. જે તે કામ થાય તો તમારી કોન્ફરન્સની હયાતીને બ્યાજખી ઠરાવવા સાડ કોઈ વધુ સરસ પુરાવાની જરૂર હું જોતો નથી. તમારી કામને માટે મહાન સેવા બજાવવા ઉપરાંત તમે એ કામ કરીને બીજી કામને સાડ એક બ્યવહાર દાખલો પૂરો પાડી શકશો. પરન્તુ એક વાત યાદ રાખી લેવાની જરૂર છે! માત્ર જ્ઞાતિ-બંધારણને નાશુદ કર્યું એટલે ગંગા નાહ્યા એમ સમજવાનું નથી. જ્ઞાતિને લગતા સંકુચિત આદર્શને સ્થાને પ્રગતીય કલ્યાણ માટેની વધુ વિશાળ સહાનુભૂતિ તેમજ ઉન્નત વિચારોને સ્થાપવા જોઈએ—જેવી રીતે તમે તમારી કામના રીતરિવાજ જળવાવવાને આતુર છો તેવી જ રીતે તમારે રાષ્ટ્રીય ઐક્યને ઉત્તેજન આપવાને સાડ પ્રયાસો સેવવા જોઈએ.

કેળવણી

કેટલાક નુકશાનકારક સામાજિક રિવાજોની તમે બારીક તપાસ કરશો તો જોઈ શકશો કે એમાંના ઘણાખરા રિવાજો નૈતિક, સામાજિક અને શારીરિક નિયમોની અજ્ઞાનતાનું જ પરિણામ હોય છે. જનસમાજમાં તે નિયમોના જ્ઞાનનો પ્રચાર કરો એટલે મને ખાત્રી છે કે સામાજિક શરીર પર આજે નુકસાનકારક રિવાજો બંધાઈ ચૂક્યા છે તે આપોઆપ અદૃશ્ય થશે. તેમ થતાં, બેદરકાર શ્રોતાઓ

—: જેન સમાજના આદ્ય સેવાભાવી ઝવેરીઓ :—

સરદાર દાદા ભુજંગદાસ ભંભણીભાઈ ઝવેરી
પાલિકાના સચિવ

શ્રીમાન દાદા ભંભણીભાઈ ભંભણી ઝવેરી
સામાજિક સેવા

મૂળ સમાજ સેવક અને જૈન કન્યા ગુરુકુળ માટે
૩૧ સિત્તેર હજારની ઉંદાર સંખ્યાવત કરનાર

શ્રી. નથમલજી ઘોરડીયા-નીમ્બ

દશમ અધિવેશન ધાટકાપરના રવાગન મહામંત્રી
અને સમાજસેવાર્થે બીજાની ટેક ગુરી
કરાવામાં અગ્ર્ય નિખ્યાત

શ્રી. ઝીમ્નદાલ યોગદાલ શાહ

આગળ ખાલી ઠરાવો પસાર કરવાની જરૂર રહેશે નહિ. તેથી તમારે જનતાની કેળવણી માટે દરેક પ્રયાસ કરવો જોઈએ. ભારત-વર્ષમાંના સામાજિક દુષણોને નાબૂદ કરવાની સૌથી વધુ અસરકારક દવા એ કેળવણી છે.

આચરણાચો

છેલ્લા અધિવેશનના ઠરાવોમાં એ જોઈ ને મને હર્ષ થયો છે કે દરેક શહેર અને ગામડાનાં બાળકોને કેળવવા માટે ઘટતી સગવડ કરી આપવાની દરેક સ્થાનિક સંઘને માથે ફરજ રહેલી છે એમ તમે સ્વીકાર્યું છે. એ કાર્યની દેખરેખ રાખવા સાડ સખ્તાઈવાળા સ્વભાવના તેમજ દિલસોજ નિરીક્ષકોને રાખવાથી તમે જોઈ શકશો કે એ ફરજ કેટલી હદ સુધી બરાબર બજવાય છે. આ સંબંધમાં તમારે હરહંમેશ સ્વલ્પસંશ્રયી થવું જોઈએ. જરૂર પડે તો તમારે તમારી પોતાની શાળાઓ ખોલવાને તેમજ તમારી જરૂરીઆતોને સૌથી સરસ રીતે પહોંચી વળી શકે તેવું શિક્ષણ આપવાને તૈયાર રહેવું જોઈએ.

નિરક્ષરતા

હું ખાત્રીપૂર્વક કહું છું કે છેલ્લી વસ્તીગણતરીના આંકડાઓનો અભ્યાસ કર્યો હશે. તમારા જેવી વ્યવહાર તેમજ વ્યાપારપ્રધાન કામ માટે તે આંકડાઓ અફસોસજનક સ્થિતિ સૂચવતા નથી ? સમસ્ત ભારત-વર્ષના જોનોમાં માત્ર સેંકડે ૮૮ ટકા જેટલા પુરૂષો ભણેલા છે અને મુંબઈ ઈલાકામાં સેંકડે ૫૨ ટકા જેટલા પુરૂષો ભણેલા છે. સ્ત્રીવર્ગમાં માત્ર ૧.૮ ટકા જેટલી સ્ત્રીઓ કેળવણી પામેલી છે. જ્યારે મુંબઈ ઈલાકામાં તે પ્રમાણ સેંકડે ૨ ટકા જેટલું છે. જે કામમાં સેંકડે ૫૦ ટકા પુરૂષો અને ૯૮ ટકા સ્ત્રીઓ અભણ તેમજ નિરક્ષર હોય તે કામ સુધારણાની બાબતમાં ઉંચો દાવો કરી શકે નહિ. તમારી શક્તિઓને કામે લગાડવા સાડ તેમજ સંગીન પરિણામો પ્રાપ્ત કરવા માટે તમારી સમક્ષ વિશાળ ક્ષેત્ર ખુલ્લું છે.

સ્કોલરશિપ ફંડ

આ સંબંધમાં તમે ઉચ્ચ કેળવણી સાડ તેમજ ખાસ કરીને ઉંચા વ્યાપારી શિક્ષણને માટે તેમજ ‘વ્યવહાર શાસ્ત્ર’ (Applied Science)ના અભ્યાસ માટે સ્કોલરશિપ આપવા સાડ ફંડની યોજના તમે કરી શકો છો. તમારી કામ વ્યાપારપ્રધાન છે અને આ વિષયોની બાબતમાં સંગીન કેળવણી તમારી કામના યુવાનોને મળવી જોઈએ. એવી કેળવણીથી તમારી કામને ધણો જ સંગીન લાભ થશે.

ઐતિહાસિક શોધખોળ

પરંતુ મને એ જોઈને અફસોસ થયો છે કે તમારી કામના ઇતિહાસને તેમજ ધર્મશાસ્ત્રોને લગતી શોધખોળનાં કાર્યને માટે તમારાં કાર્યક્રમમાં સ્થાન મળેલું નથી. તમારા ધર્મસિદ્ધાંતો તેમજ ઇતિહાસ થોડાએક પૌરસ્ત્ય વિદ્વાનો સિવાય બીજા જાનેતરોમાં ભાગ્યે જ જાણીતા છે. સૈકાઓ સુધી અન્ય ધર્મોએ એવું મનાવતા આવ્યા હતા કે જૈનધર્મ એ ઐશ્વર્યધર્મની એક શાખા માત્ર છે. અને એ માન્યતાને લઈને જૈનધર્મના સિદ્ધાંતોના અભ્યાસ તરફ બેદરકારી બતાવવામાં આવતી હતી. અને આ ગેરસમજૂતી કાણ દૂર કરી? તમારી કામના માણસોએ અલગત નહિ જ, પરંતુ એક જર્મન પંડિતે દુનિયાને જાહેર કર્યું હતું કે જૈનધર્મ એ ઐશ્વર્યધર્મથી તદ્દન જુદો છે. વળી એ જ પંડિત સાબીત કરી શક્યો હતો કે તમારા ત્રેવીસમા તીર્થંકર ધર્મમાં જણાવેલા કલ્પિત પુરૂષ ન હતા. પરંતુ ઇ. સ. પૂર્વે ૭૦૦ વરસ પર તેઓ હયાતી ભોગવતા હતા. આથી હું એમ કહેવા માગતો નથી કે તમારી કામમાં વિદ્વાનો નથી. એથી ઉલટું હું તો સારી રીતે જાણું છું કે તમારા ધર્મની શીલ્પસુદ્ધીના ગહન તત્વો તેમજ ન્યાયશાસ્ત્રની આંટીધુટીઓના જાણકાર તમારી કામમાં મોટી સંખ્યામાં છે. x x x અંધશ્રદ્ધાનો જમાનો ચાલ્યો ગયો છે અને અમુક મનુષ્યની સત્તાના જોરે આજની દુનિયા કાંઈ વસ્તુને-પદ્ધતી

જલેને ગમે તેટલી પ્રાચીન તે વસ્તુ હોય તો પણ—માની લેવાની નથી. તમારો ધર્મ વેદધર્મથી પણ પ્રાચીન છે એ તમારે વિદ્વાનો પાસે મનાવરાવવું હોય તો તે તમારે વિજ્ઞાનના મંત્રીના પુરાવા તેમજ શુદ્ધિચારુર્ય વડે સાબીત કરી બતાવવું પડશે.

ધર્મશાસ્ત્રો

સૌથી પહેલાં તો તમારાં ધર્મશાસ્ત્રો કયે સ્થળે છે અને તેનાં નામ શું છે તે શોધી કાઢવું જોઈએ. તેમાંના ગ્રંથાખરાં પાટણ અને જ્ઞેસલમેરના પુસ્તક ભંડારોમાં દટાયેલાં પડ્યાં છે. સૈકાઓ સુધી તે સઘળાં સંભાળ લેવાયા વગરનાં પડ્યાં છે અને ઉધઈ તથા કીડીઓ સાડ ખોરાક પુરો પાડે છે. મને ભય છે કે તેમાંનાં કેટલાંક તો અત્યાર પહેલાં નાશ પામ્યાં હશે. તમારા ધર્મના હિત ખાતર અને તેને ટકાવી રાખવા સાડ એ જરૂરનું તેમજ લાભપ્રદ છે કે તે સઘળાં પુસ્તકોને એક સ્થળે એકઠા કરવાં જોઈએ. જે તે પુસ્તકોને કાળુ રાખનારાઓ ઉદાર થઈને ઉમદા હેતુની ખાતર તે પુસ્તક આપવા તૈયાર થાય તો જ એવો પુસ્તકમંદ્રહ શક્ય બને. તેવાં પુસ્તકોને યોગ્ય રીતે સંપાદિત કરાવીને ભાષાંતર કરાવવાં જોઈએ અને છપાવવાં જોઈએ. કદાચ તમારા મંદ્રદાયના સાધુઓ જ કાઈ કાઈ શાસ્ત્રીઓની મદદ લઈને આ કામ કરી શકશે. તમારી કામના જીવાનીઆઓ માટે આ કાર્ય સાડ થોડી સ્કોલરશિપોની યોજના કરવી જોઈએ અને તેવા જીવાનોને શાસ્ત્રીય શોધખોળનાં કામમાં તેમજ ઉચ્ચ અભ્યાસમાં ‘ઓરિઅન્ટલ સ્કોલર્સ’ની દેખરેખ નીચે કેળવણી લેવા માટે જર્મની મોકલવા જોઈએ; તેઓ પાછા ફરે ત્યારે તેમને ચોક્કસ પ્રકારનું કામ સોંપવાની વ્યવસ્થા પણ કરવી જોઈએ.

ઇતિહાસ અથવા તવારિખ

તમારા ધર્મનો ઇતિહાસ હજી લખાયો નથી: તમારો ધર્મ ક્યારે અને કેવી રીતે સ્થપાયો, કેવી રીતે તે પ્રચાર પામ્યો, શ્વેતા-

અરે તેમજ દિગ્ગમ્યરે વચ્ચે કેવો મતભેદ ઉભો થયો, દક્ષિણ ભારતમાં તે કેવી રીતે ફેલાયો, રાજદરબારમાં તેણે કેવી રીતે અને કયા પ્રકારની લાગવગ પ્રાપ્ત કરી હતી અને તેની અવનતિનાં કયાં કારણો છે—આ બધાંને લગતી અંકાડાબદ્ધ હકીકત મેળવવાની હજી બાકી છે. આજે તમારા ધર્મ સંબંધી એક પણ એવું પુસ્તક છે નહિ, જેમાંથી તમારા ધર્મના બધા સિદ્ધાંતો વાંચીને સમજી શકાય. તમારે એ બાબતને લગતું મોટું પુસ્તક અંગ્રેજીમાં તેમજ દેશી ભાષાઓમાં લખાવરાવવું જોઈએ, કે જેથી અન્યધર્મીઓ તે વડે તમારા ધર્મનું જાણપણું સાધી શકે. તમારે અનેક પ્રકારની બાબતો સંબંધી શોધ-ખોળ કરવાની રહે છે: જેમ કે જૈનોમાં યાતિબંધારણની શરૂઆત અને તેનો વિકાસ, જૈનધર્મ પર હિંદુધર્મની અસર, તમારી કામના મનુષ્યોના રીતરિવાજ તેમજ રહેણીકરણી, બ્રાહ્મણ ધર્મ અને બીજા ધર્મો ઉપર જૈનધર્મની અસર, જૈનધર્મ પાળતી જુદી જુદી કામો વચ્ચેનો ભેદભાવ, એવી કામોની ઉત્પત્તિ અને તમારા સંપ્રદાય પર તેની અસર ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ. મને ખાતરી છે કે આવી શોધખોળને પરિણામે તમારી કામને ફાયદોજ થશે. તમારા સંપ્રદાયના જુના વિચારના મનુષ્યોને ભવિષ્યમાં સાચી સમજણ આપવા સાડ તમે તેમની આગળ આ શોધખોળને પરિણામે સત્તાવાર વિગતો રજૂ કરી શકશો. આથી તમારી કામને લગતું સુધારકાર્ય વધારે સહેલું તેમજ સરળ બનવા પામશે અને આખા સમાજમાં જે ગેરસમજુતી તેમજ અજ્ઞાન ફેલાયલાં છે તે નાબૂદ થશે.

રાષ્ટ્રીય આદર્શ પર ભાર

શરૂઆતમાં જ મેં જણાવ્યું છે તે મુજબ સુધારણા માટેના તેમજ પ્રગતિને લગતા તમારા સધળા પ્રયાસો વખતે એક ક્ષણવાર પણ રાષ્ટ્રીય આદર્શને વિસરવો જોઈએ નહિ. હરહંમેશ યાદ રાખજો કે જે મોટા સમાજને 'હિંદી પ્રજા'ના રૂપમાં ધડવાનો છે તે સમા-

જના જ તમે એક અંગ છો. ભારતવર્ષે કુસંપથી તેમજ દેવથી
ચાણું જ સહન કર્યું છે. તમારા ધર્મની અંદર તેમજ બહાર એક્યનેજ
તમારો મુદ્રામંત્ર બનાવવો જોઈએ.

અખિલ ભારતવર્ષીય જૈન કોન્ફરંસ :

હું જાણું છું કે જૈન ધર્મના જુદા જુદા સંપ્રદાયોને લગતી
જુદી જુદી કોન્ફરંસો ભરવાને બદલે અખિલ ભારતવર્ષીય જૈન
કોન્ફરંસ ભરવાનો એક પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો. તમે તેવા
પહેલા પ્રયાસમાં નિષ્ફળ નિવડ્યા હો તો પણ તમે તેવો પ્રયત્ન ફરી
વાર કરી શકો છો અને મને વિશ્વાસ છે કે સારી સમજૂતી ફેલાતાં
એક દિવસે તમે ફતેહમંદ થશો. એવું દેખાય છે કે તમારા સંપ્રદાયની
હિગતી પ્રજા તો એવા એક્યને સ્થાપવાને તૈયાર છે અને સુરત મુકામે
એવી અખિલ ભારતવર્ષીય જૈન કોન્ફરંસ ભરીને તેઓએ શરૂઆત
પણ કરી લીધી છે. તેઓએ એક્યના એ દડાને ગમ્યડતો મૂક્યો છે
અને હવે તમારે તમારી મદદથી તેને વેગવાળો બનાવવાની જરૂર છે.
એમાં કોઈ ખાસ મોટી મુશ્કેલી નડે તેમ નથી. ત્રણે કોન્ફરંસોનાં
અધિવેશનમાં પસાર થયેલા ઠરાવોની સરખામણી કરતાં જણાય છે
કે ત્રણેનો કાર્યક્રમ એક સરખો જણાય છે.

જીવદયા માટેનું વલણ :

હું માંડું કહેવાનું પૂરું કરું તે પહેલાં એક બે એવી વસ્તુ છે કે
જોને માટે કંઈ કહેવાને મને તમે રમ્મ આપશો. તમે જાણો છો કે
સઘળા ધર્મો અમુક બાબતમાં તો જુદા જુદા છેડા પર ઊભા રહેલા
જણાય છે ખરા. નાનાં પ્રાણીઓનાં જતનને ધ્યાનમાં લેવા જતાં
તમારે તમારા મનુષ્યઆંધવોનાં હિતના સવાલને વિસારી દેવો જોઈએ
નહિ. હું જાણું છું કે તમારા સંપ્રદાયના પછાત રહેલા તેમ જ
ગરીબાઈમાં સમ્યક્તા સહધર્મોઓને બનતી બધી મદદ આપવાની જરૂર
છે: પણ તમે સમજી શકો છો કે, નાના જીવો કરતાં માનવસમાજના

મોટા વિસ્તારને તમારી સહાનુભૂતિ પર વધુ દાવો છે. જીવદયાનું દરેક કૃત્ય અલગત સાડું છે, પણ આવાં કૃત્યો ગરીબોના સંબંધમાં તેમજ માનવ-ન્યાયથી ખાતલ થયેલા જીવોની ખાતલમાં કરવામાં આવે છે ત્યારે તેનું પુણ્ય અનેકગણું વધી જાય છે.

સંસાર સુધારાને લગતા એટલા બધા પ્રશ્નોનો નિવેડો લાવવાનો છે કે આપણું સતત ધ્યાન તે તરફ અપાવું જોઈએ. નિર્માલ્ય તેમજ નિર્વૈર્ય સંતાન પેદા કરે એવી બાળલગ્નને લગતી એક બી સમાજમાં પ્રચલિત છે. સમાજની કેટલીયે વ્યક્તિઓને બીનજરૂરી શારીરિક દુઃખો થવાનું એક કારણ એ બાળલગ્નની દુષ્ટ પ્રથા છે. આપણા દેશમાં નાના બાળકોનું મરણ પ્રમાણ શરમાવા જેટલી હદ સુધી વધી જવા પામ્યું છે. તેથી નસો તેમજ સુચાણીઓને કળવીને એ બીને નાશુદ કરવા પ્રયાસો સેવવા જોઈએ. વળી એ મરણપ્રમાણ ઘટાડવા સાડું આરોગ્યને અનુકૂળ થાય તેવી ટેવો, આરોગ્યપ્રદ ખોરાક, સ્વચ્છ તેમજ હવા ઉજસવાળાં ઘરો અને વધુ સારાં કપડાં-એ સઘળાંની જરૂર લોકોના મન પર ઠસાવવી જોઈએ. તે ઉપરાંત ઘણાં દુઃખો ઉત્પન્ન કરનારાં ફરજયાત વૈધવ્યના પ્રશ્નો પણ નિવેડો લાવવાની જરૂર છે. એ કહેવાતી સામાજિક બી પાશ્ચાત્ય દેશમાં છે તેટલી તીવ્ર આ દેશમાં નથી, છતાં પણ તે એક એવો પ્રશ્ન છે કે સઘળા વિચાર-શીલ મનુષ્યો એ પ્રથા તરફ આંખ આડા કાન કરી શકે નહિ. આ બીને નાશુદ કરવાના ઇલાજ સૂચવવાની હું કોશિશ કરીશ નહિ, પણ એવી સૂચના તો અવશ્ય કરીશ કે જે સમાજ પોતાની ઉન્નતિ માટેની ખાએશ ધરાવતી હોય તેમજ જગતમાં પ્રતિષ્ઠાવાળો મોબ્બો મેળવવા ઈચ્છતી હોય તે સમાજે આ સવાલને ધ્યાન બહાર રહેવા દેવો જોઈએ નહિ. એવો મોબ્બો જળવી રાખવાનું કાર્ય સમાજમાં ફેલાઈ રહેલી કુપ્રથાઓ સામે હિંમતપૂર્વક ટક્કર ઝીલ્યા સિવાય બની શકે નહિ.

સ્વતંત્ર વિચારો જાહેર કરો

કેટલેક પ્રસંગે મેં જોયું છે કે કેટલીક કોન્ફરન્સોમાં છૂટથી વાદ-વિવાદ કે ચર્ચા કરવા દેવામાં આવતી નથી. માત્ર પસંદ કરાયેલા વક્તાઓ પાસે તૈયાર કરેલાં ભાષણો કરાવવામાં આવે છે. આમ હોવાથી શ્રોતાજનો આગળ વિવિધ વિચારો ભાગ્યે જ રજુ થાય છે. કદાચ તમે ધારતા હશે કે મોટા મેળાવડાઓમાં છૂટથી ચર્ચા ચલાવવી એ સગવડભર્યું નથી, પરંતુ વિષય વિચારિણી સમિતિમાં તો પ્રગતિવાદી, પ્રગતિવિરોધી તેમજ મધ્યમસરના સઘળાં દૃષ્ટિબિંદુઓ પર છૂટથી ચર્ચા થવા દેવાનો પૂરતો અવકાશ રહેવો જોઈએ. જો આમ કરવામાં કાંઈ અડચણ નડતી હોય તો જેમ અને તેમ થોડા વિષયો હાથ ધરવા જોઈએ. પરંતુ ગમે તેવા ભયંકર લાગતા ‘જહાલ’ વિચારને પણ દાખી દેવા ન જોઈએ; અને ખાસ કરીને જીવાની-આઓના તેમજ પ્રગતિવાદીઓના વિચારોને દાખી દેવાને કાંઈપણ પ્રયાસ કરવો જોઈએ નહિ.

છૂટથી ચર્ચા કરો

વિચારોની છૂટથી ચર્ચા કરવાની તેમજ વિચારોની આપલે કરવાની બાબતને હું ઘણી જ અગત્ય આપું છું. કોઈપણ કોમની પ્રગતિનું માપ તે કોમમાં પ્રચલિત વિચારો પરથી નીકળે છે. હિંદુ-સ્તાનના લોકોના મન એક જ ચીલે ચાલે છે અને ત્યાંના રીતરિવાજો બંધાઈ ગયેલા છે એટલે એવા દેશમાં અવનવા વિચારો દર્શાવવાની પૂરેપૂરી સગવડ કરી આપવાની ખાસ જરૂર છે. અને તમારી કોન્ફરન્સનાં હાલનાં બંધારણ મુજબ વિવિધ વિષયોની ચર્ચા માટે વક્તાઓને વધારે વખત આપી શકાય તેમ ન હોય તો માફ સૂચન એ છે કે, તમારે જુદા જુદા વિષયો પર જુદા જુદા ભાષણો લખાવવાં, તે ભાષણો સભા વચ્ચે વંચાયા છે એમ માની લેવું અને પછી સમાજનાં હિત માટે તેને નાની નાની પુસ્તિકાઓ રૂપે પ્રકટ કરવાં; અથવા તો

જુદા જુદા સામાજિક વિષયો પર નિબંધ લખાવી તે નિબંધોનું પ્રકાશન કોન્ફરંસે કરાવવું. તમારી માત્ર સત્તાને જ તમારો બોમીયો બનાવતા નહિ, પરંતુ તમારી સદસદ્વિવેકબુદ્ધિને જ એ બોમીયો બનવા દેજો.

ઉપસંહાર

છેવટે તમારી કોન્ફરંસમાં હાજરી આપવા માટે તમે તરફથી મળેલા માયાળુ આમંત્રણ માટે હું તમારો અહેશાનમંદ છું અને કામકાજનું દબાણ નડ્યું ન હોત તો હું હર્ષપૂર્વક ત્યાં હાજરી આપત. મારા પત્રમાં કરાયેલી કેટલીક ટીકાઓ ધણાજ ખુલ્લા દિલથી કરાયેલી તમોને જણાય તો તે ખાતર મને માફી આપશો. જે કોન્ફરંસ પ્રત્યે મારી હૃદયપૂર્વકની દિલસોજી છે તે કોન્ફરંસના અધિવેશનમાં હાજરી આપવા સાડ મને આમંત્રણ આપવામાં આવે ત્યારે ત્યાં હોય તેવું કડવું લાગે તો પણ મને દેખાતું હોય તે ‘સત્ય’ તો મારે સ્પષ્ટ રીતે કહેવું જ જોઈએ. મને હિંદનાં હિતને માટે દાઝ છે અને જ્યાં એ હિતને લગતી બાબત હોય ત્યાં છૂટછાટ મૂકીને પોતાના વિચારોને જુદાં સ્વરૂપમાં રજુ કરવાનું હું મુનાસબ ધારતો નથી.

કોન્ફરંસને હું દરેક ક્ષેત્રે ધમ્મતો,

તમારો વિશ્વાસુ

(સહી) સયાજીરાવ ગાયકવાડ

આ પત્ર મૌલાના મહમદઅલીએ લખ્યો હોય એમ મનાય છે, કારણ કે એ સમયે તેઓ ગાયકવાડ સરકારના ‘ખાનગી સચીવ’ના હોદ્દા પર હતા. એ પત્રમાં જણાવાયેલા વિચારોની ઉપયોગિતા હજી આજે પણ તેટલી જ છે અને ખરેખરી જરૂરની વસ્તુ તો એ હતી કે દરેક અધિવેશન વખતે આ પત્રની હાજરો નકલો ગુજરાતી તેમજ હિંદી ભાષાન્તર રૂપે પ્રગટ કરીને જનતામાં તેનો પ્રચાર કરવાની

અવસ્થા થવી જોઈતી હતી. હજુ પણ એ સૂચનનો અમલ ભવિષ્યનાં અધિવેશન વખતે થાય તો પણ કંઈ મોડું થયું નહિ ગણાય.

ત્રીજા અધિવેશન વખતે પૂજ્યશ્રી લાલજી મહારાજ તેમની શિષ્યમંડળી સહિત અજમેરમાં હાજર રહ્યા હતા અને બીજા સાધુ સાધ્વીઓ મળીને એકંદરે ૧૦૦ જેટલી સંખ્યાની હાજરી થવા પામી હતી. એ વસ્તુ પણ નોંધપાત્ર ગણાય. આ અધિવેશનની ફત્તેહમંદીનો આધાર શ્રી. બહેચરદાસ તત્ત્વસાણીઆ, મૌન સેવક શ્રી. દુર્લાલજી ઝવેરી, જુના અને નવા વિચારના આગેવાનો વચ્ચે ઐક્ય કરાવવા મથતા શ્રી ગોકળદાસ મહેતા, શ્રી. અમરચંદ્ર પિતળીયા, રાયશેક ચાંદમલજીના પુત્રો વગેરે વગેરે પર હતો.

ચોથું અધિવેશન : જલંધરમાં

[તા. ૨૭-૨૮-૨૯ માર્ચ ૧૯૧૦]

પંજાબમાં આવેલાં જલંધર મુકામે ચોથું અધિવેશન ભરાયું ત્યારે પહેલા ત્રણ અધિવેશનમાં દેખાયેલા ઉત્સાહમાં ઓટ આવેલી જણાતી હતી. સદંતર નિરુત્સાહનું જ વાતાવરણ દેખાયું હતું. પુરૂષ-વર્ગની હાજરી, પહેલા ત્રણ અધિવેશનના મુકાબલામાં ઘણી જ કમતી હતી અને ૧૦ થી ૧૨ કરતાં વધુ સ્ત્રીઓએ હાજરી આપી નહોતી. સંત સમુદાયમાં ત્રીસેક મુનિવરે તેમજ બાલ બ્રહ્મચારિણી વિદુષી સતી પાર્વતીજી વગેરે આર્યાજીઓનાં પધારવાથી જનસમાજમાં હર્ષની ભરતી થઈ હતી. કોન્ફરંસ ખતમ થયા પછી બીજો દિવસે મુનિશ્રી રત્નચંદ્રજી મહારાજ પણ જલંધર આવી પહોંચ્યા હતા, પરંતુ તેમનું મન આવી નિરુત્સાહભરી કાર્યવાહીથી મંતુષ્ટ ન હોવાથી પુસ્તકલેખનનાં કાર્યમાં જ મગ્ન રહેતા હતા.

સ્વાગતપ્રમુખ તેમજ પ્રમુખ એમ બન્નેનાં ભાષણોમાં કંઈ ખાસ નવીનતા તેમજ ચમક નહોતી. એના એ જ વિષયો પર પિષ્ટપેષણ કરાયલું જણાતું હતું. કોઈ નવું માર્ગસૂચન થયું જ નહોતું.

દરારોમાં સૌથી અગત્યનો દરાર ભાષાને લગતો હતો કે ‘આજથી કોન્ફરન્સનું કામકાજ હિંદી ભાષા અને દેવનાગરી લિપિમાં જ છપાવવામાં આવશે.’ બીજા ઉપયોગી દરારો ધાર્મિક શિક્ષણ તેમજ વ્યવહારિક કેળવણીને લગતા હતા. એ ધાર્મિક શિક્ષણને લગતા દરાર

પર બોલતાં દેવાસવાળા મિ. કેસરીચંદ્ર ભંડારીએ જૈન ટ્રેનિંગ કોલેજની ઉપયોગિતા સમજાવતાં કહ્યું હતું કે ‘આજકાલ જૈનધર્મ સંબંધી ગેરસમજ ચાલતી જોવામાં આવે છે કે તે બૌદ્ધધર્મની શાખા છે; કોઈ કહે છે કે તે ૧૫૦૦ વર્ષથી જ નીકળ્યો છે, વગેરે વગેરે જુઠાણાંએ આપણે મૂંગે મોઢે સહન કરી રહ્યા છીએ. આપણા ભણેલા ભાષ્યો-આપણા ગ્રંથયુગ્મેટોએ આપણને આવા કલંકોમાંથી મુક્ત કરવાને કશું કર્યું નથી. ગ્રંથયુગ્મેટોએ કોન્ફરન્સનાં કામમાં સામેલ રહેવું જોઈએ છે, પણ તેમ થતું જોવામાં આવે છે? સુપ્રસિદ્ધ હર્મન જેકોબીએ જૈન સૂત્રોનાં ભાષાંતર કરીને જૈનધર્મ વેદધર્મથી પણ જુનો છે એમ સાબીત કરી આપ્યું છે. એવી જ રીતે સાહિત્યમાં ઉડા ઉતરીને જૈન ધર્મની સેવા બજાવવાનું કામ જૈન ગ્રંથયુગ્મેટોનું છે, અને સાયન્સના પાયા પર રચાયેલા જૈનધર્મની પ્રખ્યાતી કરવી એ પણ એમનું કામ છે. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ વગેરે સાયન્સની બાબતોનું સ્પષ્ટીકરણ જૈનધર્મમાં ઘણું સારી રીતે કરાયેલું છે; માટે તે ધર્મની જેમ વધારે શોધખોળ થાય તેમ દુનિયાને વધારે લાભ થાય તેમ છે. આવાં અનેક કામો માટે નવા તેમજ જુના વિચારોને એક કરવા સારું જૈન ટ્રેનિંગ કોલેજ સ્થપાઈ છે. તેને ધારેલા પગથીએ મૂકવા માટે પુષ્કળ દ્રવ્યની જરૂર છે. પૈસાદારો પૈસા આપવા તૈયાર છે; પણ પૈસા લેનાર પુરુષો ભાગ્યે જ જોવામાં આવે છે. ગ્રંથયુગ્મેટો અને અન્ય કેળવાયેલા ભાષ્યો શ્રીમંતોને મળે, રીતસર સમજૂતી આપે અને તેમની લાગણી ખેંચે તો નાણાંની તંગી પડે તેમ નથી; પણ ‘આનરરી સેવા બજાવનારાઓની જ ખોટ છે.’ તે ઉપરાંત દરેક અધિવેશનમાં બનતું હતું તે મુજબ આ સમયે પણ વ્યવહારિક શિક્ષણ પર એક ઠરાવ પસાર કર્યો હતો. એ ઠરાવ રજુ કરવાનું દિવાન બિસનદાસજીએ સમજેફ્ટસ કમિટીમાં સ્વીકાર્યું હતું, પરંતુ તે ઠરાવમાં મુખ્ય ખોડિંગના લખાઈ આવેલા રિપોર્ટ પર સંતોષ જાહેર કરનારા શબ્દો ઉમેરવાથી તેમણે તે ઠરાવ પેશ કર્યો નહિ, એટલું જ નહિ.

પણ અનુમોદન રૂપે એક શબ્દ વરીક બોલવાનું ઉચિત ધાર્યું નહિ. વ્યવહારિક શિક્ષણ જેવા પોતાને પ્રિય વિષય પર બોલવાનું મળતાં શ્રી વાડીલાલ શાહે નીચે મુજબ જણાવ્યું હતું:—

‘જે ભૂમિ જુસ્સાદાર વક્તાઓ માટે પ્રસિદ્ધ છે તેવી પંજાબી ભૂમિ પર મારા જેવા એક ગુજરાતીએ હિંદીમાં ભાષણ કરવા ઉદ્ધતું એ વિચારવા જેવી વાત છે; તો પણ જે વિષય પર હું બોલવા માંગું છું તે વિષયનું ગૌરવ જ મને બોલવાની તાકાદ આપશે એવી શ્રદ્ધાથી શરૂ કરું છું.

આ માંચડા ઉપરથી તમારી સમક્ષ જુદી જુદી બાબતોના સુધારા જુદી જુદી બાબતોના પ્રચાર અને જુદી જુદી બાબતોની જરૂરીઆતો પર બાર મૂકવામાં આવશે. જે વક્તા જે વિષય લેશે તેને જ સર્વોપરિ અગત્યનો બતાવશે. અલબત્ત અસર કરવાની એ રીત છે ખરી; પણ મારા સમજવા પ્રમાણે તો સઘળા સુધારા, સઘળી આબાદી અને સઘળા ઉદ્યનું મૂળ ‘શિક્ષણ’માં રહેલું છે. કાન્દરૂસના સઘળાં કામ-કાજનું માખણ ‘શિક્ષણ’ છે. એ માખણ મેળવવા માટે જ આ સઘળાં વલોણાં થાય છે. શિક્ષણનો પ્રચાર થવાથી વહેમી રિવાજો અને ફાલતું ખર્ચો પડછાયાની માફક અદૃશ્ય થશે. પણ શિક્ષણની જરૂરીઆત સ્વીકારી એટલે જગ જીત્યા એમ સમજવાનું નથી. કેવું શિક્ષણ આપણને સૌથી વધારે લાભ આપશે એ વિચારવાનું છે અને તે શિક્ષણના પ્રચાર માટે ઓછામાં ઓછાં ખર્ચે વધુમાં વધુ લાભ કેમ પ્રાપ્ત કરવો એ બે મુદ્દા અવશ્ય વિચારવાના છે. ખી. એ. અને એમ. એ. થવાથી અવશ્ય ભુદ્ધિ વધે છે, પણ નાણાં સંપાદન કરવામાં કે દેશ અને કામની સેવા બળવવામાં એ જ્ઞાન એટલું કારગત થતું નથી કે જેટલું વ્યાપાર કુબરનું શિક્ષણ થઈ શકે છે. આપણી જાત અસલથી જ વ્યાપારી તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. માટે વ્યાપારી હિત્ય શિક્ષણ લેવા માટે આપણા યુવાનોને યુરોપ, અમેરિકા અને જાપાન

તરફ મોકલવાની ધણી જરૂર છે. આ વાતમાં પહેલ કરનાર શ્વેતાશ્વર મૂર્તિપૂજક જૈનોને હું આ પ્રસંગે ધન્યવાદ આપ્યા સિવાય રહી શકતો નથી. તેઓએ એક વિદ્યાર્થીને વ્યાપારી શિક્ષણ માટે મદદ આપીને થોડા વખત પર ઈલાંડ મોકલ્યો છે. હુનરની તાલીમ માટે પણ જેટલું ખર્ચ કરીશું તેટલું ઉગી નીકળશે. તે તાલીમ આપણને ચૈસાદાર બનાવવામાં જેટલી ઉપયોગી થશે તેટલી જ આપણા ધર્મશાસ્ત્રોમાં રહેલાં ગૂઢ તત્વોને સાયન્ટિફિકલિ સમજાવવામાં પણ મદદગાર થશે.

વ્યાપાર અને હુનરને લગતા અભ્યાસ માટે મુંબઈ વગેરે જે જે હિંદની અંદરનાં શહેરોમાં કાર્મ સાધન હોય ત્યાં ત્યાં બોર્ડિંગ હાઉસો ખોલવાની જરૂર ઉપર હું ભાર દઈને બોલવા માગું છું. મારો આશય સમજ્યા સિવાય યદા તદ્દા બોલનારાઓ ભલે ગમે તેમ કહે, પણ હું હંમેશા બોર્ડિંગની તરફેણમાં છું. પરંતુ, તે બોર્ડિંગ આવા શિક્ષણ માટે જ; નહિ કે હાલ જે ધોરણે અને જેઓને માટે ચાલે છે તે. ખી. એ. નો અભ્યાસ મુંબઈમાં ચાલે છે તેમ શું ગુજરાત, કાઠિયાવાડ, પંજાબ વગેરે પ્રાંતોમાં નથી ચાલતો? તો મદદની ગરજવાળા ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓએ દેશમાં થોડા ખર્ચે ભણવાનું છોડી મોટા ખર્ચે મુંબઈમાં શા માટે ભણવું જોઈએ? એલ. એમ. એન્ડ એસ., ખી. એસ. સી. વગેરે પરીક્ષાને લગતું શિક્ષણ માત્ર મુંબઈમાં જ મળે છે તો એણું શિક્ષણ લેનાર વિદ્યાર્થીઓ માટે ભલે બોર્ડિંગ હો. અને તે પણ મકાન પૂરતી જ હોવાથી છેક જ ઓછા ખર્ચે ચાલવી જોઈએ. મૂળે તો આપણામાં કાર્મ ચૈસા આપતું નથી એવી ખૂમ ચાલુ છે તો પછી વધારે ખર્ચ કરવાને બદલે છેક જ કરકસરથી ખર્ચ કરીને વધતી રકમ સ્કોલરશિપો વગેરેમાં ખર્ચવી તે જ વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરવાનો ખરો રસ્તો છે. શ્રીમંતો ચૈસા નથી આપતા એમ ખૂમો પાડવા પહેલાં કેળવાયેલાઓએ બતાવી આપવું જોઈએ કે, જે કેળવણીના કામ માટે અમે ચૈસા માગીએ છીએ તે કેળવણી અમને

મળેલી હોવાથી અમે આટલો આત્મભોગ આપી શકીએ છીએ, દુઃખ વેઠીને પણ આટલી સખાવત કરી શકીએ છીએ, સંઘના હિતાર્થે ઘેરોઘેર ભીખ માગવામાં મહિના—એ મહિનાનો વખત અર્પણ કરી શકીએ છીએ, બોર્ડિંગ વગેરેના આગેવાન બની વર્ષમાં એ ત્રણ વખત તે ખાતાની મુલાકાતો લઈ તથા ગામોગામ પત્રો લખી તે ખાતાને તરતું કરી શકીએ છીએ. એમ બતાવી આપવામાં આવશે તો મદદની કાંઈ ખોટ નહિ પડે.

નામદાર ગાયકવાડ સરકારે ગઈ સાલ પોતાના અમુલ્ય પત્રમાં આપણને સલાહ આપી હતી કે ‘ In this connection you can organize Funds for scholarships for higher education, especially for the advanced study of commerce and some of the applied sciences. This will do a material good to your people. ’ આ સલાહનું મૂલ્ય થઈ શકે તેમ નથી. તેમાં જણાવ્યા મુજબ જે આપણે મહિને પચાસ રૂપિયા મેટ્રિક કે ઇન્ટરના વિદ્યાર્થીને માત્ર મકાન પૂરું પાડવાના કામમાં ખર્ચવાને બદલે એટલી જ રકમ સાયન્સ અને વ્યાપારી તાલીમ લેનારને સ્કૉલરશિપ આપવામાં ખર્ચીએ તો આપણે થોડામાં થોડા ખર્ચે વધારેમાં વધારે ફાયદો પ્રાપ્ત કરી શકીશું. વ્યવહારિક કેળવણીની હિમાયત કરવી એટલે એમ નહિ કે, પાઠની જગ્યાએ પાંચસો રૂપિયા ગમે તેવા શિક્ષણમાં વાપરી નાખવા. નહિ, આપણે કેળવણીનો પ્રકાર અને ખર્ચનો રસ્તો બંનેને મુદ્દા વિચારીને જ ખર્ચ કરવું જોઈએ, અને તેમ કરીએ તો લાખો રૂપીઆ આવા કામમાં મળવા મુશ્કેલ થાય નહિ એમ હું ખાત્રીપૂર્વક કહી શકું છું. જે કાંઈ ખોટ છે તે પૈસાની નથી, પણ પૈસાનો સારો ઉપયોગ કરવાની છે અર્થાત્ વિચારકો (Thinkers)ની અને સંચાલકો (Organizers)ની છે. એક વખત આપણા હાથમાં કાંઈ પણ

રીતે પાંચ પચાસ હજાર રૂપિયા આવી ગયા તેથી કાંઈ આપણું કામ પૂરું થયું સમજવાનું નથી. પાંચ લાખ માણસોને કેળવવા છે; માટે લાખો-કરોડો રૂપિયાની આપણને ગરજ છે. એટલા માટે રૂપિયાની નહિ પણ લોકોની ભલી લાગણીની જો આપણે દરકાર કરીશું તો રૂપિયા નિરંતર મળ્યા જ રહેશે. જે જાતની કેળવણી માટે આપણે શ્રીમંતોની મદદ માગીએ છીએ તે જાતની કેળવણી લેનારાઓએ એમ બતાવી આપવાની તક લેવી જોઈએ કે અમુક કામ તેઓ કાઈ પણ જાતનો બદલો લીધા સિવાય કરી શકે છે. એક માણસ હજાર ને ભારે પડી શકે. એક માણસ આખા દેશને તારી શકે. પણ તે ક્યારે ? તેનો આશય પવિત્ર હોય, તેનામાં સંપૂર્ણ દૃઢતા હોય અને ધારેલાં કામ માટે પોતાનો વખત, શરીરબળ અને સાધનોનો ભોગ આપવામાં લેશ પણ પાછી પાની ન કરે; ત્યારે જ કાંઈ ઉન્નતિ થઈ શકે. અને કેળવણી સારે જ લીધી કહેવાય જ્યારે તેને પરિણામે આવા ગુણો આવે.

જાપાનનું રાજ્ય ૧૮૭૨ સુધી ખુણામાં પડ્યું હતું. તે વર્ષમાં એવો ઢંઢેરો પિટાવવામાં આવ્યો કે જાપાનના કાંઈપણ માણસે અશિક્ષિત રહેવું નહિ. રાજ્યની અનેક સગવડો અને મદદોને લઈને માત્ર ૩૦ વર્ષમાં તો ૯૬ ટકા જેટલા પુરૂષો અને ૭૯ ટકા જેટલી સ્ત્રીઓમાં શિક્ષણ ફેલાયું. આપણને રાજ્યની મદદ થોડી મળે છે; તો બાકીની મદદ કામોએ પૂરી કરવી જોઈએ છે. કામકામની અલગ રકૂલો કરી જુદા પડવું એ મને ઉચિત લાગતું નથી. કામોએ માત્ર એટલું જ કરવાનું છે કે ચાલતી રકૂલો અને કાલેજોમાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓને રોકાવરશિયો આપવી. આપણે લોકો ગાંડા ઉમંગવાળા (Over-enthusiasts) છીએ. જે કામ પહેલી દૃષ્ટિએ ઠીક લાગ્યું તેમાં જ આંખો મીંચીને પૈસો ઉડાવવા માંડીએ છીએ, પણ લાભના ટકા જેવા થોભતા નથી. ફાયદાના પ્રમાણમાં જ ખર્ચ કરવું જોઈએ અને ખીજ જરૂરીઆતો તરફ પણ લક્ષ આપવું જોઈએ.

વ્યવહારિક શિક્ષણને લગતા વા. મો. શાહના ઉપરના વિચારો હજી કેમ જાણે આજના જમાના માટે ઉચ્ચારાયા હોય એટલા અછતન છે, કારણકે તેવા વિચારોનો અમલ હજી ત્રણ ત્રણ દશકા પછી પણ આપણે કરી શક્યા નથી.

સ્ત્રી-શિક્ષા સંબંધી પણ એક ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો અને તેના અનુમોદનમાં જલધરના 'કન્યા મહાવિદ્યાલય'માં દશમા ધોરણમાં અભ્યાસ કરતી દેવી લજ્જતવતીએ સ્ત્રી કેળવણીની આવશ્યકતા ઉપર શુદ્ધ હિંદી ભાષામાં અત્યંત છટાદાર રીતે ભાષણ આપ્યું હતું. તેમાંની એક ઉપયોગી કાંડકા નીચે ઉતારી લીધી છે:-

‘જાતિના ઉદ્ધાર માટે જૈનધર્મની આ કોન્ફરન્સો મળે છે તે જોઈ હું મારી પ્રસન્નતા જાહેર કરું છું. સ્ત્રીઓ પુરૂષની અર્ધાંગના છે અને તેને જ્ઞાન આપ્યા વગર કોઈપણ દેશની ઉન્નતિ થતી સાંભળી નથી. ઉન્નતિ માટે ઉડતા પોકારથી આકાશ ગાજી જાય છે અને જમીન ખળભળે છે; છતાં હજી કોઈ એમ વિચારતા નથી કે સ્ત્રીઓને શિક્ષણ આપ્યા વગર ઉન્નતિ ક્યાં છે? તમે ઉંચે ઉડશો તો તમારી સ્ત્રીઓ તમારા પગે દોરી બાંધી તમને નીચેથી ખેંચી રાખશે. સુખી રાજા રોગગ્રસ્ત થયેથી જેમ પોતાના મ્હોં પરથી માખી પણ ઉડાડી શકતો નથી તેમ તમે પોતાને સુખરૂપ માનો, પણ તમે દરદી છો તેથી તમારી ઉન્નતિ કેમ થઈ શકશે? સ્ત્રી શિક્ષા મહાભારતના પહેલાંના સમયથી ચાલી આવેલી છે, કંઈ નવી નથી. પુત્રને વિદ્યાદાન દેવા માટે તમે કરોડો રૂપિયા ખર્ચો છો અને પુત્રીને બીન કેળવણેલી રાખી તેના નિશ્વાસ વહેરો છો. એ રીતે કાંટાનું બીજ વાવી આંખાની આશા ક્યાંથી રાખશો? બ્યાંસુધી સ્ત્રી-કેળવણી માટે સળંગ ઠરાવ તમે ન કરો ત્યાંસુધી કોન્ફરન્સ અર્થે ખર્ચાતાં બધાં નાણાં બરબાદ છે. ઉન્નતિના

હવે શિખરે ખેડેલા આપ અવિદ્યારૂપી નદીમાં તણાતી પુત્રીઓને નહિ ઉગારે તો કેવા કઠોર હૃદયના કહેવાશે ? સ્ત્રીઓની યાદદાસ્ત તેજ હોય છે, બુદ્ધિ તેજ હોય છે, બીન કેળવાયલી સ્ત્રીઓ કલેશમાં જીવન ગાળે છે અને તમારી જિંદગી ખરાબ કરે છે. માટે તેને કેળવણી આપો અને તમારી સાથે સભામાં તમારી પુત્રીઓ અને પત્નીઓ આવે તેમ કરો.'

આ અધિવેશનમાં છેલ્લું કાર્ય વા. મો. શાહની કદરશનાસીનું હતું. પંજાબના સમસ્ત શ્રે. સાધુમાર્ગી જૈન સંઘ તરફથી મિ. પરમાનંદજી પ્લીડર બી. એ. બી. એલ. તરફથી જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું કે 'આખા પંજાબની પ્રાંતિક કોન્ફરન્સ મિ. વાડીલાલ મોતીલાલ શાહને ઉપકાર માને છે. ધર્મ સંબંધી તેમણે કરેલી જાગૃતિથી આખો સમાજ બહુ ખુશી છે. 'જૈનસમાચાર'ના લેખથી અમને બહુ ફાયદો થયો છે અને તેના પ્રયાસથીજ પ્રાંતિક કોન્ફરન્સ ભરવા અમે તૈયાર થયા હતા.' આ શબ્દોથી ખુશી થઈને પ્રમુખ મહોદયે મિ. વાડીલાલને પોતાની પાસે બોલાવી બહુ સારા શબ્દોમાં મુખ્ય-રકબાદી આપી એક ચંદ્રક આપ્યો હતો. પ્રમુખના માન ખાતર તે વખતે તો તે ચંદ્રક તેઓએ સ્વીકારી લીધો હતો, પરંતુ થોડીવાર રહીને તે ચંદ્રક પાછો સુપ્રત કરતાં તેમણે સુણાવ્યું હતું કે 'મારી બુઝાયલી કદર માટે પ્રમુખ સાહેબનો તથા પંજાબ સંઘનો ખગ્ગ અંતઃ-કરણપૂર્વક આજાર માનું છું, પરંતુ છેલ્લું કેટલુંક ધયાં મેં માનપત્રો અને ચાંદોની રમતોથી છેક જ દૂર રહેવાનો નિશ્ચય કરેલો છે. માણસને પોતાનું મન જે માન આપે છે તે સૌ માનથી વધારે કિંમતનું છે. બહારથી મળતું માન ઘણી વખતે માન લેનારને ઘણી મુશ્કેલીમાં મૂકનારું થઈ પડે છે.' પત્રકારોએ આ વસ્તુને સાચી રીતે સમજી લેવાની જરૂર છે.

પાંચમું અધિવેશન : સિકંદ્રાબાદમાં

[તા. ૧૨-૧૩-૧૪ એપ્રિલ ૧૯૧૩]

સિકંદ્રાબાદ અધિવેશનની પ્રેરણા શ્રી વાડીલાલ શાહે કરી હતી અને તેટલા ખાતરકોન્ડરન્સ તરફથી પ્રગટ થયેલા અહેવાલમાં તેમજ સ્વાગતપ્રમુખનાં ભાષણમાં તે મતલબની એક નોંધ પણ લખવામાં આવી હતી. સને ૧૯૧૨ના નવેમ્બર માસમાં શ્રી શાહ હૈદરાબાદ ગયા હતા અને અધિવેશન ભરવા બાબત શ્રી લાલા સુખદેવ સહાયજીની સાથે મસલત કરીને સિકંદ્રાબાદ મુકામે અધિવેશન ભરવાનું નક્કી કર્યું હતું. અધિવેશનને લગતાં સધળાં ખર્ચનો ભાર લાલાજીએ પોતાને માથે લીધો હતો અને કાર્યવાહીનો સધળો ભાર કોન્ડરન્સ ઓફિસે સ્વીકારવો એમ લાલાજીએ તથા વા. મો. શાહે નક્કી કર્યું હતું. એટલું નક્કી થયા પછી તે બાબતના ખર્ચ કોન્ડરન્સ ઓફિસને આપવામાં આવ્યા હતા. ડૉ. ઓફિસને મુકામ લગભગ બે માસ સુધી ત્યાં રહ્યો હતો. મુનિમહારાજોમાં તપસ્વી મહારાજશ્રી દેવળઋષિજી તથા બાલપ્રહ્મચારી મુનિશ્રી અમોલખઋષિજી અધિવેશન પહેલાં બે જ દિવસે હૈદરાબાદથી પધાર્યા હતા. બહારગામના અને તેમાંથી ગુજરાત કાઠીયાવાડના પ્રેક્ષકો તેમજ પ્રતિનિધિઓની સંખ્યા ઘણી જ કમતી હતી-પ્રેક્ષક તેમજ પ્રતિનિધિની મળીને સુમારે ૩૫૦ ટિકિટ વેચાણી હતી.

આ અધિવેશનનાં પ્રમુખપદ માટેની ચુંટણી માટે ધમાલ થઈ હતી. જેવટે પ્રમુખની પસંદગી માટે વા. મો. શાહને અરજ કરવામાં આવી હતી અને કોન્ફરન્સ ઓફિસે સૂચવેલાં ત્રણ નામોમાંથી એકની પ્રમુખ તરીકે હા પડાવરાવી ઓફિસને તારથી ખબર આપ્યા ત્યારે ઓફિસે તે નિમણુંક રદ કરી પેલા સફ્ટવર્કસેશનું તેમજ વા. મો. શાહનું અપમાન કર્યું હતું. જેવટે જલગામવાળા શ્રીયુત લલિતમનદાસજીની પ્રમુખ તરીકે નિમણુંક કરી હતી. આ અધિવેશનમાં સુપ્રસિદ્ધ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈનખંધુ પંડિત લાલને હાજરી આપી હતી, એટલું જ નહિ પણ બે ચાર ભાષણો પણ તેમજે આપ્યાં હતાં. સ્વાગત-પ્રમુખ તરીકે લાલા સુખદેવ સહાયજી હતા. પ્રમુખ મહાશયનું ભાષણ સમયોચિત હતું. ધાર્મિક જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થવા સાથે જૈન સૂત્રોની પ્રતોનાં સંશોધનની તેઓએ હિમાયત કરી હતી; ધાર્મિક તેમજ વ્યવહારિક શિક્ષણ સંબંધી વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન કરીને તેની ઉપયોગિતા સમજાવી હતી; ઐક્ય પર ભાર મૂક્યો હતો; હાનિકારક રિવાજો તરફ અંગુલિર્નિર્દેશ કર્યો હતો; નિરાશ્રિતો તરફ અનુકંપા દર્શાવીને જીવદયાના આદેશનું સાકલ્ય સમજાવ્યું હતું.

અહીં એક વાત સમજી લેવા જેવી હતી. રતલામની ‘જૈન ટ્રેનિંગ કોલેજ’માંથી વિદ્યાર્થીઓને નસાડવા આખતમાં ચોતરફથી ઉહા-પોહ થયો હતો. કોલેજના સત્તાધીશોએ તેમજ અનેક સંઘાડાના મુનિઓએ એ આખતમાં ‘જૈન સમાચાર’માં લખાણો લખ્યાં હતાં, જેને પરિણામે પૂજ્ય શ્રી જવાહરલાલજી મહારાજના અનુરાગીઓ એ ‘જૈનસમાચાર’ને તેમજ તેના અધિપતિ વાડીલાલ શાહને દુશ્મન દેખતા હતા. અલખત આ અધિવેશન વખતે તો ‘જૈનસમાચાર’ યોગ-નિદ્રામાં ઘોંટાઈ ગયું હતું, પરંતુ જવાહરલાલજી મહારાજના લોકતોએ એ સવાલ ફરીથી ઉપાડીને વિદ્યાર્થીઓનાં વર્તનની આખતમાં મહારાજશ્રીની નિર્દોષતા સાબીત કરવાનું ધાર્યું હતું અને કોન્ફરન્સેજ

મહારાજશ્રીને નિર્દોષ જાહેર કરવા તેમજ સદરહુ લખાણો લખનારાને દોષિત જાહેર કરવા એ મતલબની હીલચાલ મહારાજશ્રીના ભકતોએ ઉપાડી હતી. આવી વસ્તુસ્થિતિ હોવાથી સબ્જેક્ટ કમિટિની શરૂઆતમાં જ ભાષણ કરતાં જણાવ્યું હતું કે:—

ગૃહસ્થો ! દક્ષિણના ભાઈઓ કોન્ફરન્સ જેવાં કામકાજથી અબળપ્ત્યા હોવાથી અને આ વખતે મોટે ભાગે દક્ષિણના સ્વધર્મીઓની જ હાજરી હોવાથી, કોન્ફરન્સ શું છે-શા આશયથી સ્થપાઈ છે-આજ સુધીમાં તેણે કેટલી પ્રગતિ કરી છે અને હવે એને સંગીન બનાવવા માટે શું કરવું જરૂરનું છે એ સંબંધમાં થોડીક પ્રાથમિક સૂચનાઓ આ કમિટિને આપવી જરૂરની છે કે જેથી વ્યવહાર કાર્ય કર્યાનો જશ તમે ભાઈઓને મળે. આપણા લોકો ધનવાન છે, પરંતુ શિક્ષિત નહિ હોવાથી શું કરવું જરૂરનું છે અને કેવી રીતે કરવું જરૂરનું છે તેનો ખ્યાલ તેમને ઓછો આવે છે. જ્યાં સુધી હાનિકારક રિવાજો પ્રચલિત રહે ત્યાં સુધી અમુક પ્રકારની સમાજ-સુધારણા પણ અશક્ય બને છે. એટલા ખાતર જે કંઈ કરવા જેવું છે તે વિદ્યાના પ્રચાર વાસ્તે શરૂ કરાયલાં ‘વિદ્યોત્તેજક ફંડ’ને મળ્યુત બનાવવાનું છે. xxx આ જગ્યાએ એક ચોર સૂચના કરવાનું હું ઉચિત સમજું છું કે મુનિ શ્રી જવાહરલાલજી મહારાજના સંબંધમાં દક્ષિણમાં જે અશાન્તિ ફેલાઈ રહી છે તે અશાન્તિના ઝઘડાને, વિદ્યાપ્રસાર તેમજ શાસ્ત્રોદ્ધારનાં ઉત્તમોત્તમ તેમજ મહાપવિત્ર કામમાં લાવવો તે ઠીક નથી. મુનિઓની બાબતમાં ઇન્સાફ આપવો કે કાંઈ ઠરાવ કરવો તે કોન્ફરન્સની સત્તા અને સ્થિતિ બહારનું કામ છે. વળી આજે એક મુનિના શ્રાવકો એક સવાલ રજુ કરશે તો કાલે બીજા સાધુઓ પણ અવાજ કરશે. માટે કોન્ફરન્સનાં રક્ષણ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને હું તમે સર્વને અરજ કરું છું કે આ સવાલ અત્રે લાવવો જવા દઈ, મહારાજને અને શ્રાવકોને સંતોષ આપવા માટે હમણાં હું એક ઈલાજ બતાવું છું તે સ્વીકારો. તે ઈલાજ એ છે કે વસ્તુસ્થિતિ અને કામનું હિત

વિચારીને હું કહેવા તત્પર છું કે મહારાજની આમતમાં જે કાંઈ અનેક મુનિઓ તરફથી, કોલેજના હોદ્દાઓ તરફથી તેમજ બીજાઓ તરફથી લખવામાં આવ્યું છે તે સર્વનો દોષ-જે તે દોષ હોય તો-મારે શિર લઈ છું અને હું મારી જ ખુશીથી વિદ્વાન મહારાજશ્રીને ક્ષમાવવા જવા તૈયાર છું. મહારાજ સાહેબ વિદ્વાન છે એમ તો હું અનેક વખત મારા પેપરમાં જણાવી ગયો છું. તો મને શ્રદ્ધા છે કે જે પેપરમાં તેમના સંબંધી (કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને નસાડવા સંબંધમાં) જુદી જુદી વ્યક્તિઓએ લેખો પ્રસિદ્ધ કરાવ્યા છે તે પેપર આજે બંધ છે, અને તે તે પેપરનો માલીક પોતે મહારાજશ્રીને ક્ષમાવવા અને સર્વના દોષ પોતાને શિર લઈ બદલામાં શાન્તિ તથા કોન્ફરન્સ માતા માટે પુષ્ટિનું દાન માગે છે; અલગત એમ કરવામાં તેની લાગણીઓ ફટલી ચીરાય છે તે તે પોતે જ જાણે છે. પરંતુ કોન્ફરન્સનું હિત વિચારતાં, તે આ પગલું ભરવા પોતાની રાજ્યખુશીથી તૈયાર થાય છે, એવી સમજથી કે તમે સદ્ગૃહસ્થો સામે સંતોષ જણાવી હમણાં જ થયેલી રૂ. ૬૦૦૦ની શાસ્ત્રોદ્ધારક ફંડની રકમને આગળ વધારવા કૃપા કરશો. ’

વાડીલાલ શાહના એવા અણુધાર્યા શબ્દોની સબજેક્ટસ કમીટી પર ખાસ અસર થઈ હતી અને તેઓએ તેમના માથે સઘળો દોષ મૂકવા જેવો ગુન્હો કરવા નાખુશી બતાવી હતી અને વા. મો. શાહના વિવેક માટે તારીફ કરીને એક ખાસ કમીટી નીમીને મહારાજશ્રીની નિર્દોષતા જાહેર કરવાનું કામ તેને સુપ્રત કરવામાં આવ્યું અને ખરે-ખર આ અધિવેશનમાં એ કમીટીએ એવી મતલબનો ઠરાવ પસાર કરાવ્યો હતો કે ‘ ઇંદોર કે બાબત મેં શરૂઆતકા જો લેખ કોલેજ સેક્રેટરી મિ. કેશરીચંદ્રજી ભંડારી વ કોલેજ કે પ્રિન્સિપલ મિ. પ્રિત-મલાલજી કચ્છી કે જો લેખ પ્રસિદ્ધ હુવે હૈં ઉનકા પઠનેસે વ દૂસરે કાગજ તપાસને મેં વ હકીકત સુનનેસે વિદ્યાર્થીઓંકા ભગાને આમતકા આરોપ મહારાજ સાહેબ શ્રી મોતીલાલજી વ જવાહરલાલજી

મહારાજ પર સાબીત નહી હોતા હૈ ઇસ લિયે યહ કમિટિ શ્રી મહારાજ સાહેબ કા નિર્દોષ ઠહરાતી હૈ. ’

પંડિત લાલને ધાર્મિક શિક્ષણ તેમજ વ્યવહારિક કૌશલ્ય પર સારો પ્રકાશ પાડ્યો હતો અને શ્રી વનેચંદ રાજપાલની પુત્રી બહેન જવલે ‘શિક્ષણ’ પર ઉત્તેજક શબ્દોમાં ભાષણ આપ્યું હતું. આ ઉપરાંત ધ્યાન ખેંચે તેવો એક ઠરાવ પસાર થયો હતો અને તે કોન્ફરન્સને દૃઢ બનાવવાને લગતો હતો. તે ઠરાવ શ્રી વા. મો. શાહે રજુ કરતાં હિંદી ભાષામાં લંબાણપૂર્વક વિવેચન કરીને કોન્ફરન્સ તરફ અજ્ઞાનવર્ગ તેમજ વિદ્વાનો તરફથી જુદા જુદા આક્ષેપો કરાતા હતા તેના ખુલાસા આપ્યા હતા તથા એક વર્ગને શુદ્ધિપૂર્વક હિતાહિત વિચારવાની અને બીજા વર્ગને શ્રદ્ધા તથા આત્મભોગ આપવાનું શિખવાની ચરજ કરી હતી. છેવટે મહારાજ શ્રી જવાહરલાલજીની બાબતમાં સૌને ધાર્યા કરતાં પણ વધારે સંતોષ અપાઈ ગયાની યાદ આપીને તેમણે જણાવ્યું હતું કે ‘ ઉનાળામાં સખત તાપ પછી જેમ મેઘરાજની પધરામણીથી ઠંડી અવશ્ય થાય છે તેમ કજીયાના ઉકળાટ પછી સખાવતના વરસાદ વડે સંઘમાં શીતળતા થવા દો ! ’ પંડિત લાલને પણ અસરકારક ભાષામાં એ અપીલનું સમર્થન કર્યું હતું. પરિણામે આશરે રૂ. ૩૨૦૦૦ નું ફંડ થવા પામ્યું હતું.

એ રીતે સિકંદ્રાબાદ અધિવેશનની સમાપ્તિ થતાં પ્રમુખ મહોદય, શ્રી ગોકળદાસ રાજપાળ તથા શ્રી લલ્લુભાઈ નારણદાસની સંગાથે શ્રી વાડીલાલ મોતીલાલ શાહે મહારાજ શ્રી જવાહરલાલજીનાં દર્શનાર્થે પુના મુકામે જઈને તેઓશ્રીને સંતોષ આપ્યો હતો. અને એ પ્રમાણે આપણા સમાજની એક કરુણ કથની પર પડેા પડયા હતા.

નિરુત્સાહી વાતાવરણનો દશકો

[ઇ. સ. ૧૯૧૩ થી ઇ. સ. ૧૯૨૩]

કોન્ફ્રન્સની સ્થાપનાની શરૂઆતનાં વરસો દરમ્યાન સ્થાન-કવાસી જૈનોમાં ઉત્સાહનો ઉભરો આવ્યો હતો. તે ઉભરો વખત જતાં ઓસરતો ગયો. પહેલાં ત્રણ અધિવેશન વખતે એ ઉભરામાં ઓટ આવેલી દેખાતી નહોતી, પરંતુ જલ્દિ—અધિવેશન તેમજ સિકંદ્રાબાદ અધિવેશન સમયે એ ઉત્સાહના ઉભરામાં સારી સરખી ઓટ આવેલી જનસમાજે જોઈ હતી. અને પછીના વચગાળાના એક દશકામાં એ ઓટમાં ખૂબ જ વધારો થવા પામ્યો, તે એટલે સુધી કે સમસ્ત ભારતવર્ષના સ્થાનકવાસી જૈનો તેમની એક મહાસભાને કેમ જાણે બૂલી ગયા હોય એવું વાતાવરણ પ્રસરી ગયું. આ પરિસ્થિતિ સને ૧૯૨૫ ની સાલમાં મલકાપુર અધિવેશન ભરાયું ત્યાં સુધી રહેવા પામી. એ તેર વર્ષના ગાળામાં અમુક અમુક સમયને અંતરે જનરલ કમીટી કે મેનેજિંગ કમીટીની એકંક ભરવામાં આવતી હતી, જે વખતે ગણ્યા ગાંઠ્યા એટલે આંગળીને વેઢે ગણી શકાય એટલા સભ્યોની હાજરી રહેતી હતી અને વાતાવરણને વધારે નિરુત્સાહી બનાવતી હતી.

અલખત, એ બાર-તેર વર્ષના ગાળા દરમ્યાન મેનેજિંગ કમિટીની અપવાદ ૩૫ એક બે મિટિંગ ભરવામાં આવી હતી. અને એવી એક મિટિંગ અમદાવાદ મુકામે સને ૧૯૧૭ ના એપ્રિલ માસમાં તા. ૭ થી ૧૦ સુધીના ત્રણ દિવસમાં ભરવામાં આવી હતી. એ બેઠકમાં ફેટલાક ઉપયોગી ઠરાવો કરવામાં આવ્યા હતા, જેમાંનો સૌથી વિશેષ ધ્યાન ખેંચે તેવો કોન્ફરન્સને સંગીન બનાવવા માટે કોન્ફરન્સ ઓફિસની સુવ્યવસ્થાને લગતો હતો. તે ઠરાવ પર સુધારાની દરખાસ્ત શ્રીયુત વાડીલાલ મોતીલાલ શાહે નીચે મુજબ મૂકી હતી:—

“કોન્ફરન્સ ઓફિસ અને કોન્ફરન્સ અંગે ચાલતી તમામ સંસ્થાઓનો હું નીચેની શરતોએ બે વરસ મારા હસ્તક પરન્તુ આખા હિંદના માનવંતા આગેવાનોની દેખરેખ નીચે કરવા ઈચ્છા રાખું છું. તે શરતો નીચે મુજબ છે:—

૧. કોન્ફરન્સ પાસે જુદા જુદા ખાતાંની જે રકમો હાલ સિલિકમાં છે તે તે રકમોને મારા બે વર્ષના વહીવટ દરમ્યાન મારે હાથ અડાડવો નહિ અને તે કુલ રકમ હાલના સત્તાધારી મહાશયો પોતાની મરજી પડે ત્યાં વ્યાજે મૂકશે અને તે વ્યાજ મૂડીમાં ઉમેરતા જશે.

૨. બે વર્ષ સુધી કોન્ફરન્સ ઓફિસ તથા ટ્રેનિંગ કોલેજ અમદાવાદ ખાતે રહેશે અને તેના ખર્ચ માટે હું નવી આમદાની ન કરી શકું તો મારા પૈદરને ખર્ચે તે સંસ્થાઓ ચલાવીશ. તેમજ મુખ્યમંત્રી બોર્ડિંગ પણ મારી જોખમદારીથી ચાલુ રાખીશ.

૩. અમદાવાદ ખાતે એક નવી બોર્ડિંગ સારા પાયા ઉપર મારા ખર્ચે બોલીશ, જેને માટે રૂ. ૧૮૦૦૦ નું મકાન લઈશ અને આ રકમ તથા બોર્ડિંગનાં બે વર્ષનાં ખર્ચ જેટલી રકમ હમણાં જ જુદી મૂકીશ. આ સંસ્થા કોન્ફરન્સથી સ્વતંત્ર ગણાશે.

૪. કોન્ફરન્સનું પ્રેસ તથા પેપર અમદાવાદ ખાતે બે વર્ષ સુધી રહેશે અને વ્યવસ્થા હું કરીશ.

૫. હાલ જે સિલિક છે તે હાલના સત્તાધારી મહાશયો વ્યાજે મૂકશે. તેમજ હું જે કાંઈ નવું ફંડ કરીશ તે રકમ પણ મારી દેખરેખ નીચે રાખવાની મને સત્તા રહેશે નહિ. નવી આમદની સાચવવાનો, વ્યાજે મુકવાનો, તેના હિસાબ રાખવાનો વગેરે નાણાં આપતોનો અધિકાર ટ્રેઝરર તરીકે શેઠ જેસિંગભાઈ ઉજમશીને કોન્ફરન્સે આપવો. હિસાબ રાખવાનું કામ બજાવવા તેઓ પોતાની તરફથી પસંદ કરેલો માણસ રાખશે, જેના ઉપર Direct control તેમનો રહેશે.

૬. અમદાવાદ ખાતે રહેવાની સંસ્થાઓનો વહિવટ નીચેના ગૃહસ્થોથી બનેલી કમીટી ચલાવશે:—

પ્રેસિડન્ટ : રા. રા. જેસંગભાઈ ઉજમશી

વાર્ધસ પ્રેસિડન્ટ : રા. બ. કાલિદાસ નારણદાસ

મેનેજિંગ સેક્રેટરી : વાડીલાલ મોતીલાલ શાહ

ઓનરરી સેક્રેટરીઝ : રા. ત્રિભુવનદાસ પ્રાગળ તથા

રા. ચુનીલાલ નાગળ વોરા

મેમ્બર્સ : ૧. ડો. જીવરાજ ઘેલાભાઈ દોશી L. M. & S., રા. અભેયંદ કાલિદાસ વકીલ, રા. મણિલાલ અતુરભાઈ શાહ, M. A. LL. B., રા. ત્રીકમલાલ ઉગરચંદ મહેતા, હાઈકોર્ટ પ્લીડર, રા. કાલિદાસ જશકરણ ઝવેરી B. A. LL. B. ઉપરના Active Workers થી બનેલી કમીટી કામકાજ કરશે. જેઓ ચૈકીના રા. ત્રિભુવનદાસ પ્રાગળ તથા રા. ચુનીલાલ નાગળ વોરાએ બે વર્ષ માટે પોતાનું વતન અને આમદાની છોડીને મારી સાથે અમદાવાદમાં આવી રહેવા અને ઓનરરી વર્કર્સ તરીકે પૂર ઉત્સાહથી સેવા બજાવવા કબુલ્યું છે.

૭. ઉપર કહેલી વર્કિંગ કમીટી સ્વતંત્ર રીતે કામ કરશે નહિ, પણ તે નીચે જણાવેલા આખા હિંદના માનવંતા પ્રતિનિધિ રૂપ ગણાતા ગૃહસ્થોથી બનેલી બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સના હાથ નીચે રહીને કામ બજાવશે:—

૧. શ્રી બાલમુકુંદજી ચંદનમલજી	સતારા
૨. શ્રીયુત મેઘજીભાઈ થોભણ	મુંબઈ
૩. લાલા સાદીરામ ગોકુલચંદ	દિલ્હી
૪. દિવાન બહાદુર બિસનદાસજી	કાશ્મીર
૫. શ્રીયુત મગનમલજી ચાંદમલજી	અજમેર
૬. શ્રીયુત અંબાવિદાસ ડાસાણી	મોરબી
૭. લાલા સુખદેવ સહાયજી	હૈદરાબાદ
૮. રા. બ. કાલિદાસ નારણદાસ	ઈટોલા
૯. શ્રીયુત બરધભાણજી પિતલીઆ	રતલામ
૧૦. „ બજરાજજી રૂપચંદજી	પાચોરા
૧૧. „ તુલસીદાસ મોનજીભાઈ	મુંબઈ
૧૨. „ જોસંગભાઈ ઉજમશી	અમદાવાદ
૧૩. „ પુરૂષોત્તમદાસ માવજીભાઈ વકીલ	રાજકોટ
૧૪. „ સૌભાગ્યમલજી મુથા	મુંબઈ
૧૫. „ દેવશીભાઈ ભાણજીભાઈ	કોચીન
૧૬. „ મણિલાલ હાકેમચંદ ઉદાણી	

M. A. LL. B. રાજકોટ

આ ઉપરાંત બીજાં નામો ઉમેરવાની જરૂર જણાયેથી કોન્ફરન્સ ઓફિસ વધુ નામો ઉમેરી શકશે.

૮. ‘બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ’ વરસમાં બે વખત ડિરેક્ટરોની સગવડ મુજબના સ્થળે મળશે અને તેઓ વર્કિંગ કમીટીએ કરવાનાં કામો નક્કી કરશે તથા વર્કિંગ કમીટીએ કરેલાં કામો તપાસશે.

તેઓ પ્રાક્ષીથી વોટ આપી શકશે નહિ, પણ પોતાની હાજરીથી જ પોતાના બહોળા અનુભવનો લાભ આપશે. પાંચ મેમ્બરોની હાજરીથી 'કારમ' થયું ગણાશે.

૯. હાલ લાંબા વખતથી કોન્ફરન્સનું અધિવેશન થયેલું ન હોવાથી લોકોનો ઉત્સાહ ટૂટી ગયો છે અને ચાર આના ફંડ વગેરે આવક બંધ થઈ છે; માટે બીજા કશા માટે નહિ તો માત્ર લોકોમાં નવો ઉત્સાહ પ્રેરવા માટે થોડા મહિનામાં અમદાવાદ ખાતે મારા ખર્ચે કોન્ફરન્સનું અધિવેશન કરવા મંજૂરી આપવી.

૧૦. ઉપર મુજબની શરતોએ બે વર્ષ સુધી કોન્ફરન્સનું કામ ઉઠાવવા હું ખુશી છું અને તે મુદત પુરી થયા બાદ આજની મેનેજિંગ કમિટી જે જે ગૃહસ્થોને ચૂંટશે તેમની સમક્ષ સમજાવવા ચાર્જ સોંપી દેવાને હું બંધાયેલો રહીશ. અમદાવાદ ખાતેની બોર્ડિંગ મારી સ્વતંત્ર સંસ્થા હોવાથી તેનો ચાર્જ સોંપવામાં આવશે નહિ, તેમજ એ બોર્ડિંગમાં બહારની મદદ બે વરસ સુધી મુદ્દલ સ્વીકારવામાં આવશે નહિ, કે જેથી કોન્ફરન્સની માલેફીનાં બીજાં ખાતાંની આમદાનીને ધક્કો લાગવાનો સંભવ ઉભો થાય નહિ.”

ઉપરની દરખાસ્ત રજુ થતાં તેને રા. સૌભાગ્યચંદ વીરચંદ. મોદીએ અનુમોદન આપ્યું હતું.

ત્યારબાદ પ્રમુખ શ્રી મેઘજીભાઈ અને દરખાસ્ત રજુ કરનાર વચ્ચે નીચે મુજબના કેટલાક શાન્ત પ્રશ્નોત્તર થયા હતા:—

‘મેં તમને ખાનગીમાં કહ્યું હતું કે તમારી માગણી બધાને પસંદ છે, પણ બે ત્રણ ગૃહસ્થોને પસંદ નથી; માટે એ વાત કમીટીમાં લાવવી જ નહોતી જોઈતી.’

‘હા, તમે તેમ કહ્યું હતું, પણ તે તમારો એક વ્યક્તિ તરીકેનો અંગત અભિપ્રાય ગણાય; કમીટીમાં કોઈ વાત લાવવી કે નહિ એ વિચારવાનું કામ માફ છે. પણ આપનાજ કહેવા મુજબ જ્યારે હાજર.

રહેલા તમામને આ વાત પસંદ છે તો માત્ર એ-ત્રણ ગૃહસ્થોની ઈચ્છાને આટલું બધું વળન શા માટે મળવું જોઈએ ? તેમ છતાં જો તે ૨-૩ ગૃહસ્થો પણ ખરેખર શુભ આશયથી જ અને વ્યાજબી કારણસર વાંધો લેતા હોય તો એવું સ્પષ્ટ થયે. એમના મુખેથી જાણીને હું ઉલટો ખુશી થઈશ, અને મને એ દરખાસ્ત પાછી ખેંચી લેવામાં શ્રી સંઘનું મુકાબલે વધારે હિત થવાનો સંભવ લાગશે તો દરખાસ્ત પાછી ખેંચી લેવાને પણ ખુશી થઈશ. પરંતુ મારે તેઓનાં નામ અને વિરોધનાં કારણો તો જાણવાં જોઈશે; મને તે જાણવાનો હક્ક છે.’

‘નામો તેઓ જાહેર કરવા ખુશી નથી, અને હું તમને કહું છું કે આટલું મોટું ખર્ચ અને શ્રમ વેડીને કામ ઉપાડવું તો પછી શા માટે એકના પણ વિરોધ વચ્ચે ઉપાડવું ?’

અત્રે પ્રમુખના કહેવાથી અમદાવાદ સંઘના આગેવાન ગૃહસ્થ ત્રીયુત વાડીલાલ શાહને બહાર લઈ ગયા હતા અને આ કમીટી અમદાવાદમાં-પોતાના વતનમાં-ભરાઈ છે અને આંહિ કાંઈ ટૂંટો થાય તેમાં અમદાવાદ સંઘની શોભા રહે નહિ તથા અમદાવાદ સંઘની શોભામાં વાડીલાલ શાહનો પણ હિસ્સો છે વગેરે કહી તથા આમાં અમદાવાદ સંઘે તેમની માગણી ખુશાલી સાથે સ્વીકારી છે એવી ખાત્રી આપી આગ્રહ કર્યો કે બીજા કશા ખાતર નહિ તો અમદાવાદ સંઘના માન ખાતર પણ તેમણે દરખાસ્ત પાછી ખેંચી લેવી.

સારનાદ એક સભ્ય રા. પોપટલાલ કેવળચંદ શાહે ઉભા થઈ જણાવ્યું કે ‘હાજર ગૃહસ્થોમાંના ઘણાઓની સાથે હું પોતે પણ મિ. વાડીલાલની દરખાસ્તને પસંદ કરું છું અને તેમના આત્મભોગ માટે ધન્યવાદ આપું છું; પરંતુ સર્વાનુમતે કામ થાય તો વધારે સારું એમ પ્રમુખ સાહેબની ઇચ્છા હોવાથી હું મિ. વાડીલાલને વિનંતિ કરું છું કે તેમણે પોતાની દરખાસ્ત પાછી ખેંચી લેવા મહેરબાની કરવી.’

શ્રીયુત વાડીલાલે તે આદ શાન્તિથી પણ નિરાશાભર્યા અવાજે જણાવ્યું કે ‘અખે પાંચપાંચ હજાર રૂપૈડીની આશા ખાતર આપણે ગમે તેવાને કોન્ક્રેસના પ્રમુખ તરીકે લાવી બેસાડીએ છીએ અને હાથીના હોદ્દા પર પધરાવી પૂજાએ છીએ (જો કે કેટલીક વખત તે હાથી પર બેઠેલાઓએ પાછળથી, વચન આપેલી રકમ આપવાની પણ ના કહ્યાના દાખલા બની ચૂક્યા છે). ચૈસા મેળવવા આપણે કેટલી હદ સુધી નીચા જવું પડે છે તે તમે કોઈની જાણ બહાર નથી. ચૈસા વગર જ લખોપતિઓની દેખરેખ નીચે મૂકાયલી એકની એક બોર્ડિંગ તમે બંધ કરવા તૈયાર થયા છો અને ટ્રેનિંગ કોલેજ પણ બંધ જ થવાની છે. ચૈસાની આવી હાડમારી છતાં હું જ્યારે લગભગ ૪૦ હજાર જેટલી રકમ પોતાના ઉમંગથી કહાડી આપી બે વર્ષ સુધી ધંધો છોડી રાત્રિ દિવસ તમારા ખાતાંઓને પગભર કરવાની માગણી કરું છું—અને તે પણ સ્વતંત્ર સત્તા સાથે નહિ પણ સંખ્યાબંધ આગેવાનોની કમીટીની સત્તા નીચે રહીને—તે છતાં તમે તે માગણી પાસ કરવામાં અચકાઓ છો, એ વિચારતાં મને તો કોમનું કમનસોબજ નજરે પડે છે. તમારી એવીજ મરજી છે—એજ નિશ્ચય છે—તો હું તમારી સાથે ઝગડવા ખુશી નથી અને દિલગીરી સાથે મારી દરખાસ્ત પાછી ખેંચી લઉં છું.’

સદરહુ કમીટીમાં બીજો ઉપયોગી ઠરાવ કોન્ક્રેસનાં બંધારણના કાનૂન ઘડવા સંબંધી હતો. અત્યાર સુધી એવું બંધારણ હતું કે મેનેજિંગ કમીટીના મેમ્બર તરીકે આખા હિંદના પાંચ લાખ સ્વધર્મીઓની ઉન્નતિના માર્ગ સૂચવી શકે અગર કોઈ અનુભવીએ સૂચવેલા માર્ગ ખરી લાગણીથી ઉદ્દમ કરે એવા ગૃહસ્થો પસંદ કરવાને બદલે આ કોન્ક્રેસના સુકાનીઓએ એવો ધારો ધડેલો હતો કે રૂ. ૫૦૦) આપે તે મેનેજિંગ કમીટીનો મેમ્બર થાય અને રૂ. ૧૦૦૦) ભરે તેને બે મત આપવાનો અધિકાર મળે ! એવા મુડીવાદી મેમ્બરોને કોન્ક્રેસ કે કોમ પ્રત્યે કેટલી લાગણી હોય તથા કેટલી અકલ અને શક્તિ

હોય તે દરેક ખેડક વખતની હાજરી તથા કામકાજથી સ્પષ્ટ રીતે જણાઇ આવ્યું હતું. તે બંધારણ બદલાવીને નવા બંધારણમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું કે વાર્ષિક રૂ. ૧૦) ભરનારી વ્યક્તિ પણ 'જનરલ કમીટી'નો સભ્ય થઇ શકે. જેઓએ અગાઉ રૂ. ૫૦૦) આપીને મેનેજિંગ કમીટીનો ઇન્જરો લીધો હતો તેમના માન ખાતર એવું ઠરાવવામાં આવ્યું કે તેઓ પણ હવે વાર્ષિક રૂ. ૧૦) ભરનારા જનરલ કમીટીના સભ્ય જેવા જ ગણાશે. પરંતુ ફેર માત્ર એટલો કે એ હક્ક તેમને વંશપરમ્પરા ચાલુ રહેશે. એ આખા બંધારણ માટે આ કમીટીમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે 'કોન્ફરંસનું નવું બંધારણ નવું અધિવેશન થાય તે અધિવેશનની બહાલી મળતાં સુધી તેને મંજૂર રાખવામાં આવે છે.' આ બંધારણનો પ્રશ્ન ખૂબ જ વિચારણીય છે અને ઘણોજ અટપટો છે, અને તેની છણાવટ એક અલાયદાં પ્રકરણમાં થવી જોઈએ અને તે આ અધિવેશનોના ઇતિહાસનો બીજો ભાગ હવે પછી પ્રગટ થવાનો છે તેમાં કરવાની ઉમેદ છે.

એ રીતે નિરુત્સાહભર્યા વાતાવરણમાં પણ સ્થિરવાસ કરીને રહેલી કોન્ફરંસ ઓફિસને અમદાવાદમાં ભરાયલી મેનેજિંગ કમીટીએ વિહાર કરાવીને દિલ્હી, રતલામ અને સતારા જેવાં જુદાં જુદાં સ્થળોમાં મુકામ કરાવ્યો. એ ઠીક થયું. રતલામમાં સંવત ૧૯૭૬-૭૭ માં ઓફિસ શ્રી વરધલાણજી પિત્તળીયાની દેખરેખ નીચે રહ્યા પછી સંવત ૧૯૭૮ માં સતારાવાળા શ્રીયુત મુથાની સંભાળ નીચે મુકાઈ. તેમણે અધિવેશન ભરવા માટે સારા પ્રયાસો કર્યા. દક્ષિણ ભારતમાં અહમદનગર તેમજ બેંગ્લોર મુકામે અધિવેશન ભરવા માટેની યોજના કરવા માટે પ્રયત્નો કર્યા; પરંતુ જન-સમાજને કોન્ફરંસ પ્રત્યે કંઈ પણ પ્રેમભાવ હોય એમ માલુમ પડ્યું નહિ. તેમ થવાનાં કારણો અનેક હતાં. શ્રી વારીલાલ શાહની સેવાભાવ-પ્રેરિત યોજનાઓપ્રત્યે કોન્ફરંસના સંચાલકોએ જે વલણ અપત્યાર કર્યું હતું તે વલણની અસર જનસમાજનાં હૃદય પર થાય એમાં કંઈ નવાઈ નહિ. વળી

વા. મો. શાહ તો પત્રકાર રહ્યા એટલે તેમના પ્રત્યે જે પ્રત્યાધાતી વર્તન બતાવાયું હતું તે વલણની સમજણ જનતાને આપતાં તેમનાં 'જૈનહિતેચ્છુ'માં નોંધ્યું હતું કે 'કમીટીની એકમાં બનેલા અનેક બનાવો તથા થયેલા ઠરાવોમાં ઘણું એવું છે કે તેના ઉપર ઘણી ટીકા કરવી જોઈએ. પરંતુ મને હવે લાગે છે કે મુઠદાં પર ઓપ-રેશન કરવું નકામું છે.' જ્યાં પરસ્પર અવિશ્વાસ, દ્વેષ, હૃદયની ક્ષુદ્રતા અને ધમંડનું રાજ્ય ચાલી રહ્યું હોય ત્યાં શુભ સલાહો અને માર્ગ-સૂચન સર્વ નકામું છે. પ્રમાણિક કે સેવામય બનવું એ જ્યાં ગુન્હો ગણાતો હોય ત્યાં માથાફાડ કરવી એજ મૂર્ખતા છે; એટલા જ માટે સ્થાનકવાસી જૈન કામમાં જેઓ કાંઈ પણ શાણપણ ધરાવતા હશે તેઓ તો હવે ક્રાન્કરસનાં કામી ફારસથી દૂર રહી પોતાના ખરા પરસેવાનાં નાણાં, સમય, બુદ્ધિ અને શક્તિનો ઉપયોગ કોઈ જુદા અને વધારે સંગીન કામ પાછળ જ કરશે.' નિષ્પક્ષપાત પત્રકારના આવા અભિપ્રાયની અસર જનતા પર થાય એમાં નવાઈ કાંઈ ન ગણાય. પરિણામ એ આવ્યું કે વરસો સુધી સમસ્ત ભારતવર્ષના કાંઈ સ્થળના સ્થાનકવાસી સંઘે અધિવેશન માટે આમંત્રણ આપ્યું નહિ અને નિષ્ક્રિયતાનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી રહ્યું. આ પ્રમાણે ઇ. સ. ૧૯૨૫ સુધી ચાલ્યું, જ્યારે મધ્યહિંદુસ્તાનમાં આવેલાં મલકાપુર જેવાં નાનકડાં સ્થળના સ્થાનકવાસી જૈન સંઘને સમગ્રવીને અધિવેશન ભરવાની યોજના કરવામાં આવી અને તેર વર્ષના લાંબા ગાળાનાં નિરુત્સાહી વાતાવરણ પછી મલકાપુર અધિવેશન ભરાયું.

છર્દુ અધિવેશન : મલકાપુરમાં

[તા. ૭-૮-૯ જુન ૧૯૨૫]

મલકાપુર અધિવેશન ઉપલક્ષ્ય દૃષ્ટિએ જોતાં તો તદ્દન સામાન્ય કોટીનું ગણાય અને પહેલાં એ અધિવેશન વખતે દેખાડેલા ઉત્સાહ તેમજ જોમની સરખામણીમાં કંઈ ખાસ ચમકદાર પણ ન ગણાય, પરંતુ ખીજી દૃષ્ટિએ જોતાં તેની ઉપયોગિતા પણ સમજવા જેવી છે. એ ઉપયોગિતાનાં કેટલાંક કારણો છે. સૌથી અગત્યનું અને નજરે ચઢે તેવું પ્રમુખનું ભાષણ છે. એ ભાષણ શ્રી વાડીલાલ શાહ પાસે લખાવરાવ્યું હતું અને સમાજથી વિરક્ત રહેનારા એ તત્વજ્ઞને આ અધિવેશન સમયે ફરીવાર વિનંતિ તેમજ આગ્રહ કરીને ફરી એક વાર સમાજ સાથે ભેળવવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો અને તેની હાજરીએ આ અધિવેશનમાં ખૂબ ધ્યાન ખેંચે એવી વસ્તુ હતી. એમણે લખી આપેલાં ભાષણના સઘળા મુદ્દાઓ ખૂબજ વિચારણીય તેમજ ચિંતન-પ્રેરક હોવાથી, સમાજને ઉત્સાહની પ્રેરણા આપવાની ગરજવાળાઓએ તો તે ભાષણની હજારો નકલો છપાવરાવીને વિના મુલ્યે પ્રચાર કરવાની જરૂર હતી. નામદાર ગાયકવાડ સરકારે લખેલા પત્રને તેમજ મલકાપુર અધિવેશનના પ્રમુખને વા. મો. શાહે લખી આપેલાં ભાષણને હજી પણ કોન્ફરન્સના સંચાલકો એક પુસ્તિકા રૂપે પ્રગટાવે તો સમાજમાં ખૂબજ પ્રેરણા પ્રેરે એવી બન્ને વસ્તુઓ છે. એ બન્ને

સાતમા અધિવેશનના પ્રમુખ
ઢૈનસિદ્ધાન્તપ્રેમી અને દાનવીર

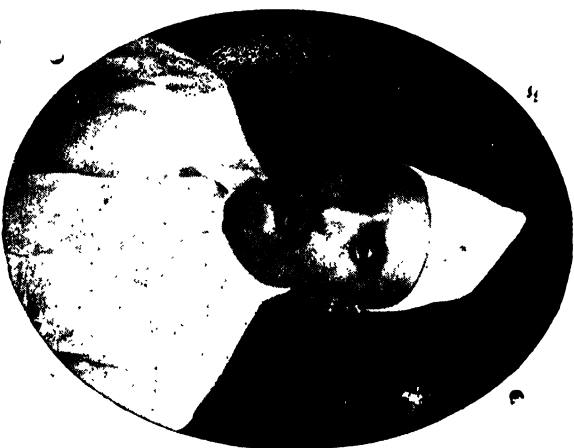
શ્રી. શેઠ ભૈરોદાનજી શેઠીયા-બીકાનેર

મલકાપુર અધિવેશનના પ્રમુખ

દાનવીર શેઠ મેઘજીભાઈ શોભાણી
જે. પી.

જેસામાં પાણી કોનકર-સોને ન જીલ્લાનાર, ફેશલકાન

શ્રી. કુંજનમલ્લ નવલમલ્લ કિશોરીયા
બી એ. કોલેજોંગ બી. એ. - કોલેજ કો.

લખાણમાં કાપફૂપ કરવાથી તે વિકૃત બની જવાનો સંભવ છે, છતાં પણ આ અધિવેશનના ઇતિહાસમાં એ આખું ભાષણ ઊતારી શકાતું નથી એ આ લખનારને મન અફસોસનો વિષય છે. સદરહુ ભાષણ-માંથી ઉપયોગી કંડિકાઓને ઊતારી લીધા વગર રહી શકતો નથી. આ રહી એ કંડિકાઓ :-

સામુદાયિક ભાન : એ જ પ્રગતિની છૂપી ચાવી

મહાશયો ! વિચાર કરવાને પણ થોભ્યા વગર સ્વાભાવિક રીતે જ દરેક વ્યક્તિ આખા સમુદાય તરીકે વર્તન કરવા જેટલું સામુદાયિક ભાન ધરાવતી થાય. એ જ કાર્ષ્ પણ દેશ કે સમાજના સુખરૂપ અને પ્રગતિમાન જીવનની છૂપી ચાવી છે. ‘સંસ્કાર’ (culture) નહિ પામેલા એવા સરેરાશ મનુષ્યમાં વ્યક્તિભાન ખેલી રહ્યું હોય છે, પરંતુ જ્યારે તેના ઉપર ‘ધર્મ’ નામની ‘કલા’ વડે ‘સંસ્કાર’ આપવામાં આવે છે ત્યારે તેનું વ્યક્તિભાન સમષ્ટિ કે સમુદાય તરીકેના ભાનમાં રૂપાન્તર પામે છે, જેને પરિણામે તેની મન, વચન, કાયાની ગતિમાં એક પ્રકારનું ન થાકે એવું બળ પ્રકટી નીકળે છે, ભય માત્ર અદશ્ય થાય છે, તડફડાટની જાળ તૂટે છે અને બુદ્ધિ સ્થિર તથા શુદ્ધ થઈ ગમે તેવા વિકટ સંજોગોને પસાર કરવાનો માર્ગ સૂઝાડે છે તથા એ માર્ગ પર ચાલવાની તાકાદ આપે છે. આ કુદરતી નિયમ છે. જેટલા પ્રમાણમાં વ્યક્તિ અને સમાજનું હૃદય વિસ્તાર પામે તેટલા પ્રમાણમાં તેમની બુદ્ધિ સ્થિર અને શુદ્ધ બની આત્મબળ પ્રગટાવે, અને જેટલા પ્રમાણમાં આત્મબળ પ્રગટવાપણું, તેટલા જ પ્રમાણમાં હરકોઈ પ્રકારની લડતમાં વિજય પામવાપણું. ‘વિજય’ની અને નહિ કે ચીજોની પ્રાપ્તિ અને કબજાની તીવ્ર ઇચ્છા એ “જૈન”નું ખાસ લક્ષણ; અને સમષ્ટિભાન એ તો એ વિજેતાની સ્થિર ભૂમિકા. વિજયની સાક્ષાત મૂર્તિરૂપ તીર્થંકર અથવા જિનદેવમાં મનુષ્યો અને દેવો કરતાં ય અનંતગણું બળ હોવાનું કારણ એ છે કે, એમનું હૃદય અથવા ભાન ફક્ત મનુષ્ય-જાતિ સુધી જ નહિ, પણ

પૃથ્વીકાયના જીવો સુધી પણ વિસ્તરાયદું હોય છે. એવા આદર્શને માનનારા આપણે જૈનો સમષ્ટિ અથવા સમસ્ત વિશ્વ સુધી હૃદય ફેલાવી શકીએ તો કમમાં કમ સમસ્ત જૈનોનો સમાવેશ પોતામાં કરવા જેટલે દરજ્જે આપણામાંના દરેકે પોતાનું જ્ઞાન વિસ્તારવું જોઈએ જ.

‘ સુધરેલા ’ અને ‘ આગળ વધેલા ’ તરીકેનો દાવો કરતા આ અવસર્પિણી કાળમાં દરેક દેશ અને દરેક કામ તથા પ્રાયઃ દરેક વ્યક્તિ બીજના ભોગે પોતાનું જીવતર ટકાવી રાખવાની અને ક્ષણિક પ્રતાપ જમાવવાની લાલસામાં તરફડયા કરે છે, એટલે સુધી કે ખુદ જિનરાજના અનુયાયીઓમાં પણ ત્રણ ભેદ અને ત્રણસો ભેદાનુભેદ ઉત્પન્ન થઈ કલેશ, ધર્ષા, નિંદા, ટંટાની હરિકાર્ષ ચાલી રહી છે. આ માટે દોષ કાને શિરે દઈશું? અને દોષ દઈને હિત પણ શું સાધી શકાય તેમ હતું? આપણામાંના દરેકે પોતાનો જ દોષ જોવો જોઈએ કે પોતે પોતાના હૃદયમાં સંઘભાવને સ્થાને વ્યક્તિભાવ સ્થાપ્યો છે, અને વ્યક્તિભાવ હોય ત્યાં બધા કલેશો વગર ખેડાયલા ખેતરમાં આપોઆપ ઉગતા નકામા રોપાની માફક ઉગી નીકળવાના જ. વ્યક્તિભાનમાં ખેલનાર માણસ પોતેજ ભૂલ-ભરેલી ‘ ઇચ્છા ’ કરે છે અને ઇચ્છિત ચીજ અનેક કષ્ટે પામી તે વડે જ ખેવડો દુઃખી થાય છે અને ત્યારે પોતા સિવાયના હરકાઈને કે હરકાઈને શિર દોષનો ટોપલો નાખે છે. એ આત્મઠગાઈ પછી પ્રકૃતિ રૂપ અને છે અને એમાંથી વૈરવૃત્તિ જાગે છે અને કલેશ પરંપરા પ્રકટે છે. આમ અનુક્રમે સુખની ઇચ્છાવાળો મનુષ્ય ભૂલની અને દુઃખની પરંપરામાં ‘ પડતો ’ જાય છે. નીચે ને વધુ નીચે ગમડતો જાય છે અને પોતાનાં પતન વડે સમાજને પણ જમીન તરફનો ધક્કો મારતો જાય છે. એનું પરિણામ આજના મનુષ્યોની ખેચેની, અસંતોષ, ગભરાટ અને તરફડાટમાં જોઈ શકાય છે. ઇચ્છેલા વૈભવ અને માનપાન મળવા છતાંય એ પ્રાપ્તિઓની વચ્ચે પણ મનુષ્ય આજે આનંદની ખુમારીથી ખેનસીય,

વિવિધ અંધનોથી જકડાએલો અને લુપ્ત લહેજત વગરનાં જીવનને ઓખ તરીકે વહન કરતા ‘હાર્યા’ ઢોર’ જેવો દેખાય છે. આનું ખરૂં કારણ સંકુચિત ભાન, વ્યક્તિભાન-શાસ્ત્રો જેને ‘અહ’ભાવ કે અહ-કાર કહે છે તે જ છે.

‘અહ’ભાવ એ હૃદયના સાંકડા પાયા પર ચણાયેલી ભારેખમ અને ડોલતી ઇમારત છે, જે સ્થિરતાને નાણી શકતી નથી અને ‘ભય’ તથા ‘કલેષ’થી બચી શકતી નથી. સમાજભાવ કે વિશ્વ-ભાવ ખિલવવો એ કાંઈ બીજા ઉપર કરાતો ‘ઉપકાર’ નથી, પરંતુ સાચામાં સાચો અને મોટામાં મોટો ‘સ્વાર્થ’ છે, પોતાનાં જ દુઃખોનાં નિવારણ માટેનો અને પોતાના આનન્દને પ્રકટાવવાનો એકનો એક ‘ઈલાજ’ છે, એટલું જ નો બરાબર શ્રદ્ધા યોગી આપણા વ્યક્તિગત સામાજિક અને રાષ્ટ્રીય જીવનનાં આરોગ્ય, સ્વાતંત્ર્ય અને બલનો પાયો નાખાઈ ચૂક્યો માનવો; અને જ્યાંસુધી એ નથી ત્યાં સુધી મોટામાં મોટા માથાવાળી બુદ્ધિ પણ કોઈ સમાજનો ઉદ્ધાર કરી શકે જ નહિ. ભૂલવું જોઈએ નહિ કે ‘બલ’ અને બળથી અનુભવાતો ‘આનન્દ’ એ કોઈ મગજની વરાળ નથી, એ તો હૃદયમાંથી ઊગતા વૃક્ષનું ‘ફળ’ છે.

એ હૃદય (‘ભાન’)ને ખેડવા અને એ ફળને પ્રગટાવવા માટે જ ‘શાસ્ત્ર’ અને ‘ધર્મગુરૂ’ નામની સંસ્થાઓ હયાતીમાં આવી હતી અને સંઘ, કોન્ફરંસ, કોન્ગ્રેસ આદિ સંસ્થાઓ પણ એજ આશયનાં સન્તાન છે. આ મૂળ મુદ્દા પર મક્કમ રહ્યા વગર સ્થપાતી કે ચલાવાતી દરેક સંસ્થા ક્ષણભરનો પરપોટો માત્ર જ છે.

સામુદાયિક ‘પ્રતિક્રમણ’ અથવા નિરીક્ષણ

x x x x સુર તો તે છે કે જે પોતાનું અવલોકન પોતે જ અને કરડી નજરે કરે અને પોતાની ભૂલો અને નબળાઈઓ શોધી કઢાડી

તેમના ઉપર પોતે જ કુહાડો મારે. એ જ હેતુથી ‘પ્રતિક્રમણ’ વિધિ રચાઈ છે, કે જેને આવશ્યક અર્થાત્ અનિવાર્ય ક્રિયાનું નામ અપાયું છે. પોતાનાં વર્તનના પોતે જ ‘દૃષ્ટા’ થઈ નિરીક્ષણ કરવું અને દર સ્થવારે ‘નવી’ અને વધુ ‘વિસ્તૃત’ જિંદગી શરૂ કરવાનો દૃઢ ‘સંકલ્પ’ એનું જ નામ પ્રતિક્રમણ. પ્રતિક્રમણનો પાઠ એ કાંઈ પ્રતિક્રમણ નથી—જેમ શક્તિ એવો શબ્દ એ કાંઈ શક્તિ નથી. પાઠની પાછળનો અર્થ સ્થમન્યા એ પણ કાંઈ પ્રતિક્રમણ નથી: પ્રતિક્રમણ રૂપ ક્રિયા (Action) વડે હૃદય વિકાસ કરવો એ જ પ્રતિક્રમણ છે. x x x x

આવો, આપણે આપણા સામુદાયિક જીવનનું—કોન્ફરન્સનું—અવલોકન નિડરપણે, નિઃશંકપણે અને દત્તચિત્તે કરીએ. આપણા ‘સામુદાયિક જીવન’ રૂપ કોન્ફરન્સનો જન્મ ઇ. સ. ૧૯૦૬ માં થયો હોય અને તેની લગભગ ૨૦ વર્ષની ઉંમર ગણાય. આપણે આપણાં બાળકોને કહીએ છીએ કે ‘સોજો સાન, વીશે વાન, વજે તો વજે, નહિં તો પત્થરપાણુ!’ પરંતુ સાન (અક્કલ)માં તેમજ વાન (બંધારણ—મજ-શુતાઇ)માં આપણી ૧૯૦૬ પહેલાં જે સ્થિતિ હતી તેમાં આજે કાંઈ વિશેષતા આવતી દેખાય છે ખરી કે? એ જ વીસ વર્ષ દરમિયાન આખું જગત કેટલું ઉપર નીચે થઈ ગયું છે, કેટલું બદલાઈ ગયું છે? જૂગોળના નકશા બદલાઈ ગયા છે! રાજ્યપદ્ધતિઓ અને લોકપ્રવૃત્તિઓમાં જબરા ફેરફાર થઈ ગયા છે! મિત્રો શત્રુઓ અને શત્રુઓ મિત્ર થઈ ગયા છે! આકાશ અને પાતાળના ખેલ થવા લાગ્યા છે! મૂડી અને મજૂરી, પુરૂષ અને સ્ત્રી, સાયન્સ અને સર્વગુણ, બહારનાં ઐક્ય અને બીતરી ઐક્ય: એ સર્વનાં યુદ્ધો જોરથી ચાલ્યાં છે! આંતરરાષ્ટ્રીય જીવનનું ભાન પ્રગટવા લાગ્યું છે! અને એ જ વીસ વર્ષોમાં વિશ્વભાવનાના પૂજકો આપણે ઉપરથી નીચે ગતિ કરતા કરતા દેશભાવના કે સમાજ-ભાવનાથી પણ નીચે પડતાં રહ્યા છીએ અને કુટુંબભાવના આગળ પણ થોભી શક્યા નથી. ૨૦ વરસના અરસામાં આજે આપણી વીસમી નહિ પણ છઠ્ઠી કોન્ફરન્સ છે. બેલ્લા

સિકંદ્રાબાદમાં આપણે મળ્યા તે વખતની આપણી સ્થિતિ પણ આજે રહી નથી. મુંબઈ ખાતાનું બોર્ડિંગ હાઉસ, રતલામ ખાતાની નૈન ટ્રેનિંગ કોલેજ, અજમેર ખાતાની હુન્નરશાળા અને અહમદનગર ખાતેનું બાલાશ્રમ ૫-૧૦ વર્ષ માટે પણ ન નબાવી શકવાથી આપણે બંધ કરી બેઠા છીએ. સાડાચાર લાખની સંસ્થા ધરાવતી કોમની ગણી-ગાંડી આ ચાર સંસ્થાઓ, સમાજનું આકર્ષણ તે તરફ કરવા માટેનાં પેપર અને પ્રેસ જેવાં સાધનો ખીન જરૂરી નુકસાનીથી ચાલુ રાખવા છતાં, એક દાયકો પણ જીવી શકી નથી, આપસમાં ઐક્ય વધારવા જેવું વગર ખર્ચનું કામ પણ આગળ વધારવાને બદલે, જે કામમાં આપણે હાથ ધાલવાની જરૂર ન હોય એવાં કામમાં માથું મારીને, આપણી એકતાને જખરો આઘાત પહોંચાડ્યો છે. છેલ્લાં બાર વર્ષ તો આપણે સુવામાં જ કાઢ્યાં છે, અને ખેદ તો એ છે કે, આપણે બરાબર સુઈ પણ જાણતા નથી; કારણ કે વિકલ્પ રહિત નિર્ધારે અંતે તો ઉલટું આરોગ્ય અને બળ ખીલવા પામે છે. x x x x 'વિજય' એ બહારથી નહિ પણ અંદરથી, મેળવવાની નહિ પણ પ્રગટાવવાની, ચીજ નહિ પણ શક્તિ છે, કે જે શક્તિ પછી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ એ ચારે તત્ત્વોને અનુકૂળ બનાવી લે છે. દરેક તીર્થંકર એ ગુપ્ત ચાવી આપતા ગયા હતા, દરેક જ્ઞાની એ મંત્ર આપતા ગયા હતા. પણ અંદર ઉતરવાને કાયર અને બાહ્ય પદાર્થો, બાહ્ય ભાવો અને બાહ્ય ઉપચારોમાં જ મુંઝાઈ રહેલા આપણે પોતે જ દરેક જાતની કેદો અને અશક્તિયો અને બિમારીઓ અને પીડાઓ અજાણતાં સજી બેઠા છીએ. 'હું'પણાની કેદ-એ સંકુચિત જ્ઞાન જ આ સર્વનું મૂળ કારણ છે, બાકી બુદ્ધિમાં તો આપણે કાંઈ છેક જ જઈએ તેમ નથી. x x x x

આપણને પંચમહાવ્રતધારી સિંહો કે જેઓ ઉચ્ચતમ ભૂમિકા પર જ વિચરી શકે અને સામાજિક પ્રવૃત્તિના નીચાણમાં ઉતરવાની

વૃત્તિ પણુ જેમનામાં ન ઉદ્ભવે એમની પણુ જરૂર છે, તેમ એટલી હદના આત્મબળની ગેરહાજરીમાં જેઓ કૌટુંબિક બંધનોને તોડી સમાજસેવા કરવા દ્વારા જ પોતાનો વિકાસ કરવાના કામી હોય એવા અર્ધ-સાધુવર્ગની પણુ અનિવાર્ય જરૂર છે. આ બાબતમાં આપણે શાસ્ત્ર, અનુભવ અને તર્ક એ ત્રણેના સુંદર યોગપૂર્વક યોજના કરવી પડશે; માત્ર તર્ક કે માત્ર માની બેઠેલા ચોક્કસ અભિપ્રાયોને આધારે કલ્પનાના રાજ્યમાં વસવું એ આપણને પાલવવું ન જોઈએ. શિથિલાચારને અશક્ય બનાવવો હોય તો, દંભને સ્થાન જ ન મળે એવું પરિણામ ઇચ્છતા હો તો, ઓછી વધતી શક્તિ અનુસાર કાર્યક્ષેત્ર સર્વને મળવા દો.

દરેક બંધારણને સડતું અટકાવવા અને પ્રગતિશીલ બનાવવા માટે એ જ કામ પાછળ લાગેલા 'સિપાઈઓ' તો જોઈશેજ. એ કામ માટેની કુરસદ, એ કામ માટેની લાગણી, એ કામ પાર પાડવામાં જરૂરી એવું દેશકાળનું જ્ઞાન: આટલાં તત્વો વગર 'કાંઈ સિપાઈ' કાર્યસાધક ન થઈ શકે. અને એવા સિપાઈઓ પગારદાર રાખવાથી કાંઈ ઇચ્છેલું પરિણામ આવવાનું નહિ, તેમજ દરેક પ્રાંત અને દરેક હિલચાલને પહોંચી વળવા પુરતા પગારદાર ઉપદેશકો રાખવાનું કાંઈ પણુ એક સમાજ માટે આર્થિક દૃષ્ટિએ શક્ય જ નથી, અને તેથી કહું છું કે ત્યાગી પરન્તુ સમાજસેવાને જરૂરી સાધનોનો ઉપયોગ કરવાની છુટ ધરાવતો 'અર્ધસાધુ' વર્ગ વિના વિલંબે ઉપજાવવા તરફ આપણે લક્ષ આપવું ધટે છે.

ખીજી જરૂરિયાત : મધ્યસ્થ મંડળ

બિરાદરો! ખીજી જરૂરિયાત 'કાન્ફરન્સનું' નિયામક મધ્યસ્થ મંડળ યોજવાની છે, જે મંડળ એક 'ખીલા'રૂપ હોય અને આખા સમાજના ચંકને દિશા અને ગતિ આપી શકતું હોય. એ મંડળના સભ્યોની સંખ્યા થોડામાં થોડી હોવા સાથે દરેકમાં જોખમદારીનું

ભાન હોવું જોઈએ. વરસમાં કાંઈ નહિ તો એકાદ માંસ જેટલી પુરસદ લેવાની નિશ્ચયશુદ્ધિ હોવી જોઈએ, માનની નહિ પણ પ્રગતિની લાગણી હોવી જોઈએ અને સામાન્ય અક્ષલ હોવી જોઈએ. આવા મંડળ વગર ચોતરફ ઉત્સાહ પ્રેરવાનું અને દેખરેખ રાખવાનું કામ બનવાની આશા ફોકટ છે. x x x એવું મધ્યસ્થ મંડળ રચાય અને એ પુરુષાર્થ દ્વારા થોડી ધણી વ્યક્તિઓમાં ‘વ્યવસ્થાશક્તિ’ ખિલવા પામે ત્યાં સુધી, એટલે કે શરૂઆતનાં થોડાં વર્ષો માટે એ સમ્યોતે પણ દોરવી શકે એવી યોગ્યતાવાળો ઉંચા દરમાયાનો સેક્રેટરી યોગ્યતા વગર આપણને ન જ પાલવવું જોઈએ. સો-પચાસ રૂપિયાના પગારદારથી માત્ર આજા મુજબ કારકુની કરનાર સેવકથી સાડાચાર લાખ માણુ-સોના મધ્યસ્થ યંત્રને દોરવા માગીએ તો જખરો અનર્થ જ થાય.

ત્રીજી જરૂરિયાત : પત્ર અને પ્રેસ

ગૃહસ્થો ! મધ્યસ્થ મંડળના અને સમસ્ત કોન્ફરન્સના આશયો તરફ લોકોનું ધ્યાન ખેંચવા અને ઠરાવોનો અમલ કરવા તરફ લોકોમાં લાગણી પ્રગટાવવા, કોન્ફરન્સનું પોતીકું પ્રેસ અને પત્ર હોય એ ઈચ્છવાનું છે. એ સાધનો આપણે ધરાવીએ છીએ, પણ એનો સદુપયોગ થવા પામ્યો નથી, અને દેખરેખની પણ આપણે દરકાર કરી નથી. યોગ્ય તંત્રીના અભાવે આપણું પત્ર, હું નરમમાં નરમ શબ્દોમાં કહું તો, એક ‘ભરતીયું’ થઈ પડ્યું છે. કોઈએ ઠીક જ કહ્યું છે કે ‘કોઈ પણ દેશ કે કામના પત્રનો નમુનો મને બતાવો એટલે હું કહી આપું કે એ કામ કે દેશ કેવી અને કેટલી લાયકાત ધરાવે છે.’

એક પેપર તો આખા સમાજજીવનનો ‘ડાયનેમો’ હોય. એક એક પ્રશ્ન ઉભો કરી સર્વને પોતપોતાના દૃષ્ટિબિંદુથી તે પ્રશ્ન ઉકેલવા અને બીજાઓના ઉકેલને પોતાના ઉકેલ સાથે સરખાવી એ રીતે પોતાના દૃષ્ટિબિંદુને ઉંચું ને વધારે ઉંચું

અનાવવા પ્રેરનાર શક્તિ એનું જ નામ પેપર. આપણા વ્યક્તિગત જીવનને લગતા અનેક પ્રશ્નો છે, સામાજિક જીવનને લગતા અનેક પ્રશ્નો છે, આધ્યાત્મિક વિકાસને લગતા અનેક પ્રશ્નો છે, રાષ્ટ્રીય જીવનને લગતા અનેક પ્રશ્નો છે : આ બધામાં પોતાની વૃત્તિને મોકલી વસ્તુસ્થિતિ બરાબર જોવાનો પ્રામાણિક પ્રયત્ન કરવાનો કામી હોય એ જ પત્રકાર થવાને યોગ્ય ગણાવેો જોઈએ. એ એન્જિનમાં દાહક શક્તિવાળો અગ્નિ તેમજ વ્યાપક ગુણવાળું ઠંડું જળ : એ બંને યોગ્ય સ્થાને જોઈએ. મોટી દેખાતી પણ અંદરખાને મહત્ત્વ વગરની બાબતોને જતી કરવા જોઈએ તે ‘ઉદાર’ હોવો જોઈએ, અને તે સાથે જ નાની દેખાતી પણ કાર્યસાધક બાબતને જળો માફક પકડી રાખવાનો આગ્રહ તેનામાં હોવો જોઈએ. રાજ્યસત્તા કે બોયકોટ સત્તા વગર લોકોનાં દિલ પર રાજ્ય કરવું છે તે તો મહામુશ્કેલ કાર્ય છે. અને ‘ધર્મ’ ને ‘સમય ધર્મ’માં પલટાવવાની શક્તિ વગર કદાપિ ન બની શકે તેવું કાર્ય છે. જુદી જુદી જ્ઞાતિઓના મનુષ્યોથી બનેલું ધાર્મિક સંગઠન પાર ઉતારવામાં ક્યાં તત્ત્વે કાર્યસાધક થઈ શકે એ પ્રશ્ન હંમેશ દષ્ટિ સામે જ હોવો જોઈએ.

લાચારી

આપણામાંના દરેકે પછી તે સ્ત્રી હો વા પુરૂષ હો, જીવાન હો વા વૃદ્ધ હો, નિર્ધન હો વા ધનાઢ્ય હો, કાંઈ નહિ ને કાંઈક ઉપયોગી કામ કરતા રહેવાનો નિયમ કરવો જોઈએ છે. કામ તો માણસના શરીરને સડતું અટકાવનાર નીમક છે, બુદ્ધિને જાગ્રત થતી અટકાવનાર ગુરૂ છે, મનના ઘોડાને વ્યર્થ કૂદાકૂદ કરતો અટકાવનાર નિયામક છે. કામ જ મનુષ્યને જિંદગી માણવાનો હક્ક આપી શકે. પૈસો અને શરીર જળવી રાખવાની ચિંતાવાળાઓ તે બંનેને સડાવી તે વડે પોતાના અને સમાજના આત્માને સડાવે છે. બંનેને ગતિ આપનાર મનુષ્ય પોતામાં અને સમાજમાં ક્ષણે ક્ષણે તાજું

લોહી ફેરવનાર સાક્ષાત તન્દુરસ્તી છે. હાયવોયથી ચેસો એકઠો કરી પછી ખુણે બેસી ખાધાં કરવું એ વૃત્તિ જેવી ભયંકર વૃત્તિ ખીજી ભાગ્યે જ હોઈ શકે. જેઓ પાસે બેઠાં બેઠાં ખાઈ શકાય એવું સાધન હોય તેઓ તો એ નિશ્ચિતપણાને લીધે, ખીજાઓ કરતાં બમણા જોરથી સમાજ-જીવન અને અધ્યાત્મ જીવનમાં ખેલી શકે. જિંદગી મહત્તાપૂર્ણ ખેલ માટે છે, નહિ કે જમીન પર પડી સડવા માટે. જ્યાં સુધી હિંદી પ્રજા અને જૈન કામ કામ કરવામાં 'શરમ' કે 'પાપ' માનતી નહિ અટકે, જ્યાં સુધી ચેસા વડે બમણા જોરથી ખેલવાની શક્તિ પ્રગટાવવાને બદલે ખોટો સંતોષ પકડી પ્રમાદ અને નિર્બળતા કેળવવાનું બંધ નહિ કરે, જ્યાં સુધી દરેક બાળક, સ્ત્રી કે વૃદ્ધ પણ કામને 'જિંદગીની અનિવાર્ય શરત' માની એમાં રસ નહિ લે, ત્યાં સુધી આપણને ભૂખમરામાંથી બચાવવાને ખુદ દેવો પણ નિષ્ફળ નીવડે. જિંદગી એ 'તપ' છે, જિંદગી મરદોનો યજ્ઞ છે. શરીર, દ્રવ્ય અને અનુકૂળતા પર માલેફીલાવ અને તેમને પકડી રાખવાની લાલસા એજ મોટામાં મોટું 'પાપ'—પતન કરાવનાર તત્ત્વ—છે, એજ સમાજ વિરુદ્ધનો ગુન્હો છે, એજ આત્મહત્યા છે. પુરૂષાર્થ જ મનુષ્યનો દેવ છે. બાકી જૈન દેવો તો એટલા વિચક્ષણ છે કે મરવાને લાયક હોય તેવાઓને બચાવવા અને મદદ કરવા મનુષ્ય રૂપ લઈ, 'નીચે' આવવાનો તેમને મોહ નથી ! એમણે તો મનુષ્ય માત્રને દેવ અથવા દિવ્ય પુરૂષો બનવાની 'માત્રાઓ' આપી છે. જેને ગરજ હોય તે ખાય અને 'હજમ કરે.' અને કીડા તરીકે જેઓ સળડવા માગતા હોય તેઓ સુખે દુઃખી થવા સ્વતંત્ર છે. x x x

આવા અનેક પ્રકારના વિચારપ્રેરક મુદ્દાઓનો સમાવેશ એ બાષણમાં કરવામાં આવ્યો હતો. આખી દુનિયાનું જે સિદ્ધાંત તરફ ધ્યાન આજે પણ ખેંચાઈ રહ્યું છે તે અહિંસાના સિદ્ધાંત પર અનેાખી વિચારણા રજુ કરી હતી; જ્ઞાનપ્રચારકોને કહેવાય અને તેનાં સાધનો

કેવાં હોય તે સૂચ્યું હતું; નિર્વાહનાં સાધન માટેનું જ્ઞાન દરેક મનુષ્યને મળે તેવો પ્રબંધ થવાની જરૂર છે એવો અંગુલિનિર્દેશ કર્યો હતો અને સંઘબળનાં વિરોધી તત્ત્વ તરીકે અજ્ઞાનજન્ય અસહિષ્ણુતાને ઓળખાવતાં કહ્યું હતું કે ‘સમજવાનું એ છે કે દરેક ધર્મપંથ એ રસ્તો છે, મુક્તિ નથી; ‘વ્યાપાર’ છે, ‘નફા’ નથી; ‘સાધન’ છે, સાધ્ય નથી; એ એક કર્મક્ષેત્ર છે, જેમાં ચાલવાનું છે, કરવાનું છે, અભ્યાસવાનું છે, નહિ કે તારીફ કે નિંદાના શબ્દોની વરાળ કહાડવાનું. ગમે તે એક પંથ પર શ્રદ્ધાપૂર્વક અને કંટાળ્યા વગર ચાલ્યા કરવાથી માણસ વહેલો કે મોડો એથી વધુ ઉંચી ભૂમિકા પર જરૂર આવી પહોંચે છે, જ્યાં એનું દષ્ટિબિંદુ આપોઆપ બદલાય છે અને માર્ગ પણ આપોઆપ એ બદલાયલા દષ્ટિબિંદુને અનુકૂળ રીતે બદલાય છે.’

આ અધિવેશનમાં બે ત્રણ ઠરાવ ઘણા જ અગત્યના થવા પામ્યા હતા. તેમાં સૌથી વિશેષ ધ્યાન ખેંચે એવો ‘જૈન ટ્રેનિંગ કોલેજ’ની પુનઃ સ્થાપનાને લગતો હતો, જે નીચે મુજબ હતો: ‘સમસ્ત સભ્ય-દુનિયાનું ધ્યાન આજકાલ અહિંસા તરફ આકર્ષિત થયું છે. આ વખતે આપણે અહિંસાનું સર્વદેશીય સ્વરૂપ બતાવવાવાળા જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનું શિક્ષણ પદ્ધતિસર મળે એવા આશયની સફળતા માટે એક ટ્રેનિંગ કોલેજ ખોલવાનો નિશ્ચય કરવામાં આવે છે અને તે માટે સ્થાનાદિ નક્કી કરવા માટે અગિયાર સભ્યોની એક કમિટીને સત્તા આપવામાં આવે છે.’ આ ઠરાવ રજુ કરતાં સુપ્રસિદ્ધ તત્ત્વજ્ઞ વાડીલાલ શાહે એક લખાણભર્યું આકર્ષક ભાષણ કર્યું હતું. એ ભાષણની ઉપયોગિતા એટલી બધી છે કે તેને સર્વાંશે અહીં ઉતારી લેવું જરૂરી ધાર્યું છે:

‘આ જગતમાં કોઈ એવો મનુષ્ય નથી કે જેણે દુઃખ ન જોયું હોય, રોગ ન જોયો હોય, અનિદ્ર ન જોયું હોય, એટલે કે આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિથી ભરેલ જ આ જિંદગી છે અને એ ત્રિપુટિથી છૂટવાને સર્વ કોઈ પ્રયત્ન કરી રહ્યું છે. જ્યારે દર્દી બહુ દુઃખી

થતો હોય ત્યારે ડોક્ટર ક્લોરોફોર્મથી તેને બેહોશ કરે છે એટલે તે આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિને બૂલીને ગાઢ નિદ્રામાં પડે છે. પણ વગર દવાઓ અને વગર ભેદે આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિથી મુક્ત થાય એવી કોઈ દવા હોય તો તે માત્ર જ્ઞાન છે. જ્ઞાન એ કોઈને નિર્માલ્ય બનાવનારી ચીજ નથી, એ કેફી ચીજ છે. અલ-મસ્ત ચીજ છે, ઠંડક છે અને જવાળા પણ છે. મહાત્મા ગાંધીમાં શારીરિક બળ નથી પણ માત્ર જ્ઞાનની તાકાદથી અવિશ્રાંત ઉત્તમ કાર્ય તેઓ કરી શકે છે. અત્યારનો બુદ્ધિવાદ બુદ્ધિ કબૂલ કરે તેને જ જ્ઞાન કહે છે, પણ બુદ્ધિનું ફળ તર્ક છે અને જ્ઞાન એ તો હૃદયનું ફળ છે. શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસનથી ઉપજે તે જ જ્ઞાન કહેવાય; તેને વેદો પરાજ્ઞાન કહે છે. બુદ્ધિ એને સ્પર્શી શકતી નથી; બુદ્ધિ માત્ર દાસી છે. પૂર્વે જ્ઞાનની પૂજા થતી ત્યારે જ્ઞાનીઓ પૈસા નહોતા રાખતા, રાખ્યો પણ તેમના ચરણો ચૂમતા, છતાં પણ જ્ઞાનીઓને તેમની પરવા નહોતી. તેઓમાં સાત્વિક અભિમાન હતું. તેઓ અંતઃપુર સુધી રોકટોક વિના જઈ શકતા. તેઓની ઝંમ-તિથી જ રાખ્યો કાયદા ધડતા.

આજે બુદ્ધિવાદના જમાનામાં કોઈ રાજ્ય યા સમાજની સુવ્યવસ્થા યર્થ શકી નથી. દુનિયા આજે બસો વરસથી સુધરીને બુદ્ધિવાદનો પ્રયોગ કરી રહી છે, છતાં પરિણામે અશાંતિ જ છે. ન્યારે ભારતવર્ષ દશ હજાર વર્ષ પૂર્વથી પોતાની સંસ્કૃતિ જળવી રહ્યું છે. પોપે પોતાનાં એક ભાષણમાં શાંતિના રાહ માટે પોકાર કર્યો હતો. એ જ બતાવી આપે છે કે જે કાર્ય આપણા ઋષિમુનિઓથી બનતું તે બુદ્ધિવાદથી બની શક્યું નથી.

જ્ઞાન શાથી થઈ શકે છે? તત્ત્વજ્ઞાન અને ક્રિયાકાંડ એ બે રસ્તા છે. જે ક્રિયાથી આત્મશાંતિ અનુભવાય તે ક્રિયા અવશ્ય કરવી જોઈએ, બલે પછી બુદ્ધિવાદ તેને નકામી ગણે. સામાયિક ને પ્રતિ-

ક્રમભુ એ જિંદગીની આવશ્યક ક્રિયા છે. પ્રતિક્રમભુ ન કરે તે જૈન નથી. પરંતુ પ્રતિક્રમભુનો પાઠ કે અર્થ એ પ્રતિક્રમભુ નથી, પણ પ્રતિક્રમભુ એ છે કે, ગયા કાળના મન, વચન, કાયનાં ખૂરાં કર્તવ્યોથી વૃત્તિઓને હટાવે અને સવારથી સાંજ સુધીની પ્રવૃત્તિ માટે શક્તિ સ્ફુરાવે, અંદરના આત્મામાં ચૈતન્ય પ્રગટાવે, તાકાત મેળવી આપે, કામોને મૂર્ત સ્વરૂપ આપી એકાકાર કરવાનો નિશ્ચય પ્રેરે. અને સામાયિક એટલે સમભાવ: તટસ્થ રસ્તે એક જ ધ્યેય પર આલ્યા જવું તે, એટલે કે પોતાના રસ્તે આલ્યા જવું તે.

શુદ્ધિવાળા કહેશે કે સામાયિક-પ્રતિક્રમભુની મતલબ અમે સમજી લીધી, પછી તે કરવાની શી જરૂર છે ? પરંતુ જ્ઞાનતંત્રુઓને શુદ્ધિપૂર્વક ચાલુ ક્રિયા વડે ઠેકાણે રાખવાની આદત પાડવાની જરૂર છે અને નિયમિત ક્રિયા કરવાથી જ બની શકે. તીર્થંકરોને અને સાધુઓને નિરંતર સામાયિક-અખંડ જગૃતિ કહી છે. તેમને દુનિયા માટે વિશેષ દરકારની જરૂર નથી પણ એ દશા સામાયિક, પ્રતિક્રમભુથી ટેવાયા બાદ મળી શકે છે—જેમ અમુક ડીઝીઓથી વધીને એમ. એ. સુધી પહોંચી શકાય છે તેમ. અગાઉ કાંઈ મનુષ્ય મુનિ પાસે ઉપદેશ લેવા જતા ત્યારે તપનો રસ્તો બતાવાતો, કારણ સમજ વિનાની ચર્ચાઓ એ શિરફોડી છે. જ્ઞાનીઓને એ ન પાલવે. 'ઉપવાસ આદિ શરૂઆતનું તપ ગણાય. ત્યાર પછી આવનાર કષ્ટોને સ્વયં જગાડવા—સ્વીકારવાં એ કર્મમુક્તિનું તપ છે. તીર્થંકરોએ પણ તેમજ કર્યું છે.

જૈન તીર્થંકરોનો આત્મા ક્ષત્રિયોનો હતો. ક્ષત્રિયો બંધુભાવથી જ લડે: પરસ્પર બળવૃદ્ધિનો વિકાસ કરનાર મિત્ર ગણીને લડે. જ્ઞાનીઓના અભિપ્રાય સાથે મળતા થવાથી થતી સાચા બળની લડાઈ કે દોસ્તી કરવી એ બંને ઐયસ્કર છે. પણ આજે એ નથી. ઈશ્વર પાસે બિલ્લુકની રીતે કરાયેલી માગણી નથી સ્વીકારાતી, પણ

પોતે ઈશ્વરનો અંશ છે એમ ગણીને પ્રભુથી દોસ્તી કરનારને લાલ મળે છે. જ્ઞાનમાર્ગ અને ક્રિયાકાંડ એ બે માર્ગ પરમપદ માટે છે. પ્રથમ જ્ઞાનપૂર્ણ અને પછી ક્રિયા થવી જોઈએ.

જૈન ટ્રેનિંગ કોલેજ જેવી સંસ્થા ફરી સજીવન થાય એ ઈચ્છવા જોગ છે. આપણે અગાઉ કરેલા અખતરામાં ઉદ્દેશથી ધણું ઓછું છે, પણ વ્યવસ્થાસર કામ થાય તો સાફ થાય. જૈન તત્ત્વની રક્ષા માટે જ્યવંતાની જરૂર છે. જૈન એટલે કોઈ કામ કે જ્ઞાતિ-વિશેષ નહિ, પણ જગદુદ્ધારના રૂપે જે જ્યવંતા પુરૂષો હોય તે જૈનો છે. આવા પુરૂષોની આવશ્યકતા પૂરી પાડવા જૈન ટ્રેનિંગ કોલેજની જરૂર છે. આપણી રતલામ જૈન ટ્રેનિંગ કોલેજનું ફંડ રૂ. ૧૯૦૦૦ જેટલું છે. એની વ્યવસ્થા કરવા અને સંસ્થા નવેસરથી શરૂ કરવાની જરૂર છે.

આપણામાં ક્ષત્રિવટ નથી, વાણીઆપણું છે; નહિં તો આવી સંસ્થા માટે આપને ફંડ કરવા કહેવું એ પણ અપમાનભર્યું છે. આપણી લાખોની વસ્તીમાં લાખોનાં ફંડની એક પણ સંસ્થા નથી. જડવાદી છુરોપમાં તો બાઈબલ-સ્કૂલો માટે કરોડો રૂપિયા ખરચાય છે. આપણા ધર્મનું રહસ્યજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરનાર સંસ્થાની જરૂર છે.

આવી કોલેજની સ્થાપના માટે ત્રણ લાખ રૂપિયાની જરૂર એ વચારકે બતાવી હતી, પચાસ હજાર તો મળવા જ જોઈએ અને વીસ હજાર તો ઓછામાં ઓછા એ વખતે ભરાઈ જવા જોઈએ એમ કહી ફંડની અપીલ કરી હતી. પણ જવાબમાં બે ત્રણ લાખ-ઓએ સો સો રૂપૈડીની નિર્માલ્ય રકમ નોંધાવી. વક્તાએ ઘણીયે આંખો ખેંચીને અપીલના જવાબની આશા રાખી, પરંતુ વ્યર્થ. એ વક્તામાં છેવટે ધીરજ ખૂટી-આવેશ, ગુસ્સો, રોષ ધીમે ધીમે વૃદ્ધિ થવા પામ્યાં. છેવટે તેમણે જણાવ્યું કે ‘હું કોઈ ભિક્ષુક નથી... અમદાવાદમાં મેનેજિંગ કમીટી મળી ત્યારે ભજવાયલું કોમી ફારસ

જોયા પછી હું આ કોન્ફરન્સમાં ભાગ લેતો અટકી ગયો હતો. હું ધારતો હતો કે સમાજે કંઈક પ્રગતિ કરી હશે, પણ આજે જોઈ છું કે સમાજ તો જ્યાંનો ત્યાં છે-ઉલટો પાછળ હડયો છે. * * * * * શ્રી. મેઘજીભાઈ જેવા મિત્રો અને સ્નેહીઓના આગ્રહને માન આપીને આંહિ હાજરી આપવાની નિર્બળતાનું મારે પ્રાયશ્ચિત લેવું પડશે. મને હવે આ કોન્ફરન્સનાં કાર્યમાં જરાયે શ્રદ્ધા રહેવા પામી નથી એ મારો સાફ એકરાર છે.

ખીજો ઉપયોગી ઠરાવ ખાદી પહેરવાની હિમાયતને લગતો હતો અને અહિંસા-પ્રચારના ગાંધીજીના પ્રયત્નો ખાતર તેમને અભિનંદન આપનારો પણ એક ઠરાવ પસાર થયો હતો. વળી સમસ્ત ભારતવર્ષની જૈન પાઠશાળાઓની પરીક્ષા તેમજ નિરીક્ષણ કરવા સારૂ કોન્ફરન્સ તરફથી એક નિરીક્ષકને નીમવાનો પણ ઠરાવ થયો હતો અને એવા નિરીક્ષકે આખા હિંદમાં ફરીને જૈન પાઠશાળાઓનાં નિરીક્ષણ મારફત પોતાને જણાતી ત્રુટીઓનો રિપોર્ટ કોન્ફરન્સ ઓફિસને આપવાનું પણ ઠરાવાયું હતું. તે ઉપરાંત હાનિકારક રિવાજો પ્રત્યે શેષ બતાવનારાં એ ચાર ભાષણો થયાં હતાં એ નોંધવું જોઈએ, પરંતુ જ્યાં સુધી એવા અનિષ્ટ રિવાજોને નાબુદ કરવાની કોઈ પદ્ધતિનો સ્વીકાર કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી એ ભાષણોની ઉપયોગિતા નહિજેવી છે એમ સમજી તેના ઉતારા આપવામાં આવ્યા નથી. વળી કોન્ફરન્સ ઓફિસને મુંબઈ લાવવામાં આવવાનો અને ‘જૈન-પ્રકાશ’નું તંત્ર શ્રી. સૂરજમલ લલ્લુભાઈ ઝવેરીએ સ્વીકાર્યોનો ઠરાવ થયો તે નોંધવા જેવું છે.

સાતમું અધિવેશન : મુ'બઈમાં

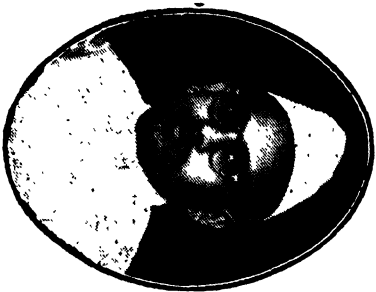
[તા. ૩૧-૧૨-૧૯૨૬ તથા તા. ૧-૨ જાન્યુઆરી ૧૯૨૭]

મુલકાપુર પછી અધિવેશન માટે અહમદનગર-સંઘના આમં-
ત્રણની અપેક્ષા હતી, પરંતુ સને ૧૯૨૬ના એપ્રિલ માસમાં મુ'બઈમાં
ભરાયલી જનરલ કમીટી વખતે મુ'બઈ સંઘે અધિવેશન માટે આમં-
ત્રણ આપ્યું અને પરિણામે સાતમું અધિવેશન મુ'બઈમાં ભરાયું.
મુલકાપુર અધિવેશનની તાજગી હજુ ભુંસાઈ નહોતી તેથી અને કોન્ફ-
રન્સ ઓફિસ મુ'બઈમાંજ હોવાથી અધિવેશન માટેનાં પ્રચારકાર્યની
જુએશ ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં થવા પામી હતી. પ્રમુખ તરીકે બિકાનેર
નિવાસી શેઠ શ્રી ભૈરોદાનજી શેઠિયાની નિમણૂંક કરવામાં આવી હતી.
લોકમત કેળવવામાં જાહેર વર્તમાનપત્રોની મદદ લેવામાં આવી હતી.
અને 'જૈનપ્રકાશ' મુ'બઈમાં આવ્યું ત્યારથી તેમાં કંઈક ચમક આવી
હતી તે પણ કાર્યસાધક નીવડી. પરંતુ એક વાત કોન્ફરન્સના
મોવડીઓને ખટકતી હતી. મુ'બઈમાંજ-ધર આંગણે કોન્ફરન્સનું અધિ-
વેશન મળે અને તે કોન્ફરન્સની સ્થાપનામાં તેમજ તેના વિકાસમાં
જેણે અથાગ જેહમત ઉઠાવી હતી એવા શ્રી વાડીલાલ શાહ કોન્ફ-
રન્સથી વિરક્તિ સેવે અને હાજરી પણ ન આપે એ યોગ્ય નહિ એમ
સમજીને સ્વાગતપ્રમુખ શ્રી મેઘજીભાઈ તથા શ્રી દેવીદાસ ઘેવરીયાએ
તેમને ત્યાં જઈને અધિવેશનમાં પધારવા અસાધારણ દયાણુ કર્યું હતું.
પરંતુ આવી કોન્ફરન્સોમાં હવે તેમને શ્રદ્ધા રહી નથી તેથી તેઓ
કોન્ફરન્સમાં ભાગ લેવા કે કોઈ પણ જાતનો વિરોધ કરવા તૈયાર થઈ
શકે તેમજ નથી એવો જવાબ એ વા. મો. શાહે આપ્યો હતો. એ
રીતે અસ્વીકાર કરવા છતાં તેઓએ થોડી મિનિટ એ અધિવેશનની
સભામાં હાજરી આપી હતી તે બાબતનો ઇસારો કરતાં શ્રી વાડીલાલ
શાહે એક વખતે નોંધ્યું હતું કે, શેઠ મેઘજીભાઈનો સચોટ વિનય

નિષ્કળ જ્યાં બાદ શ્રી દેવીદાસ ઘેવરીયા ‘પાંચ મિનિટ આવીને ચૂપ ચાપ બેસી ચાલ્યા જાઓ’ એટલું વચન આઠ કલાકની માથાકૂટને પરિણામે મેળવી શક્યા હતા—અને તે પણ પૌરખંદર—સંઘના માન-પત્રની કિંમત તરીકે અને ૨૫ વર્ષના ધાર્મિક સંબંધનો હક્ક કરીને! અને વચન બરાબર પળાયું હતું.^૧

મુંબઈમાં માધવબાગમાં એક મોટો સભામંડપ આ પ્રસંગ માટે ખાસ કરીને ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો. મુંબઈ જેવું સ્થળ હોય એટલે સભામંડપ જૈનોની હાજરીથી ચીકાર ભરાઈ જાય એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. આ અધિવેશન વખતે પૂજ્ય મુનિ શ્રી નાન-ચંદ્રજી મહારાજની હાજરી મુંબઈમાંજ હતી અને તેઓએ પણ અધિ-વેશનના સભામંડપમાં આવી જૈનો પ્રગતિ કરવામાં કેમ ઢીલા છે એ વસ્તુ બતાવી આપતાં જણાવ્યું હતું કે ‘મનુષ્યમાં શક્તિ અથવા બલ છે કે જેના વડે અંતરંગ શત્રુઓનો નાશ થઈ શકે છે. જાતિ-ભેદનો રિવાજ નુકસાનકારક છે. આર્યસમાજ અને ઈસાઈઓમાં જેવો રિવાજ આજકાલ પ્રચલિત છે તેવોજ રિવાજ શ્રીમાન ભગવાન મહાવીર સ્વામીના સમયમાં પણ હતો. તમારી જાતિ અને તેની પ્રથાઓ પરત્વે જ્યારે જ્યારે હું વિચાર કરું છું ત્યારે ત્યારે મારાં હૃદયને સખત દુઃખ થાય છે.’ બીજે દિવસે પણ મહારાજશ્રીએ પ્રાભાવિક ભાષણ આપ્યું હતું કે જૈનોના ત્રણે ફિરકાઓમાં એકતાની ખાસ જરૂર છે. આજે ધર્મના નામે જે વિદેષ ફેલાયો છે તે શુદ્ધિ-માન સજ્જનોને માટે બહુ દુઃખદાયી છે. શ્રીમંત લોકો મહાન નથી પરંતુ એ મોટાઈ લક્ષ્મીની છે. પરંતુ લક્ષ્મીથી પણ વધારે મહત્તા તે માણસોની છે જેઓ પરમાર્થ અને પરોપકાર કરે છે. તેઓનું જીવન એક સાધુ મહાત્માનું જીવન છે. x x x શું તમારે બહુ પ્રસ્તાવો પાસ કરવા છે ? પ્રસ્તાવો પાસ કરવાથી શું તમે ખૂશી થશો કે ? જૂતકાળમાં લેખિત બહુયે પ્રસ્તાવો પાસ થયા હતા. શિક્ષાના

કાન્દેરસ ઝોડીસના વર્તમાન મેનેજર
અને 'જૈન પ્રકાશ'ના તંત્રી

શ્રી. હર્ષચંદ્ર કે. ઠાશી
આપ વ્યાકરણનીચ

સમાજવાદી યુવકોના, 'સમાજવાદ, દુઃખીની કુનિયા'
આદિ પુસ્તકોના લેખક અને રચા. જૈન યુવક
પરિષદ, ધાદેકાપરના સ્વાગત પ્રમુખ

ડા. દુર્ગદાસ કદમચંદ મેઘાણી

સંબંધમાં ગઈ કાલે આપણે બહુ વાતો કરી હતી. અંગ્રેજી શિક્ષણથી નુકસાન થયું છે. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની અમોને જરૂર છે. ગઈ કાલે ધણીએ બાઇઓએ અંગ્રેજી બહુતર વિરુદ્ધ પોતાના હાથ ઉંચા કર્યા હતા, પરંતુ તેઓને પૂછવું જોઈએ કે તમે તમારા બાલકોને અંગ્રેજી શિક્ષણ લેવરાવો છો કે નહિ? કોઈ કોઈએ રૂપિયા દેવાના ભયથી વિરોધ કર્યો હતો. યદિ રાષ્ટ્રીય શિક્ષા દેવાની તમારી મરજી હોય તો જરૂર હો પરંતુ તેના માટે મોટા પાયા પર તમારે તૈયારી કરવી જોઈએ x x x જે વાતને સમજેકટ કમીટીમાં કહેવાની હતી તે વાત જનરલ અધિવેશનમાં કહીને ચાલતા પ્રવાહને શા માટે રોકવો? આ ઉત્સાહને રોકવાથી કંઈ લાભ નથી. હું પોતે તો રાષ્ટ્રીય શિક્ષાનો હિમાયતી છું, પરંતુ આ વખતે તો સમાજમાં કોઈપણ શિક્ષણ જ નથી. એટલા માટે શિક્ષણ સંબંધી પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. એના માટે લાખો રૂપિયાની જરૂર છે. હજારથી કામ ચાલવાનું નથી. કોઈ કહેશે કે મહારાજે લક્ષ્મી વિષયક કંઈપણ ન બોલવું જોઈએ પરંતુ લક્ષ્મી ઉપરના તમારા મોહને દૂર કરવાનો અમોને અધિકાર છે. શ્રીમંતોએ પોતાની સંપત્તિનો સદુપયોગ ગરોબ જનો માટે કરવો જોઈએ. શ્રીમાનોએ પોતાના કન્યાશુને માટે દાનશીલતાનો પરિચય કરાવવો જોઈએ. x x x x ધાર્મિક શિક્ષા તો એ જ છે કે જે પ્રાપ્ત કરીને મનુષ્ય દયાળુ અને ઉદાર બને. એટલા માટે મનુષ્યે વિવેકી અને ભક્તિમાન બનવું જોઈએ. x x x x મુંબઈમાં ફક્ત દોરીલોટો લઈને જ આવેલાઓ અને પાછળથી લક્ષાધિપતિ થયેલાઓએ તો દાન અવશ્ય કરવું જોઈએ. x x x .

મહારાજ શ્રી નાનચંદ્રજીના પ્રેરણાદાયી વ્યાખ્યાનોને પરિણામે આ અધિવેશનમાં અવલારિક શિક્ષણની ખૂબ જ જીજ્ઞાસુ થવા પામી અને તેને અંગે પુનામાં એક બોર્ડિંગ શરૂ કરવાની ચર્ચા થઈ. તેને ખાતર ફંડ શરૂ કરતાં રૂ. એક લાખનું ફંડ થવા પામ્યું એ આ અધિવેશનની ચળકતી ફોટોહરૂપ ગણાય. એ સિવાય બીજા લાખણા-

માંથી સ્વાગતાખ્યક્ષ તેમજ પ્રમુખનાં ભાષણો મળી શક્યાં નથી તેથી તેમાંથી પ્રેરણાદાયી ફકરાના ઉતારા આપી શકાયા નથી.

ઠરાવો તો ઘણા પસાર થયા હતા. તેમાંના ઘણાખરા પહેલી દૃષ્ટિએ તો ઉપયોગી જણાય તેવા છે, પરંતુ જે ઠરાવનો અમલ થાય નહિ તેવા ઠરાવ ઉપયોગી જણાય તોય શું અને નિરુપયોગી ગણવામાં આવે તોય શું? એક ઠરાવ કોન્ફરન્સનું પ્રચારકાર્ય કરવા માટે પદ્ધતિ-સર આદેશન કરવાને લગતો હતો અને તેને માટે ઓનરરી પ્રાંતિક સેક્રેટરીની નિમણૂંક કરવાનું ઠરાવાયું હતું અને પ્રાંતિક કોન્ફરન્સો ભરવાની હિમાયત કરવામાં આવી હતી. બીજો ઠરાવ વીરસંઘ સ્થાપવાની જરૂરિયાત દર્શાવનારો હતો. ત્રીજો ઠરાવ સમસ્ત સ્થાનકવાસી જૈન સમાજમાં સંવત્સરી પર્વ એક જ દિવસે પાળવા સંબંધી હતો. પુના ખોડિંગ ખોલવા સંબંધી પણ એક ઠરાવ થયો હતો. દર દશ વર્ષે સમસ્ત સ્થાનકવાસી જૈનોની ડિરેક્ટરી કોન્ફરન્સના ખર્ચે પ્રગટ કરવી એને લગતો પણ એક ઠરાવ હતો. દરેક અધિવેશનમાં ડિરેક્ટરીને લગતો ઠરાવ થતો હતો, પણ તે ઠરાવ પૂરતો જ. તેનો અમલ ભાગ્યે જ થતો હતો. એક ઠરાવ બ્રહ્મદેશમાં બૌદ્ધ સિદ્ધાંતોથી વિરુદ્ધ વર્તીને બર્મન જનતા માંસાહાર કરે છે તે માટે ત્યાં એક ઉપદેશક મોકલીને માંસાહારને રોકવાનો પ્રયત્ન કરવાને લગતો હતો. કોન્ફરન્સ ભારતવર્ષમાં તો પૂરું આદેશન જગાવી શકતી નથી ત્યાં બ્રહ્મદેશ જેવા દૂર આવેલા પ્રાંતમાં માંસાહાર અટકાવવાની વાતો કરે એ કંઈ ઓછું આશ્ચર્યજનક ન કહેવાય. મુનિસંમેલન ભરવા માટે કોન્ફરન્સ ઓફિસ યોગ્ય પ્રયત્ન કરે એવો એક ઠરાવ હતો: જૈન ટ્રેનિંગ કોલેજ સાથે ગુરૂકુળની પ્રથા પણ શરૂ કરવી એમ ઠરાવાયું હતું. આવા આવા અનેક ઠરાવો થાય, પરંતુ તેનો અમલ નહિ જેવો હોવાથી તેની ઉપયોગિતા કંઈ રહેતી નથી.

આઠમું અધિવેશન : બિકાનેરમાં

[તા. ૬-૭-૮ ઓક્ટોબર ૧૯૨૭]

મુંબઇનાં સફળ અધિવેશનની અંતિમ રાત્રિએ જ્યારે રૂપિયાનો ચોમેરથી અશ્વિત્યે અને વણમાગ્યો વરસાદ વરસી રહ્યો હતો અને લોકોનાં હૃદયમાં ઉત્સાહનાં પૂર ઉભરાતાં હતાં ત્યારે એ ઉત્સાહ અને એ આનંદમાં અભિવૃદ્ધિ કરનાર એક અવાજ મંડપમાં ગાજી ઊઠ્યો હતો કે ‘ઝાંસીનિવાસી શ્રી મિલાપચંદજી વેદ કોન્ફરન્સનું આવતું અધિવેશન બિકાનેરમાં પોતાને ખર્ચે કરવાનું આમંત્રણ આપે છે’ અને જ્યજ્ઞતેંદ્રના ધ્વનિ વચ્ચે તેમની એ માગણી મહાસભાએ મંજૂર રાખી હતી તથા સારપંચીની વિજ્યાદશમી પર અધિવેશન ભરવાનું ઠરાવાયું હતું. “ તે દરમિયાન શ્રી દુર્લભજી ઝવેરી બહુ મુકામે પૂજ્યશ્રી જવાહરલાલજી મહારાજનાં દર્શનાર્થે પધારેલા. ત્યાં તેઓએ શ્રી વાડીલાલ મોતીલાલ શાહનાં ‘પ્રગતિનાં પાદચિન્હો’ તથા ‘આ બધો પ્રતાપ વેપારનો !’ નામના લેખો જુદાં જુદાં વર્તમાનપત્રોમાંથી વાંચી સંભળાવ્યાં. અધ્યાત્મ-રત્નના ઝવેરી આચાર્યશ્રીએ એમના લેખોને કૃજીની મોરલી અને પાકાં ફળ તથા પાસા પાડેલા હીરા સાથે સરખાવ્યાં અને સાહિત્યક્ષેત્રમાં એમને ખેંચી લાવવાનો

આગ્રહ કરવાની કેટલાક આગેવાનોને સલાહ આપી. એ પરથી પત્ર-વ્યવહાર ચાલ્યો. ”૧ ત્યાર પછી પૂજ્યશ્રીનું ખિકાનેર પધારવાનું થતાં ત્યાં સાતમા અધિવેશનના પ્રમુખ શ્રી હૈરોંદાનજી શેઠિયા સાથે ચર્ચા થઈ અને તેને અંગે પત્રવ્યવહાર શરૂ થયો. પછી શ્રી વાડીલાલ શાહની યોજના ખિકાનેર મોકલવામાં આવી. એ યોજના મુંબઈનાં કોઈ પરાંની નજીકમાં એકાંત સ્થાનમાં એક ‘જૈન તીર્થ’ ખોલવાને લગતી હતી, જેમાં નીચલી સંસ્થાઓનો સમાવેશ કરવાનો હતો:

૧ જૈન અને જૈનેતર સમર્થ વિદ્વાનોના સહકારથી જૈન શાસ્ત્રો પર વિવેચન કરનાર ખાતું.

૨ જુદા જુદા વિષયો પર ખાસ ગ્રંથો, કથાઓ, કાવ્યો, ગીતો સંસ્કારી ભાષામાં લખવાનું ખાતું.

૩ ઉચ્ચ કોટિના સાપ્તાહિક પત્રની જુદી જુદી ત્રણ ભાષામાં પ્રગટ થતી આવૃત્તિ અને પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

૪ મેટ્રિક સુધીનાં જ્ઞાન સાથે, ધર્મનાં અને વ્યાપારી શિક્ષણનાં મૂળતત્ત્વો શિખવવા માટેનું ગુરૂકુળ.

૫ નૈયાયિકા, મિશનરીઓ અને લેખકો ઉત્પન્ન કરવા માટે એક જૈન ટ્રેનિંગ કોલેજ.

૬ ઉત્તમ સાધુ બનાવનાર સંસ્થા.

૭ કસરતશાળા, વૈદ્યશાળા, યાત્રીઓ માટે ઉતારા.

૮ સ્ટાફ તથા નોકરો માટે રહેવાનાં સ્થાન.

આવી એ યોજના ખિકાનેર મોકલવામાં આવી. તેને શેઠિયા-જીએ ગ્રાહ્ય ગણી અને હાલ તુરત તે યોજનામાંથી સાહિત્ય-વિષયક વિભાગને હાથ ધરવો એ આવશ્યક છે એમ જણાવ્યું. ખિકાનેર રૂબરૂ આવવાનો આગ્રહ થતાં વા. મો. શાહ ત્યાં ગયા. સઘળી યોજના સમજાવી અને ફૂંડ માટે વ્યાખ્યાન સમયે મુદ્દલ અપીલ કરવામાં

આવી નહોતી, છતાં પણ બ્રિકાનેરના ઉત્સાહી ધર્મવીરોએ આપસ-
આપસમાંથી રૂ. એ લાખ જેટલી મોટી રકમ એકઠી કરવાનું સ્વીકાર્યું
અને શ્રી દુર્લભજી ઝવેરીએ પોતાના સંબંધીઓ તેમજ મિત્રોમાંથી
રૂ. એક લાખ એકઠા કરવાનું તેમજ વા. મો. શાહ એ કામ
પૂર્ણશ્રીની સાથે પોતાને ખરચે રહીને કરે ત્યાં સુધી તેમના પર્સનલ
સેક્રેટરી તરીકે કામ કરવાનું માથે લીધું. એ રીતે બ્રિકાનેર અધિવે-
શન પહેલાં સ્થાનકવાસી જૈન સમાજે જુદો જ માર્ગ ગ્રહણ કર્યો.

આ અરસામાં બ્રિકાનેરમાં સ્વાગત સમિતીની ચુંટણી થઇ
ગઇ હતી અને તે સમિતિએ શ્રી વાડીલાલ શાહને પ્રમુખ તરીકે
ચૂંટવાનું નક્કી કર્યું. એટલે એ સુપ્રસિદ્ધ વિચારક પર નીચે મુજબ
એક પત્ર પાઠવ્યો :

“ ઇસ અધિવેશન કે સફલ બનાવે કી ઔર સ્થા. જૈન
સમાજમેં નવીન ઉત્સાહ બલ પ્રેરને કી અત્યાવશ્યકતા હૈ, ઇતના હી
નહીં કિન્તુ સમાજ કી ઉન્નતિ કે વાસ્તે એવં ધર્મ પ્રચાર કે વાસ્તે
કોઈ રચનાત્મક કાર્ય હો સકે ઐસી કાર્યવાહી કોન્ફરન્સ દ્વારા હોના
જરૂરી હૈ. ઇસ મહત્વ કે કાર્ય મેં કોઈ સેવાપ્રેમી ઔર સમર્થ પુરુષ-
પ્રવર કે નેતૃત્વ કી બડી આવશ્યકતા હૈ. અપને સમાજમેં આપકા
અદ્વિતીય સ્થાન હૈ. ઇસ લિયે યહાં કી સ્વાગત સમિતિ ચાહતી હૈ
ઔર સવિનય અનુરોધ આપસે હી કરતી હૈં, કિ ઇસ વખત કા
કોન્ફરન્સ કા પ્રમુખપદ સ્વીકાર કર સમાજ કા નેતૃત્વ સ્વીકારે ”
ઇત્યાદિ.

તે ઉપરાંત ‘ શ્રીમાન્ વા. મો. શાહ કે અધિકતર આગ્રહ
કરને કે આગેવાન ગૃહસ્થોં કા ડેપ્યુટેશન લે જાને કે અખ્યર્ષ
કોન્ફરન્સ કે લિખા ગયા હૈં. એ પ્રમાણે રેસિડેન્ટ જનરલ સેક્રેટરી
પર પણ લખવામાં આવ્યું હતું. જેને પરિણામે મુખ્ય સંઘના

સંઘપતિ શ્રીમાન્ મેઘજીભાઈ થાભણુ જે. પી ની સરદારી નીચે એક ડેપુટેશન શ્રી વાડીલાલ શાહને મળવા ગયું હતું. તે ડેપુટેશનમાં શ્રી સુરજમલ ઝવેરી, શ્રી અમૃતલાલ ઝવેરી, શ્રી ગોકલદાસ પ્રેમજી, શ્રી જગજીવન ડોસાભાઈ વગેરે સળંગનો હતા. શ્રી મેઘજીભાઈએ તથા શ્રી સુરજમલ ઝવેરીએ સઘળા તરફથી શ્રી વાડીલાલ શાહને પ્રમુખપદ સ્વીકારવા માટે વિનંતી કરી હતી અને આશિષ આપી હતી કે પ્રમુખપદ માટેની આ ચુંટણી જૈનોના ત્રણેય શ્રીરકાઓમાં એકતા ઉપજાવનાર થઈ પડશે. તેના જવાબમાં શ્રી વાડીલાલ શાહે સંક્ષેપમાં વિદ્વાતાપૂર્ણ જવાબ આપતાં જણાવ્યું હતું કે ‘તમેએ પ્રેમભાવથી આરોપેલા જ્ઞાનગુણો દાવે મારાથી દૂર હો, કારણ કે હું હજી જ્ઞાનસમુદ્રના કિનારા પરનાં શંખલાં વીણનાર મજૂર છું; પરંતુ ધન, લાગવગ, સેવાશક્તિ અને જ્ઞાન : એ ચાર ઉપયોગી તત્ત્વો પૈકીના જ્ઞાનને નેતૃત્વ આપવાની આજ્ઞાથી જે પહેલ કરવામાં આવી છે તે તનદુરસ્ત પહેલ હિન્દની તમામ કોમોને ઉપયોગી પાકેપ થઈ પડે તેમ હોવાથી આ આમંત્રણનો હું સાભાર સ્વીકાર કરું છું; અને તેમ કરવામાં હું સંઘની નહિ પણ મારાજી વિકાસની તક જોઉં છું. મારે જવાબ પ્રિકાનેર પહોંચાડતી વખતે તમે મારી આ ઇચ્છા પણ વ્યક્ત કરશો કે રેલ, દુકાળ, મરકી, રાજકીય સંકટ ઇત્યાદિથી નિરંતર ખીડાતાં અને દબાયેલાં આપણાં ભારતવર્ષની કોઈ પણ કોમને મોટાઈના દેખાવ તેમજ દ્રવ્ય, શક્તિ કે સમયનો નિરુત્પાદક વ્યય ખીલકુલ પાલવવો જોઈએ નહિ. માટે સત્કાર આદિ વિધિઓનો પ્રોગ્રામ છેક જ છોડી દઈને ફાજલ પાડી શકાય તેટલી યધી શક્તિ અને દ્રવ્યનો વ્યય સમાજનો હૃદયપલટો કરવાનાં સંગીન કામમાં થવા પામે એવી તજવીજ કરશો અને એવું કાર્ય આપનું આમંત્રણ સ્વીકારવા પહેલાં હું જણાવી ગયો છું તે મુજબ તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રચાર એ જ છે. જડ એવા શરીરમાં આત્માને જે સ્થાન છે, તે જ સ્થાન ધર્મ

રૂપી શરીરમાં તત્ત્વજ્ઞાન રૂપી પ્રકાશને છે; જેમ આત્મા નીકળી જતાં શરીર મુડદું બની ઝંઘાય છે બરાબર તેમજ જે ધર્મમાંથી તત્ત્વજ્ઞાનનો શોખ અને પ્રચાર અદૃશ્ય થાય છે તે અનુયાયીઓમાં યુદ્ધિની જડતા ઉત્પન્ન થઈ અનિષ્ટ કલેશો અને ધાર્મિક ઝનુન રેલાવા પામે છે. આખા ભારતવર્ષમાં ચોતરફ આજે જે અનિષ્ટ કલહ વ્યાપી રહ્યો છે તેનું મૂળ કારણ આ એક જ છે. રાજકીય ડહાપણ થીગડાં મારી શકશે, પરન્તુ રોગને મૂળથી નાબુદ કરવામાં અને રાષ્ટ્રશક્તિ પ્રગટાવવામાં તો તે કારગત થઈ શકશે નહિ. તે માટે તો દરેક ધર્મના કુશળ નેતાઓએ પોતે પોતાના ધર્મની વિધિઓ અને ઉપદેશોની પાછળ છુપાયેલું તત્ત્વજ્ઞાન ડૂબકી મારીને શોધવું પડશે અને જનતાને તેમાં રસ લેતાં શીખવવું પડશે. હૃદયપલટો આ પ્રમાણે થવા બાદ જ દેશમાં કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ સંગીન રૂળ આપનારી થઈ શકશે. આ સંબંધમાં હું જ્યારે બ્રિટાનેર ગયો ત્યારે મારી સૂચનાનો જે ઉદાર દિલથી પડ્યો પાડવામાં આવ્યો હતો અને જે અસાધારણ રકમ, વગર અપીલે, તત્ત્વજ્ઞાનનાં શોધન તેમજ પ્રચાર માટે કાઢવામાં આવી હતી તે માટે હું બ્રિટાનેર સંઘને ધન્યવાદ અને સ્થાનકવાસી જૈન સમાજને મુખ્યારકબાદી આપવાની લાલચને દાખી શકતો નથી. બ્રિટાનેર કોન્ફરંસ બારવા પહેલાં એ કોન્ફરંસ નિમિત્તે જે ધડો લેવા લાયક નવીનતાઓ આ સમાજે અંગીકાર કરી છે તેનું ભાષ્યધ કામો અનુકરણ કરે એમ આપણે ઇચ્છીશું. x x x x વિજયાદશમીને રોજ મળનારી કોન્ફરંસમાં જે વિજય થશે તે સકળ જૈનસંઘનો છે, અને જે ખામી રહેશે તેનો જવાબદાર હું છું. ખામી રહેવા ન પામે તે માટે હું આજથી જ એક મજૂર માફક કામે લાગી જવા ધાડું છું; પરન્તુ દરેક પ્રમાણિક મજૂરની માફક હું મારી પ્રમાણિક મજૂરી પણ છોડી દેવા માગતો નથી કે જે મજૂરી સમસ્ત સંઘના સંગીન સહકારના રૂપમાં અને નહિ કે નાણાંના રૂપમાં—નાણાં સંબંધી તો આ કોન્ફરંસ પ્રસંગે

અપીલ થવા જ ન પામે એ હું ઈચ્છવાયોગ્ય માનું છું; કારણ કે તેથી જ લાંબે સરવાળે સાચી ઉદારતા પ્રગટ થવા પામશે. '૧

શ્રી વાડીલાલ શાહે પ્રમુખપદનો સ્વીકાર કર્યો અને તે ખબર જાહેર વર્તમાનપત્રોમાં પ્રગટ થતાં સારાંચે ભારતવર્ષમાંથી અભિનંદનના તારો અને પત્રો મળી રહ્યા. એ યુંટણીથી સમસ્ત સ્થાનકવાસી જૈન સમાજ રાચી રહ્યો, પરંતુ મુંબઈ સંઘના કેટલાક નાના માણસોની ખટપટમાં તેમજ શ્રી વાડીલાલ શાહના કેટલાક હિતશત્રુઓની ધૂર્બ્યાગિનના દાવાનળમાં કોન્ફ્રંસ ઓફિસ પણ અટવાઈ ગઈ અને પરિણામે ખટરાગનો એક મોટો ભડકો સળગ્યો. સમાજને પ્રગતિ મળવી તો બાબુએ રહી, પરંતુ અવગતિને ચીલે તે ચઢી ન જાય એ તરફ લક્ષ આપવાની જરૂર ઉભી થઈ. બધી બાબુઓનો વિચાર કરીને અને પોતાનાં અંગત અપમાનને ગણી જઈને શ્રી વાડીલાલ શાહે પ્રમુખપદનું રાજીનામું આપ્યું. તે દરમ્યાન ખટપટના સૂર ઠેક બ્રિકનેર સુધી પહોંચાડવામાં આવ્યા. કયો રસ્તો લેવો તે બાબતમાં સ્વાગતસમિતિને પણ મુંઝવણ થઈ. છેવટે બ્રિકનેરથી શ્રી આનંદરાજજી સુરાણા, શ્રી નથમલજી ચૌરડિયા, શ્રી દુર્લભજી ઝવેરી અને શ્રી અમૃતલાલ રાયચંદનું એક ડેપ્યુટેશન મુંબઈ આવ્યું. તેમણે અનેક જણાની મુલાકાત લીધી, ખટપટનું વાતાવરણ કંઈક મોળું પાડ્યું અને ખૂબ વાટાઘાટને અંતે સ્થાનકવાસી જૈન સમાજનું નાક રાખવા ખાતર જ શ્રી વાડીલાલ શાહ પાસે પ્રમુખપદનો આગ્રહ-પૂર્વક સ્વીકાર કરાવરાવ્યો. એ રીતે એ અપ્રિય બાબત પર પડદો પડ્યો, અને ખરાબે ચડેલું નાવ કંઈક રસ્તા પર આવવાનાં નિશાન જણાયાં.

*

*

*

પરિણામ એ આવ્યું કે ધર્મપ્રચારની વાત તો બાબુએ રહી, સાહિત્યપ્રચારને પણ છાંડી દેવામાં આવ્યો, અને રહી માત્ર એક જ

વસ્તુ-ખીજી લાઘ્યબંધ કોમોમાં સ્થાનકવાસી જૈન કોમની હાંસી ન થાય એટલું જ જોવાનું અને સંભાળવાનું રહેલું. એ જ દષ્ટિએ પ્રમુખપદનો જોગો શ્રી વાડીલાલ શાહે ખેંચી રાખ્યો હતો. એ અધિવેશન માટે પ્રચારકાર્ય નહિ જેવું થઈ શક્યું હતું, છતાં પણ ત્રીસ વરસના જાહેર જીવનવાળા લોકપ્રિય નેતા પાસે ત્રણ ત્રણ વખતના આગ્રહ બાદ પ્રમુખપદ સ્વીકારાવવામાં આવ્યું હતું એ જ વાત એટલું તો અવશ્ય સાબીત કરતી હતી કે, એ વાડીલાલ શાહ પ્રત્યે જનતાનો ચાહ પુષ્કળ પ્રમાણમાં હતો અને તે વાતની સાબીતી સભાપતિને રોશને રોશને હૃદયપૂર્વકનો સત્કાર આપીને જનતાએ પુરી પાડી હતી.

પ્રમુખની બિઝનેસ તરફની વિદાયગીરી વખતે મુંબઈનાં છાપાંના પ્રતિનિધિએ એક પ્રશ્નથી ભારે રમુજ ઉપજાવી હતી. વેપારી કોમના પ્રમુખને થર્ડક્લાસમાં મુસાફરી કરતા જોઈ તેમને તાણુખી થઈ હતી અને તેથી એ પ્રશ્ન થવા પામ્યો હતો. શ્રીયુત શાહે જવાબ આપ્યો હતો કે ખરી રીતે જોતાં તો હિંદની કોઈ કોમ આબાદી ધરાવતી નથી, અને જે થોડી વ્યક્તિઓ અકસ્માતથી પૈસો ધરાવે છે તેઓએ પણ દેશ અને સમાજની અનિવાર્ય તંગીઓ નજર સામે રાખીને બીનજરૂરી ખર્ચો ઠેક જ ઓછાં કરતાં શિખવું જોઈએ. તેવું શિક્ષણ દેશ અને સમાજના નેતાઓના વર્તન પરથી અને ખાસ કરીને આવે પ્રસંગે જ જનતાને મળવું શક્ય છે. કોન્ફ્રેન્સ જેવા પ્રસંગે તો સામાન્ય જનતાની સાથે જ મુસાફરી કરીને દરેક વ્યક્તિના સમાગમમાં આવવું જોઈએ અને વાતચીત દ્વારા તનદુરસ્ત વિચારોનાં બીજ નાંખતાં જવું જોઈએ. ઝાલરા પાટણના રાજ્યગુરૂ પડિત ગિરિધર શર્માએ જણાવ્યું કે સત્તા ભોગવવા ખાતર નહિ પણ સેવા કરવા માટે જ જો સભાપતિઓ જોઈતા હોય તો હિંદની દરેક કોમે હવે આ પ્રથા જ સ્વીકારવી જોઈએ. ‘પ્રગતિ’ પત્રના સંપાદક શ્રી પરધુ-

ભાઈ શર્માએ જણાવ્યું હતું કે, સાહિત્યકારના વર્ગમાંથી પસંદ કરાયેલી એક વ્યક્તિની લોકપ્રિયતા સમસ્ત સાહિત્યકારવર્ગને માટે અભિનંદનીય છે; એક વિચારક અને શીલ્સુક જ્યારે જ્યારે નેતા બને ત્યારે કંઈ કંઈ નવી અને તનદુરસ્ત પ્રથાઓ દાખલ થવી જ જોઈએ. તેમને ઉત્તર આપતાં શ્રીયુત શાહે કહ્યું હતું કે, તનદુરસ્ત કે નાદુરસ્ત એ વાતનો નિર્ણય તો તમે પત્રકારોને સોંપી હું સંખ્યાબંધ નવી પ્રથાઓ આ પ્રસંગે દાખલ કરવાનો છું. જેમાં પ્રથમ તો એ છે કે પ્રમુખ તરીકેનું માફ લાપણુ મેં છપાવ્યું પણ નથી તેમજ લખ્યું પણ નથી. અને પ્લેટફોર્મ પર ઉભવાની છેલ્લી ઘડી સુધી સઘળી પરિસ્થિતિઓનું માત્ર અવલોકન કરવાનો જ મેં નિશ્ચય કર્યો છે, કે જેથી આદર્શ અને વ્યવહાર બન્નેનો સુંદર સંયોગ થઈ શકે. વળી હું સમાજને દોરવાને બદલે માત્ર તેઓનો આત્મા જગાડીને દૂર રહેવા ઇચ્છું છું કે જેથી જગૃત થયેલો તેમનો આત્મા પોતાનો માર્ગ પોતે શોધી શકે. સંભવ છે કે આ કોન્ફરન્સમાં અગાઉ કદાપિ નહિ જોવામાં આવેલું એટલી હદનું લડાયક બળ પણ ફાટી નીકળે, પણ મને ખાતરી છે કે મધુર પ્રભાત પ્રકાશ અને અધિકારનાં ભયંકર યુદ્ધ બાદ જ થાય છે. અને જ્યાં સુધી દિલની જવાબાઓ પૂરેપૂરી ખાલી થતી નથી ત્યાં સુધી સાચી અને કાર્યસાધક શાંતિને બદલે ઢોંગી અને બલનાશક શાંતિનો ઓળો માત્ર જ હોઈ શકે. ખરી વાત તો એ જ છે કે યુદ્ધને કાળુમાં રાખવું એ અતિ વિકટ કાર્ય છે, પરંતુ મારા પાંચ લાખ સ્વધર્મીઓની મારા પ્રત્યેની અસાધારણ શુભ લાવનાના બળથી હું અત્યારથી જ સહીસલામતીપૂર્વક આગાહી કરી શકું છું કે બિકાનેર કોન્ફરન્સને પરિણામે સાચી શાંતિ અને સહકાર થયેલાં તમે જોઈ શકશો. જાહેર પત્રોને રિપોર્ટો મોડા મળશે, પરંતુ સઘળી બિમારી દૂર થયા પછીના જ રિપોર્ટો મળશે.

આ અધિવેશન વખતે સૌથી વધુ ધ્યાન ખેંચે એવી એક વસ્તુ એ હતી કે સહાનુભૂતિના સંખ્યાબંધ સદેશાઓ આવવા પામ્યા હતા

અને તેમાંના થોડાકને વાંચી સંભળાવીને શ્રીયુત શાહે તેના અર્થ કરતી વખતે ઘણું જ બોધદાયક અને વ્યવહારૂ વિવેચન કરી બતાવ્યું હતું અને ધર્મ, સમાજ અને કોન્ફરંસ વચ્ચેનો સંબંધ સમજાવ્યો હતો. એમનાં એ પ્રાથમિક ભાષણને યદ્યપિ જ છેક સિલોનથી મોકલાવાયેલો મહાત્મા ગાંધીનો તાર હતો, જે ઘટના આશ્ચર્યજનક હતી.

મહાત્મા ગાંધીનો તારસંદેશ

‘Conferences now a days *overdone*. Truly religious conference should be only of *hearts introspective*; not criticising or blaming others, but carrying on religious *self-examination*, taking all blame on oneself. Jains pride themselves on possessing most rational logical humanitarian religion, but deny it by Shwetambers and Digambers engaging in physical and legal Fights. Logic chogging or hairsplitting not conductive of growth. From religious sense humanitarianism that which exhausts itself in anyhow protecting lower order. Life is hardly human—nay even become inhuman.

વા. મો. શાહે સમજાવેલો ભાવાર્થ

આજકાલ કોન્ફરંસોનો રાફડો ફાટ્યો છે. ખરા અર્થમાં ધાર્મિક કોન્ફરંસ કહી શકાય એવું થવા માટે તો આંતરદૃષ્ટિવાળાં હૃદયોનું નેડાણુ નોંધએ. (કારણ કે ફક્ત આંતરદૃષ્ટિવાળી સ્થિતિમાં જ હૃદયનો પડધો હૃદય પાડી શકે છે અને એકતા કે એકતારતા પ્રગટી શકે છે.) એકબીજાને શિરે દોષારોપણ કરવાની રીત છોડી સધળાઓના દોષો પણ પોતાના માથે લઈ ઊંડું આત્મનિરીક્ષણ કરવું નોંધએ. (આત્મનિરીક્ષણ વગર સત્ય દર્શન—Perception—ન હોઈ શકે અને તે

વગર સત્યજ્ઞાન-સમ્યક્ત્વ-સંભવે નહિ, અને સમક્રિતના સ્થિર પ્રકાશ સિવાય પ્રગતિકારક ચારિત્ર્ય પણ હોઈ શકે નહિ. તેથી, જ્યાં આંતર-દૃષ્ટિની તાલીમ જ નથી ત્યાં ખરે રસ્તે કામ થવાનો સંભવ જ નથી.) બુદ્ધિના ઉપયોગપૂર્વક થતી દયાનો સૌથી વધારે હિસ્સો જૈનધર્મમાં છે એવું અભિમાન જૈનો ધરાવે છે, પરંતુ જ્યારે તેઓના શ્વેતાશ્વર, દ્વિગશ્વર સંપ્રદાયો પરસ્પર મુકદ્દમાબાજી અને વાળ ચીરવા જેવા બુદ્ધિ-વાદની લડાઈમાં ઉતરે છે ત્યારે તેઓમાં ઉક્ત દયાનો અંશ પણ નથી જોવામાં આવતો. આવા ઝઘડાઓ વિકાસક્રિયાને રોકે છે. ધાર્મિક દૃષ્ટિએ તો ‘દયા’ તેનું નામ છે કે જેમાં હલકી પાયરીના જીવોની રક્ષા માટે ઊંચી પાયરીના જીવાત્માઓએ પોતાનું બલિદાન આપવું પડે. આજકાલના જીવનમાં એવાં ‘દૈવત્વ’ની ગંધેય નથી, પરંતુ મનુષ્યત્વ પણ અલ્પાંશે જ રહેવા પામ્યું છે, એટલું જ નહિ પણ અમાનુષીપણું પણ દેખાવા લાગ્યું છે.

પંજબકેસરી લાલાજીનો સંદેશ

As a grandson of a Sthanakwasi Jain, I have fullest sympathy with the objects of your conference and wish it all success. Hope your conference will propagate true principles of Jainism, universal love and purity of life.

એક સ્થાનકવાસી જૈનના પૌત્ર હોવા માટે અભિમાન લેતાં પંજબના વીરકેસરીને આ કોન્ફરન્સનાં ધ્યેય પ્રત્યે સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ દર્શાવવાને અને આપણને સંપૂર્ણ વિજય મળે એવી પ્રાર્થના કરવાને હર્ષ થાય છે. તેઓ વળી એક બંધુ તરીકે સલાહ આપે છે કે આપણે જૈનધર્મનું તત્ત્વજ્ઞાન શોધવું અને ફેલાવવું જોઈએ. વિશ્વત્યાપક પ્રેમ, સહિષ્ણુતા અને નિષ્કલંક જીવન-એ તત્ત્વોથી બનેલો ‘ધર્મ’ ધારણ કરવો જોઈએ. તમે પૂછશે કે લાલાજી આપણા પ્રત્યે આટલો પ્રેમ

હોવા છતાં આર્ય સમાજસ્ત કેમ બની ગયા હશે? પણ હું કહીશ કે ન્યાં ન્યાં શુદ્ધિની નિર્મળતા, સમ્યાધનો શોખ અને અપ્રમત્ત ગતિ-શીલતા છે ત્યાં ત્યાં જૈનપણું અવશ્ય છે, પછી બહારનું નામ કારણ-વશાત જેમ તમારે સ્થાનકવાસી રાખવું પડ્યું તેમ કોઈએ આર્યસમાજ અને કોઈએ વૈષ્ણવ કે થિઓસોફિસ્ટ રાખ્યું હોય તેથી ચમકવાની જરૂર નથી. નામો અને શરીરો નહિ, પણ અંદરનો પ્રકાશ અને શક્તિ એ જ મુખ્ય આબત છે.

લાલાજી અને એવા બીજા કેટલાયે ઝડપથી પ્રગતિ કરવા મથતા આત્માઓ જડબાવમાં મુંઝાઈ રહેલા આપણા જેવા સમાજોમાંથી અલગ થઈ તેમના ધ્યેયને અનુકૂળ થઈ પડે તેવા સમાજ અને વાતાવરણમાં જવા લાગ્યા છે એ જોઈ હું તો ‘જૈન’ તરીકે દિલગીર થવાને બદલે ઊલટો ખુશી થાઉં છું; કારણ કે કોઈની પણ પ્રગતિ થતી જોઈને તો ખુશી જ થવું પડે અને જેઓ આવી ઘટનાઓથી નાખુશ થતા હોય તેઓએ મનન કરવાનું રહ્યું કે જગપ્રસિદ્ધ પુરુષો આપણા સમાજમાં કેમ ટકવા પામતા નથી! મહાત્મા ગાંધીજી કહે છે તેમ પોતાના ઘરની અંદરનો સડો શોધી દૂર કરવાને બદલે કોઈ સડાથી દૂર રહેવા મથતા પ્રગતિશીલ આત્માઓ પ્રત્યે દોષદષ્ટિએ જોવાથી તે મનુષ્ય પોતાનું તેમજ પારકું અહિત કરનારો થઈ પડે છે, કે જેમ પંજાબ ધારા-સભાની છેલ્લી ચુંટણી વખતે જૈનોનાં હાથે થવા પામ્યું હતું. સદ્ભાગ્યે છેલ્લી ઘડીએ મારા તારોનો પડઘો પાડવાની સન્મતિ થવા પામી એ માટે હું પંજાબ જૈન સંઘને એમનાં ખરાં જૈનપણા માટે અભિનંદન આપું છું.

શ્રવે. મૂર્તિપૂજક કોન્ફરંસનો તાર

શ્રવેતામ્બર મૂ. જૈન કોન્ફરંસ ઓફિસના પ્રેસિડન્ટ અને જનરલ સેક્રેટરી મહાશયો તરફથી આ કોન્ફરંસને ‘Brilliant success’ અથવા ‘ચળકતી ફત્તેહ’ ઇચ્છનારો તાર કરવામાં આવ્યો હતો, જે

વાંચતાં પ્રમુખશ્રીએ જણાવ્યું કે 'સેક્ટો બાષણોમાં જેટલું અર્થગૌરવ નથી તેટલું આ તારના બે શબ્દોમાં હું જોઉં છું. એ તારને આપણે લાંબા ધન્યવાદ દર્શાવું અને તેની આશિષ જિગરથી સ્વીકારીશું.'

એ સિવાય કોલ્હાપુરના દિવાન શ્રી એ. બી. લટ્ટે, અમદાવાદથી શ્રી અંબાલાલ સારાભાઈ, મુંબઈથી જી. બી. ત્રિવેદી, આલરાપાટણથી શ્રી લાલચંદજી શેડી, કલકત્તાથી રાયકુમારસિંગ બહાદુર, મુંબઈથી શેઠ બીરલાજી, હિંગનઘાટથી શ્રી મથુરદાસજી મોહતા, રંગુનથી શ્રી સી. વી. ગલિયારા, ડેરાઈસ્માઈલખાનથી શ્રી રાયસાહેબ ગોપીચંદજી, અમરેશ્વરથી પંડિત અર્જુનલાલજી શેડી, હુરદોઈથી શ્રી બાબુ અંપતરાય જૈન, ખેરિસ્ટર, આલરાપાટણથી પંડિત ગિરિધરલાલજી શર્મા, દહગામથી પંડિત લાલન, શ્રી ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ, રાજકોટથી શ્રી મણિલાલ ઉદાણી, કચ્છ માંડવીથી શ્રી લક્ષ્મીદાસ રવજી તેરસી, ખંડવાથી અલ્પચારી શીતલપ્રસાદજી, વર્ધાગંજથી શ્રી ચિરંજીલાલ જૈન, કોટાથી શ્રી પ્રતાપમલ બાંડીયા અને તે સિવાય બીજા અનેક સ્થાનકવાસી જૈનો તેમજ જૈન સંસ્થાઓ તરફથી સહાનુભૂતિના તારો અને પત્રો આવ્યા હતા. આટલી સંખ્યામાં જૈનો તેમજ જૈનેતરો તરફથી સહાનુભૂતિના સંદેશ કાઢી પણ અધિવેશનમાં આવવા પામ્યા નહોતા. એ વસ્તુ એક વાત અવશ્ય પુરવાર કરતી હતી કે શ્રી વાડીલાલ શાહના જીના સંબંધીઓ, સ્નેહીઓ અને મિત્રો તેમનાં પ્રમુખપણાં નીચે ભરાયેલાં અધિવેશનમાં કાઢી વિશિષ્ટ પ્રકારનું સમાજોત્કર્ષનું કાર્ય થશે એવી અભિલાષા સેવી રહ્યા હતા, પરંતુ તેઓને ખબર જ નહોતી કે સ્થાનકવાસી જૈન સમાજથી એ ક્રિસ્તીયનું તેજ જીરવી શકાય તેમ નહોતું.

x

x

x

વિજયાદશમીનો એ દિવસ હતો. પ્રકાશ અને શક્તિનો બંડારૂપ સૂર્ય માથા પર હતો. વિજિગ્રીષા અથવા Will-to-conquerના

સિદ્ધાંતને પા સદી સુધી વિવિધ રૂપે ઉપદેશનાર વ્યક્તિ, મૂર્તિપૂજન સામે બળવો જગાડનાર લોંકાશાહના પાંચ લાખ અનુયાયીઓના આગ્રહયુક્ત આમંત્રણથી સુવર્ણના સિંહાસન પર અદ્ધર શ્વાસે બિરાજી હતી. એનું એકવડીયું પણ ઉંચું શરીર લાંબા વખતના સતત પરિશ્રમ અને બાહ્ય તેમજ આંતર યુદ્ધથી જીર્ણ થયેલું સ્પષ્ટ દેખાતું હતું; એના ચહેરા પર ગંભીરતા અને આંખોમાં પ્રકાશ રમી રહ્યાં હતાં. એક ક્ષણ તે આંખો સભાના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી ફરી વળી અને પછી સ્થિર થઈ.

સત્તાધારીઓ અને મુડીવાળાઓ માટે જ રિઝર્વ્ડ રખાયેલા ખાસ પ્લેટફોર્મ પર પ્રમુખનું આસન હતું. સત્તા અને મુડીનું વાતાવરણ તત્ત્વજ્ઞના નાકને અસહ્ય લાગતું હોય તેથી કે પછી ગમે તે કારણે પ્રમુખ ચૂપચાપ એ પ્લેટફોર્મ છોડી સભાજનોની મધ્યમાં ગોડવાયેલા વ્યાખ્યાનપીઠ પર આવ્યા. તેમના હાથમાં છાપેલું ભાષણ કે હસ્ત-લિખિત નોંધ પણ ન જોવાથી સભાજનો કાંઈ કાંઈ તર્કવિતર્ક કરવા લાગ્યા, પરંતુ જ્યારે સમાજની એ માનીતી અને દીર્ઘ પરિચય બાદ ખોવાયેલી વ્યક્તિના મુખેથી ‘આપ્તજનો’ એવું સંબોધન સાંભળ્યું ત્યારે સઘળા તર્કવિતર્કીઓ મોજાં સમાધ ગયાં અને સઘળા કાન પ્રમુખનું વક્તવ્ય ઝીલવા એકાગ્ર થયા.

પ્રમુખનું પ્રથમ ભાષણ

આપ્તજનો ! તમારી ઇચ્છાનો પડઘો પાડી હું હમણાં તમારી સમક્ષ હાજર થયો છું. હું સમજી શકું છું કે તમારી ઇચ્છાની પાછળ અદૃશ્યની ઇચ્છા કારણભૂત હતી, જેણે મારી ઇચ્છા વિરુદ્ધ મને આ પ્રવૃત્તિના સ્વીકારમાં ખેંચ્યો છે, અને જ્યારે અદૃશ્ય શક્તિને જ એ પ્રવૃત્તિ ઇચ્છે છે ત્યારે મારે તેને અને તમને પોતાપોતાની ઇચ્છા મુજબ પ્રવૃત્તિ ખેલવા દેવી અને જોયા કરવું એ જ મારે માટે યોગ્ય છે. હું કાંઈ આજ્ઞાવચનો કે માર્ગસૂચનો લખી લાવ્યો નથી. જીવનનો

અનુભવ ધરાવતા જૈન શાસ્ત્રકારોએ એક નેતાના મ્હોંમાં એક કિંમતી સૂત્ર મુક્યું હતું કે ‘જો લોગસ્સેસનં ચરે’ અર્થાત્ લોકોના માર્ગે નહિ પણ સ્વતંત્ર રીતે કરાતા દેશકાળાદિના ઉંડા મનન વડે સૂઝતા માર્ગે ચાલવાથી જ મનુષ્યજાતિને વધુ ને વધુ હિત પહોંચાડી શકાય છે, અને મનુષ્યજાતિનું હિત વ્યક્તિના હિતથી સંકળાયલું છે. જગતની દરેક ચીજ અને ઘટના એકબીજાથી સંકળાયેલી છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ એ ચારથી બનેલા જગતમાં જે કાંઈ જોવાય છે, કરાય છે, અનુભવાય છે તે બધું અપેક્ષિત હોય છે. એ ચાર તત્ત્વો પણ એકબીજાની અપેક્ષા પર જ અસ્તિત્વ ધરાવે છે. આમ હોઈ મેં સમાજના અને મારા દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવનું અવલોકન કરવા માટે તમારી સાથે ત્રીશ ત્રીશ વર્ષ સુધી પ્રવૃત્તિક્ષેત્રમાં સતત દોઝા પછી, થોડો કુરસદનો વખત મેળવ્યો હતો. ત્રીસ વર્ષની ક્રિયાશીલતાનું એ ‘પ્રતિક્રમણ’ હતું. અને પ્રતિક્રમણે મને નવો પ્રકાશ તથા નવી શક્તિ બક્ષ્યાં. તેથી જ્યારે ગઈ સાલ ઘર આંગણે જ એટલે મુંબઈમાં ‘કોન્ફ્રંસનું’ અધિવેશન થયું અને તેમાં ભાગ લેવા મને આગ્રહ કરવામાં આવ્યો ત્યારે મેં સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહી દીધું કે મને ‘કોન્ફ્રંસમાં’ શ્રદ્ધા નથી. મુંબઈ અધિવેશન પ્રસંગે તે પછીના અધિવેશન-(બિકાનેર)નું આમંત્રણ મળ્યું હતું તે તો તમે જાણો છો. મુંબઈ અને બિકાનેરના કાર્યવાહકોએ, હજી તો મુંબઈ અધિવેશન ખતમ થયાને પૂરા આઠ માસ થયા નહોતા એટલામાં, મારા જંગલનાં એકાંતમાં મધ્યરાત્રિએ ડાબલગીરી કરી અને બિકાનેર ‘કોન્ફ્રંસનું’ પ્રમુખપદ સ્વીકારવા દબાણ કર્યું. મારો મિત્ર નિશ કહેતો કે જ્ઞાન ધરાવવાને માટે પણ લોકોની મંજૂરી જોઈએ;—અને મને વિશેષ અનુભવ થયો કે એકાંત સેવવામાંય લોકોની પરવાનગી જોઈએ ! આ ‘જુલમ’ને વળી ‘પ્રેમ’ એવું મીઠું નામ આપવામાં આવે છે ! મેં ઘણીયે દલીલો કરી, પણ તે કામ લાગી નહિ. મેં જ્યારે કહ્યું કે ‘કોન્ફ્રંસમાં મને શ્રદ્ધા નથી,’ ત્યારે મને જવાબ ફરમાવવામાં આવ્યો કે

‘એને સુધારે અને લોકોની શ્રદ્ધા એના તરફ આકર્ષાય એવું કરે!’ મેં જ્યારે કહ્યું કે ‘માણસ પોતે સુધરે નહિ ત્યાં સુધી માણસોની કોન્ફરંસ હોઈ શકે જ નહિ,’ ત્યારે મને કહેવામાં આવ્યું કે ‘માણસને સુધારવા કમર કસો! મેં જ્યારે કહ્યું કે ‘એ કામ કાંઈ વાતો કરવાથી બની શકતું નથી, એને માટે તો યોજના, માનસશાસ્ત્રીઓનો સહકાર અને અખતરાઓ પાછળ લાખોના ખર્ચની સગવડ જોઈએ.’ ત્યારે મને કહેવામાં આવ્યું કે ‘પહેલી બે ચીજો તમારે શિરે અને ત્રીજી ચીજ બાબતની દરકાર અમને સોંપો.’

તત્પશ્ચાત્ એક સર્વદેશીય યોજના તૈયાર થઈ. મુંબઈ અને બ્રિકાનેરના નેતાગણે તે યોજના વાંચી, વિચારી, ચર્ચી અને ઉત્તમે-ત્તમ તરીકે સ્વીકારી. બ્રિકાનેરમાં વગર અરજે બે લાખનું ફંડ થયું. ઉપરાંત એક વ્યક્તિએ વાર્ષિક દશ હજાર આપવા કહ્યું. બીજી એક વ્યક્તિએ એક લાખની જોખમદારી પોતાને શિર લીધી. એક પ્રેસનું વચન અપાયું. વધુ બે લાખ સહજસહજ મળવા પામે એટલા ખાતર જ વિદ્વાન આચાર્યશ્રીનું ચાતુર્માસ ખતમ થવા પહેલાં જ કોન્ફરંસનું અધિવેશન કરવાનો નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો. જો કે તેમ કરવાથી સાતમી અને આઠમી કોન્ફરંસ વચ્ચે માત્ર નવ માસ જેટલો જ ગાળો રહેતો હતો.

આ બધું પ્રત્યક્ષ જોયા છતાં મુંબઈ અને બ્રિકાનેરના આશયની સચ્ચાર્થ બાબત શંકા કરે એટલો બધો ‘નાસ્તિક’ મને હજી તત્વજ્ઞાને બનાવ્યો નહોતો. મેં સઘળી વાત માની અને નૂતન માનવસૃષ્ટિ ધડવાની એક તકના લોભે તેની કિંમત ભરવા તરીકે પ્રમુખપદ સ્વીકાર્યું. ત્યારબાદ તો વીજળીની ઝડપથી સૂક્ષ્મ લોકમાં અનેક ઘટનાઓ બની ગઈ. ઈર્ષાની કંઈ કંઈ છૂપી જગાળાઓ ખેલી. ભોળપણે પરતંત્રતાથી કંઈ કંઈ ભૂલો કરી. સર્વની સ્થિતિ ગુચવાડાભરી બની. કોન્ફરંસ ભરાવા જ ન પામે અને ભરાય તો તૂટ્યા વગર ન રહે.

એટલી હદની રમતો રમાઈ ગઈ. ઘડતરકલાનાં સ્વપ્ન તો દૂર રહ્યાં પણ હવે તો કોન્ફરંસને બચાવી લેવી એ જ કર્તવ્ય બન્યું. ઉધરાવી રાખેલી રકમમાંથી તાબડતોબ એક સ્થાનિક ઉદ્યોગશાળા ખોલી દેવામાં આવી. જનતાના નિશ્ચયોનું મૂલ્ય હવે મને સ્પષ્ટ થયું. મારી સર્વ-દેશીય યોજના મુજબનું મિશન એ કાંઈ મારી પોતીકી માંગણી નહોતી, પણ જનતાએ પ્રમુખપદ માટે મને કરેલી અરજ સામે મેં ધરેલી શરત રૂપ હતી. અને એ શરત પણ જનતાના કલ્યાણ અર્થે જ હતી; મારે તો ધરના રોટલા ખાઈને રાત્રિદિવસ સખતમાં સખત મજુરી કરવાની હતી. તેથી, પાછળની ઘટનાઓથી મને પોતાને તો ખેદ થવાનું કારણ જ નહોતું. અને કોન્ફરંસ માટે ઉભી કરાયેલી મુશ્કેલીઓ પણ મને તો દરકાર કરવા જેવી લાગી જ નહોતી. આટલી મોટી હાજરી અને દબદબા સાથે બિંકાનેર કોન્ફરંસ મળવા પામી છે એ જ મારાં કથનની સમ્યાધનો પુરાવો છે. હવે એ કોન્ફરંસને નીરોગી અને પ્રગતિશીલ બનાવવી એ જોખમદારી તમારી છે. હું કદાપિ આગ્રા કરનાર બન્યો નથી; ત્રીસ ત્રીસ વર્ષના જાહેર જીવન દરમ્યાન કોન્ફરંસનો ઓફિસખેરર કે સભ્ય સરખોય હું બન્યો નથી, જો કે એને જન્મ આપવામાં, પોષવામાં, અસાધ્ય બિમારી વખતે ઉપચાર કરવામાં અને સાધનસંપત્તિ બનાવવામાં વધુમાં વધુ ફાળો આપતો રહ્યો છું. અત્યારે મારું હાજર થવું સ્વેચ્છાપ્રેરિત નથી, તેમ કોન્ફરંસમાં શ્રદ્ધા હોવાના પરિણામ રૂપ પણ નથી. પણ તમારી બાબતમાં કાંઈ તેમ નથી. તમને તો કોન્ફરંસમાં શ્રદ્ધા છે અને સ્વેચ્છાથી જ હાજર થયા છો. એ સંજોગોમાં તમારે માથે કોન્ફરંસને વિજયી બનાવવાની જોખમદારી અવશ્ય રહેલી છે. એ વિજય તમારો એકલાનો ગણાશે, મને તેમાં લાગ ધમ્મિલવાનો હક્ક ન હોય. હું તો ફક્ત તમારી પ્રવૃત્તિઓનો મુંગો દષ્ટા જ બનીશ. હું તમને આગ્રા કે માર્ગસૂચન પણ કરવાનો નથી. કાર્ય કે ઠરાવ જે કાંઈ તમે સર્વાનુમતે કરશો તેની તોંધ કરવા પૂરતી જ મારી હાજરી સમજજો. હા, તમે

સર્વના મારા પ્રત્યેના અસાધારણ ચાહ તથા શ્રદ્ધારૂપી આંતરિક
 શક્તિને ઉપયોગમાં લઇ હું તમારા આત્માને જગાડનાર થઈ પડું એ
 ખુદી વાત છે. પણ તે તો, કોઈની ઇચ્છાથી નહિ પણ કુદરતી રીતે
 જ બનવા પામે છે. મારા આધ્યાત્મિક માર્ગને અંધએસતો આ માર્ગ
 સ્વીકારવાથી વળી હું હાલના મારા સંજોગોને પણ વધારેમાં વધારે
 સારી રીતે પહોંચી વળી શકીશ. આ કારણથી જ હું પ્રેસિડેન્સ્યલ
 એડ્રેસ છપાવી કે લખી લાવ્યો નથી. હું નથી ધારતો કે તમને
 આપણોની જરૂર હોય. તમને જરૂર છે આંતરિક બિમારીઓ શોધી
 કઢાડવાની અને તેને ડોક્ટરી કુનેહથી દૂર કરવાની. સૌથી પ્રથમ
 Central power અને તેના ધારાધોરણની ચિકિત્સા કરવી જોઈશે.
 સત્તાધારી ખાતર સમાજ નથી, પણ સમાજ ખાતર સત્તાધારી છે,
 એટલું જો સ્વીકારી શકતા હો તો સમાજના આરોગ્ય અને વિકાસના
 પ્રશ્ન આગળ બીજા બધા પ્રશ્નોને ગૌણતા આપજો. વળી એ
 પણ ભૂલતા નહિ કે ‘સત્તા’ અને ‘જોખમદારી’ એ બન્ને
 સાહેલીઓ હાથ સાથે હાથ નાખીને ચાલે તો જ સમાજનું
 આરોગ્ય જળવાઈ શકે. જોખમદારીના ભાન વગર સત્તા મેળવવા
 કે પકડી રાખવા ઇચ્છનાર સમાજનો લક્ષક બનવાનો, અને સત્તાની
 ગેરહાજરીમાં કોઈના ઉપર જોખમદારી નાખવાથી કાર્યશક્તિ ફેગટ
 ખર્ચાઈ જવાની. જોખમદારી વગર સત્તા ઇચ્છવી એ વ્યક્તિને થતો
 રોગ છે, અને સત્તા આપ્યા વગર કોઈને જોખમદાર કરાવવો એ
 સમાજને લગતી બિમારી છે. બન્ને બિમારીઓ અનિષ્ઠ છે, અને
 ફરકોઈ રીતે-જુલાઈથી કે શસ્ત્રક્રિયાથી-દૂર કરવામાં જ મનુષ્યજાતિનું
 શ્રેય છે. સ્વદેશ તેમજ પરદેશ બન્નેનો એમાં સમાવેશ થાય છે. રોગ
 અને નિર્બળતા માત્ર પર જય મેળવવો એ જ તો ‘જૈન’ માત્રનું ધ્યેય
 છે. જેઓ એક સમાજનો રોગ કાઢી શકતા નથી તેમના મ્હોંમાં
 ઈશની પરતંત્રતા કાઢવાની વાતો શોભતી નથી. જેઓ પોતાને દાટવા
 પૂરતું ધન ધરાવવા છતાં એકાંત સેવી મનન કરી શકતા નથી તેઓ

વિરાગ અને જ્ઞાનની વાતો કરી માત્ર ધર્મને વાચડો બનાવે છે, સમાજને મૂર્ખ બનાવે છે અને પોતાને ડોંગે છે. ધન, કીર્તિ, સત્તા ઇત્યાદિનો અનુભવ લઈ ‘તૃપ્ત’ બની તેઓથી ‘બેદરકાર’ બનવું એમાં જ ખરું આરોગ્ય છે; તેને બદલે એ ચીજોને કીડાની માફક વળગી રહી આકાશગામી ત્યાગ અને તત્ત્વજ્ઞાનની ડંકાશો મારવી એ બ્રહ્માખરા નેતાઓનો રોગ થઈ પડ્યો છે. ‘સાચું’ નેતૃત્વ જ આજે પ્રાયઃ રહેવા પામ્યું નથી. પૈસો કમાવી કે જાળવી જાળનાર પોતાને સર્વજ્ઞ માને છે અને રાજદારી, સામાજિક, વિદ્યાવિષયક, ધર્મવિષયક તેમજ તત્ત્વજ્ઞાનવિષયક આબતોમાં પણ-લેશ પણ અભ્યાસ વગર-પોતાને સત્તા સમાન મનાવવા ઇચ્છે છે. એ સત્તાલોલુપીપણું સમાજમાં અંધાધૂંધી, જોહુકમી, ઈર્ષ્યા, પ્રપંચ, જૂઠાણું, મૂળ વગરની ખટપટો ઇત્યાદિ બલાઓને જન્મ આપનાર થઈ પડે જ. આવા રોગો વખતે જ ક્ષત્રિયોએ-ધીરવીર પુરૂષોએ-જૈનધર્મ સ્થાપ્યો હતો અને કામી અંધારણો કે જ્યાં તે રોગોનું ધર હતું તેમના પર કુદાર ચલાવી ગુણશક્તિઓની એકતા રચી હતી. ગમે તે દેશ કે ગમે તે કામની, પણ સમાન ગુણ ધરાવતી ધીરવીર વ્યક્તિઓ વચ્ચેનું સ્વાભાવિક ઐક્ય એથી બનવા પામ્યું હતું, જેને ‘સહધર્મી’પણું કહેવાયું હતું. આજે એ સહધર્મીપણું ભૂલાઈ જઈને સ્વધર્મીપણું નામનો વાડો ફરી અંધારો છે, અને તેથી જ રોગી નેતાપણું જન્મ પામ્યું છે. આજે એક લજપતરાય જૈનવાડામાં પડ્યા રહેવામાં પોતાની તનદુરસ્તી જોખમાયલી માની વધુ તનદુરસ્ત વાતાવરણ શોધી લે છે. આજે એક અબ્બાલાલ જૈન સમાજમાં પોતાને સત્તા અને માનપાન મળવા છતાં તિલાંજલિ આપવામાં જ પોતાનું આરોગ્ય માને છે. આજે જો એક જર્મન કે પ્લિટિશર જૈન તત્ત્વજ્ઞાનને અપનાવે અને જૈન સમાજમાં ભળે તો ઉક્ત બે વ્યક્તિઓ માફક Passive થવાને બદલે આખા જૈન સમાજને હચમચાવી મૂકે અને નેપાળાના જુલાબથી એની કાર્યશુદ્ધિ કર્યા વગર ઝંપે નહિ-કારણ કે એની પોતાની પ્રકૃતિમાં રહેલી શક્તિ તનદુરસ્ત વાતાવરણ માગતી

હોય. યુરોપિયનો જ્યાં જ્યાં ગયા છે ત્યાં ત્યાંથી ભેજ અને ઝેરી વાતા-વરણને દૂર કર્યા છે. એનું કારણ એમની અંદરની તનદુરસ્તી છે. આપણે પોતે જો તનદુરસ્ત હોઈએ તો આસપાસનું વાતાવરણ સહેલું હોય એ સહન જ ન કરી શકીએ.

સુખ ઈચ્છતા મનુષ્યે અને સમાજે સૌથી પ્રથમ તો પોતાનું રોગીપણું જાણવું જોઈએ, અને પછી એ રોગીપણું શીટાડવાનો દૃઢ સંકલ્પ કરવો જોઈએ. એવાં જાણપણા તથા સંકલ્પબળ વગર કોઈની મુક્તિ થઈ શકતી જ નથી. ધનવન્તરી પોતે પણ એવા સંકલ્પ વગરના માણસને કે સમાજને આરોગ્ય આપવા અશક્ત થઈ પડે. જાણપણા અને સંકલ્પબળ વગરના મનુષ્યોની કોન્ફ્રંસ આદિ પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ બકરીના ગળે લટકતા આંચળ જેવી નિષ્ફળ છે. કોન્ફ્રંસ શબ્દ જ એ ખે ગુણો માગી લે છે. સાથે ચાલવાનો સંકલ્પ હોય તો જ કોન્ફ્રંસ ભરવી જોઈએ, અને સાથે ચાલવાનું ત્યારે જ બની શકે કે જ્યારે બધાને પોતાના રોગનું ભાન થવા પામ્યું હોય અને રોગ કહાડવાની ધબશ પ્રગટી હોય અર્થાત્ પ્રથમ આંતરદૃષ્ટિ થવા પામે તો જ ખરે રસ્તે અને સહકારપૂર્વક ગતિ કરવાનું શક્ય બને. માત્ર તારીફના બૂખ્યા લોકોનાં એકઠાં મળવાને કાંઈ 'કોન્ફ્રંસ' ન કહેવાય.

મહાત્મા ગાંધીજીએ ઘણું જ કહ્યું છે અને લખ્યું છે: પણ હમણાં આપણા ઉપર તેઓએ મોકલેલા તાર દ્વારા તેમણે 'કોન્ફ્રંસ'ની જો વ્યાખ્યા કરી છે તેના જેવી ગંભીર રચના તેમણે બીજી કોઈ ભાષે જ કરી હોય. તેઓ અજાણતાં 'સૂત્ર' રચી જાય છે. તેઓ કોન્ફ્રંસ તેને કહે છે કે જેમાં આંતરદૃષ્ટિવાળી વ્યક્તિઓનું સહગમન હોય. શરીરોનું જૂથ નહિ, અંતઃકરણોનો સહકાર એ જ કોન્ફ્રંસ; પણ આજે આપણી બધાની પ્રવૃત્તિઓ બાહ્ય છે. મંડપ, ભાષણ, ઠરાવ, ફંડ, ધૂમધામ એને આપણે 'કોન્ફ્રંસ' કહીએ છીએ. આંતરદૃષ્ટિ (Introspection) કરવાની આપણને કુરસદ કે ગરજ નથી. આ સપાટી પરની ધમાલથી આપણે કોઈ કલ્પિત મુક્તિ મેળવવાની

આશા રાખીએ છીએ ! આપણી એ આશા કદાપિ ફળી નથી અને ફળવાની પણ નથી, પણ આપણી મૂર્ખાઈનો લાભ લઈ સત્તાલોલુપીઓ અને સગવડપંથીઓ પોતાની ઈચ્છા તો જરૂર પૂરી કરી શકે છે ! ‘ સામાયિક ’ અને ‘ પ્રતિકમલુ ’ એ કંઈ પાઠ નથી, પણ આંતરદષ્ટિની ક્રિયાઓ છે, એ હજી સુધી આપણે સમજી શક્યા નથી, અને પાઠ બોલવાથી દુઃખમુક્તિ આપોઆપ થઈ જશે એવી ખોટી આશામાં સરીએ છીએ. મનને સપાટી પરની અસરોથી વાળી લઈને મનનક્રિયામાં ઉતારવું જોઈએ, કે જેથી તે બુદ્ધિના રાજ્યમાં પ્રવેશી શકે. બુદ્ધિને વ્યાપક અને કુશાગ્ર બનાવી ચિત્તના રાજ્યમાં પ્રવેશવવી જોઈએ, કે જેથી તે દરેક ચીજને આખાના ભાગ તરીકે જ જોઈ અને વિચારી શકે. આ માનસિક ક્રિયાના અભ્યાસ માટે જ સામાયિક-પ્રતિકમલુદિ ક્રિયાઓ રચવામાં આવી હતી. એ ક્રિયા પદ્ધતિસર અને વિવેકપૂર્વક કરનાર માણસ કોઈથી ઠગાય નહિ, કોઈથી ડર નહિ, લોભ-મોહનો દાસ બને નહિ; અને એવો મનુષ્ય બિમાર વાતાવરણને દૂર કરવા દિવાળીના ફટાકા ફોડ્યા વગર ઝંપી પણ શકે નહિ.

આપણે પોતાને રૂડા-રૂપાળા માની લઈ હરખાઈએ, પણ જેમને આંખો છે તેઓ તો આપણું રોગીપણું જોઈ શકે છે. જુઓ એક સહૃદય આર્ય-મહાશય બીરલાજીનો તાર સંદેશ હમણાં જ મળ્યો છે, જેમાં તેઓ જણાવે છે કે ‘ Hope you will discuss the existing backward condition of society and adopt practical ways and means for its advancement.’ આપણું પછાતપણું-રોગીપણું આટલું બધું જગજહેર છે, છતાં હજી આપણને તે દેખાતું નથી ! આપણે તો આપણા રોગનો ઈસારો સરખો પણ થવા દેવા ખુશી નથી ! સડેલા અંગને છૂપાવવા કિનખા-બના પાટા બાંધવામાં આપણે મહત્તા માનીએ છીએ. આ ખોટી લાલ્લી કેટલો વખત ચાલવાની હતી ? થોડાઓની માની લીધેલી કીર્તિ

ખાતર આખા સમાજનું આપણે અકાળ મૃત્યુ નિપજવીએ છીએ. ગાંધીજી અને ખીરલાણી સહૃદય સલાહ જો તમારા દિલ પર કંઈ અસર કરી શકતી હોય તો આજ રાત્રે વિષય-નિર્ણયક-સમિતિની બેઠકમાં એ સલાહને અમલમાં મૂકજો. કોન્ફરંસ ઓફિસ કે જે પાંચ લાખ મનુષ્યોને તારનાર કે ડુઆડનાર જહાજ છે તેના રોગ પ્રથમ શોધજો, અને દૂર કરજો. તેમ ન થાય તો કોન્ફરંસ વગર જ ચલાવવું વધારે ઠીક થઈ પડશે. આપણે ઘણી વખત કહીએ છીએ કે ધર્મને આપણે બચાવવો જોઈએ, પણ એ આપણું મિથ્યાભિમાન છે. ધર્મ પોતે જ આપણને સડતા બચાવનાર શક્તિ છે, ગતિશીલતા ધીરનાર શક્તિ તે જ ધર્મ છે. આજે આપણે જૈનધર્મ કહીએ છીએ તે તો ધર્મનું બાહ્ય ખોખું છે. ખોખાં અથવા શરીરો જન્મે છે અને મરે છે. આત્મા અથવા આંતરગત શક્તિ કદાપિ મરતી નથી, પણ સ્થાન બદલે છે-ખીજાં ખોખાંમાં જાય છે. જૈનધર્મ મરશે એની ચિંતા તો મને કદાપિ થતી નથી. આજે હિંદુ જૈન ધર્મના વિનય-શીલ ધમધમાટને સહન કરી શકે તેમ ન હોવાથી એ શક્તિ અન્યત્ર જઈ રહી છે. આપણે જો સહન કરવાની શક્તિ કેળવીએ તો આપણા શરીરમાં ફરી જૈનધર્મ-વિજિગીષા-Will-to-conquer પ્રગટે. આજે આપણે એવા બીડ અને સુંવાળી ચામડીવાળા બની ગયા છીએ કે એ લંબપતરાયણ જેવી પોતીકી વ્યક્તિને પણ આતાપ સહી શકતા નથી. એમણે જરાસું સ્વતંત્ર વક્તવ્ય કર્યું ત્યાં તો ચોતરફ આપણે ખૂમરાણુ કરી મૂકી. આપણે એમને જૈન સમાજના શત્રુ માની બેઠા. આપણે આંતરદ્રષ્ટની ગેરહાજરીમાં 'મિત્ર'-'શત્રુ' વચ્ચેનો વિવેક કરી શકતા નથી. જો પંજાબના કેસરી અને ભારતના સુપૂત લંબપતરાયણ આપણા મિત્ર ન હોત તો આજે તેમના તરફથી જો તાર આવ્યો છે તેવો તાર આવ્યો જ કેમ હોત? તેઓએ તો તનદુરસ્ત વાતાવરણની ગરજે માત્ર આપણી આજની માન્યતાઓને જ છોડી હતી, નહિ કે આપણને અને તેથી જ તેઓ અઘ્ઘાપિપર્યંત

‘સ્થાનકવાસી જૈનના પૌત્ર હોવા માટે’ અભિમાન લઈ શક્યા છે. ‘માન્યતા’ઓ માટે ઝઘડો કરવો ફેગટ છે. આપણી આજની માન્યતાઓ જે તનદુરસ્ત જ હોત તો આપણી આ દશા જ ન હોત. આપણે જેવું અને જે માનીએ છીએ તે પણ જે સાચા જિગરથી અને સમજપૂર્વક માનતા હોત તો આપણે વ્યવહાર મૂર્તિપૂજક જેવો ન હોત. સઘળી બાહ્ય ધામધૂમોથી છોડવનાર, શક્તિ માત્રની કરકસર શિખવનાર, આંતરદૃષ્ટિનો મહાવરો આપનાર, ‘જરૂરીયાતો’ માત્ર પર જ્ય મેળવવાનું’ શિખવનાર, હલકા પવન જેવા બનાવી ગરૂ વેગે આકાશી પ્રદેશમાં ઉડાડનાર આપણા ધર્મ જે આપણે પોતે જ સમજ્યા હોત તો આજે કરોડો મનુષ્ય તે ધર્મને પોતાની ગરજે અપનાવી ચૂક્યા હોત.

આપણને પોતાને નીરોગી બનાવવા માટે તેમજ જગતમાં આપણો ધર્મ ફેલાવવા માટે-એમ બંને પરિણામો માટે-સાલાજી આપણા એક બંધુ તરીકે હિતસલાહ આપે છે કે ‘સાચું જૈનત્વ શોધો અને ફેલાવો, વિશ્વવ્યાપક પ્રેમ શિખો, મનસહિષ્ણુતા અને નિર્મળ જીવન આદરો.’ કેવી વ્યવહારૂ સલાહ! પણ આપણે ખરું જૈનત્વ શોધવું નથી! શોધક મળ્યો હતો અને સાધન રજુ થયાં હતાં ત્યારે પણ એ મિશનના ગર્ભને જ ઉડાડી મૂકવામાં જ જૈનપણું અને આગેવાનીપણું મનાયું હતું. વાગોળને પ્રકાશ અસહ્ય લાગે છે. કમનસીબ અંધને દરવાજો નજીક આવે છે ત્યારે જ ખુજલી આવે છે. ખીસામાં રહી શકે એવડા એક બાઈબલ પર અનેક દ્રષ્ટિએ પ્રકાશ નાખવા પાછળ હજારો વિદ્વાન બેઠાંઓ અને કરોડો રૂપિયાનો ભોગ અપાયો છે. જૈનશાસ્ત્રોમાં સાયન્સ અને માનસશાસ્ત્ર (સાઈકોલોજી)ના ભંડાર ધૂપાયલા હોવા છતાં એની શોધ કરવા અને એ વડે જીવનને દિવ્ય બનાવવા આજ સુધી કોઈએ પ્રયત્ન કર્યો નથી. તેમ એક બદામ સરખી પણ ખરચી નથી. શાસ્ત્રોની નકલો સોનેરી શાહીથી લખાઈ, ભંડારો ભરવામાં લાખોનાં ખર્ચ કર્યાં, ટીકા અને ટીકા

10

આ અધિવેશનમાં કેટલાયે ઉપયોગી દરાવો થયા હતા. તેમાં સૌથી વિશેષ ધ્યાન ખેંચે એવો દરાવ 'જૈનપ્રકાશ'ની વ્યવસ્થા શ્રી વાડીલાલ શાહે સંભાળવી એ બાબતને લગતો હતો. સભાપતિએ જણાવ્યું હતું કે 'હજાર-પાંચસોની ગ્રાહક સંખ્યા માટે એવી ઉપાધિ સ્વીકારવી તે બીજા ઉપયોગી કામોને ખલેલ કરવા જેવું થઈ પડે, પરંતુ જો સારી સંખ્યામાં પ્રચારની સગવડ હમણું જ થતી હશે તો સભા-જનોની ધૃષ્ટિએ સ્વીકાર કરવામાં મને હરકત નથી ! આ ઉપરથી તે

જ વખતે માત્ર ૧૫ મિનિટની અંદર જ પાંચ હજાર નકલોના પ્રચારનાં વચનો જાહેર થયાં હતાં. એ વચનોમાંથી છોટી સાદી નિવાસી શ્રી છગનલાલજી ગોદાવતે અને લીનાસર નિવાસી શ્રી કનૈરામજી બાંડીયાએ જ માત્ર પોતાના તરફથી અનુક્રમે ૧૦૦૧ પ્રતો તેમજ ૫૦ પ્રતોના પ્રચાર માટે રૂ. ૨૦૦૨ તેમજ રૂ. ૧૦૦ સભાપતિને સુપ્રત કર્યા હતા—ખીજાઓ પોતાનાં વચનને ઘોળીને પી ગયા હતા. સ્થાનકવાસી જૈનોનાં વચનની બહાદુરીની એ બલિહારી જ સાખીત કરે છે !

ખીજા ધ્યાન ખેંચે એવી વસ્તુ એ બનવા પામી હતી કે ઓફિસ—બેરર્સ નિયત કરવાનો પ્રશ્ન નીકળતાં સભાપતિએ જાહેર કર્યું હતું કે ‘અધિવેશનની સમાપ્તિ બાદ ઓફિસના પ્રમુખ તરીકે હું કામ કરવા ખીલકુલ ખુશી નથી. હું તો ફક્ત કોન્ફરન્સને તૂટતી બચાવવા પૂરતો ભાગ લેવાના નિશ્ચયથી ઈચ્છાનેર આવ્યો છું.’ એ વખતે સઘળા સભ્યોએ આગ્રહ કર્યો હતો કે પ્રમુખે કમમાં કમ ત્રણ વર્ષ પ્રમુખપદે રહી સેવા આપવી જોઈએ. પરિણામ એ આવ્યું કે બે પક્ષો તરફથી કેટલુંક સ્પષ્ટ વક્તવ્ય થવા પામ્યું અને શ્રી મોતીલાલજી મુથા તથા શ્રી વૃજલાલ ખીમચંદ શાહ એ બંનેએ શ્રી વેલજીભાઈ લખમ-શીની સાથે રહીને કોન્ફરન્સ ઓફિસના જોડીયા સેક્રેટરી તરીકે કામ કરવાનું સ્વીકાર્યું અને શ્રી વેલજીભાઈ આનાકાની કરે તો પણ તેઓ ખસશે નહિ એવી ખાત્રી આપવામાં આવી હતી. એ વખતનો સભાનો દેખાવ ખરેખર દિલ બહેલાવનાર હતો. ખીજા બે ત્રણ ઠરાવો જુદી જુદી બોર્ડિંગોને ગ્રાંટ આપવા સંબંધી હતા. વિશેષ ધ્યાન ખેંચે એવો એક ઠરાવ છેવટે રજુ થયો હતો કે ‘સબજેક્ટસ કમિટીના સભ્યોને ખીજા કોન્ફરન્સ ભરાતાં સુધીમાં જનરલ કમીટીની જે જે બેઠકા થાય તેમાં મેમ્બર તરીકે મત આપવાનો અધિકાર રહેશે ! સબજેક્ટસ કમીટીની બેઠકમાં આ ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર થયો હતો, પરંતુ ત્યારપછી બે ચાર નેતાઓની નાપસંદગી જાણવામાં આવતાં

પુલ્લી બેઠકમાં સભાપતિએ પ્રસ્તાવ રજુ કરનારને પોતાનો ઠરાવ પાછો ખેંચી લેવાની એવી કબુલાત સાથે વિનંતિ કરી હતી કે, આ પ્રશ્ન ધારાધારણ ધડનારી કમીટીમાં મૂકવામાં આવશે અને તે પર પૂરેપૂરું ધ્યાન અપાશે. દરખાસ્ત રજુ કરનાર યુવાને, જો કે આખી કોન્ફરંસ તેમના મતને અનુકૂળ હતી તો પણ પ્રમુખ મહાશયના માન ખાતર પોતાની દરખાસ્ત પાછી ખેંચી લીધી હતી અને પ્રમુખ મહાશયે તેમની જાહેરહિમત તેમજ વિનય માટે આભાર માન્યો હતો.

*

*

*

બિકાનેર અધિવેશન સમાપ્ત થયું. સૌ સૌને રસ્તે પડ્યું. પ્રમુખ મહાશય મારવાડની મુસાફરીએ ઉપડી ગયા અને ત્યાં બે ચાર જાહેર સંસ્થાઓના શ્રી ગણેશ માંડવાના કામમાં રોકાયા. બીજા બાળુએ મુ'બઈમાં ખટપટનો સળવળાટ શરૂ થયો. જુના સેક્રેટરીઓ કહે કે અમે હવે ફારગ થયા છીએ; નવા કહે કે અમેએ ચાર્જ સંભાળ્યો નથી. પરિણામે કોન્ફરંસનું તેમજ સમાજનું કામ ખોળાંબે પડ્યું અને બધી વાત કથળી ગઈ. એ દરમિયાન પ્રમુખ મહોદય મુ'બઈ પધાર્યા અને તપાસ કરી તો કોન્ફરંસના જુના-નવા હોદ્દેદારોમાંથી એકાદ અપવાદ સિવાય સર્વ કાર્ષબહારગામ હતા અને કોન્ફરંસ ઓફિસમાં ચાલુ રહેતી સીલીક બેંકમાં જમા થઈ ચૂકી હતી, કે જેથી કંઈ પણ ખર્ચ થઈ શકે નહિ. પ્રમુખે ખટપટની આંધીનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ નિહાળી લીધું અને સમજી લીધું કે એ આંધીએ ખૂબજ પ્રગતિ કરી લીધી છે. તે દરમિયાન જેમ જેમ કોન્ફરંસના સંચાલકો બહારગામથી મુ'બઈ આવતા ગયા તેમ તેમ તેમની સાથે અંગત મુલાકાત તેમજ પત્ર-વ્યવહારથી પરિસ્થિતિનું માપ કાઢવાનો તેમણે પ્રયાસ કર્યો અને સાચી વસ્તુસ્થિતિનું જ્ઞાન કરાવવા માટે બની શકતા બધા પ્રયત્નો કર્યા. પણ પરિણામ શૂન્ય આવ્યું. છેવટે નિરૂપાયે પ્રમુખે સમજાવે ઓફિસલ પત્રવ્યવહાર 'જૈનપ્રકાશ'ના ૪૦ પૃષ્ઠના એક અંકમાં પ્રગટ કરાવ્યો અને તેના પરિણામે પ્રમુખ પર સોલિસિટરો તરફથી જુદા જુદા

દષ્ટિબિંદુઓને અનુલક્ષીને નોટિસો મોકલાવાઈ. એક નોટિસનું સ્વરૂપ તો એવું હતું કે શ્રી વાડીલાલ શાહ બિંકાનેર અધિવેશનના કાયદે-સરના પ્રમુખ જ નહોતા. બીજી નોટિસ એવા પ્રકારની હતી કે સભાપતિ 'જૈનપ્રકાશ'ને બથાવી પડ્યા છે. સ્થાનકવાસી જૈન સમાજના ઇતિહાસનું એ પૃષ્ઠ ઘણું જ દિલ કંપાવનારું છે. તેના પર પડેો જ પાડવો વધુ ઇષ્ટ છે. છેવટે પ્રમુખે જનરલ કમીટીની મિટિંગ માટે આમંત્રણો પાઠવ્યાં એટલે જીના સેક્રેટરીએ તે તિથિ પછીની તારીખે પોતાના તરફથી જનરલ કમીટીને જીદું જ આમંત્રણ મોકલ્યું. છેવટે તા. ૩૦-૧૨-૨૭ ના રોજ પ્રમુખે બોલાવરાવેલી જનરલ કમીટીની બેઠક ભરાઈ અને ઉપસ્થિત સજ્જનોના આગ્રહથી સંઘક્ષિતનાં બહાને તા. ૧ લી જાન્યુઆરી પર મુલતવી રખાઈ. તે દરમિયાન સમાધાન માટેના કેટલાયે સૂર સાંભળાયા; કેટલીએ વાટાઘાટો તેમજ મુલાકાતો થઈ; સોલિસિટરની ઓફિસમાં જ સાચાં સમાધાન માટેની માથાકૂટ વખતે શ્રી વાડીલાલ શાહને બેભાન થઈ જવા સુધીની સ્થિતિમાં શ્રી દુર્લભજી ઝવેરીએ આ લખનારની રૂબરૂમાં બોલ્યા. છતાં પરિણામમાં કંઈ તોડ નીકળી શક્યો નહિ.

*

*

*

છેવટે તા. ૧-૧-૧૯૨૮ ની મિટિંગ ભરાઈ. સભ્યો અને પ્રેક્ષકો પૂરતી સંખ્યામાં હાજર થયા. પ્રમુખ એકલા જ આવી પહોંચ્યા. બેઠક લીધા બાદ મુખ્ય મુખ્ય સ્થાનિક તેમજ બહારગામના શેડી-આઓથી કુશળસમાચાર પૂછ્યા પછી સંપૂર્ણ ચૂપકી પથરાઈ રહી. કહે છે કે ચૂપકીમાં એક છૂપો દેવ વસે છે, જેનો ગેબી નાદ જેમને ખાસ કાન હોય તેઓ જ સાંભળી શકે છે. કાણ જાણે, એવો કાઈ ગેબી નાદ સાંભળવા માટે કે શાએ કારણથી, પ્રમુખે આકાશ તરફ સ્થિર દષ્ટિએ બોલ્યા કર્યું. પાંચેક મિનિટ બાદ આ લખનાર પાસેથી કાગળ પેન્સીલ માગી, તેઓ કંઈક લખતાદેખાયા; માત્ર બે જ લીટીઃ અને એમના મુખમાંથી શબ્દ નીકળી પડ્યા:

“ગૃહસ્થો ! જે આમંત્રણપત્રિકાએ તમે સર્વને તકલીફ આપી છે તે તો તમોએ વાંચેલી હશે જ; એમાં સૂચવેલા મૂખ્ય કાર્યને અંગે વિશેષ માહેતી મેળવવા બહારગામના સભ્યોનાં નામથી મગાયલી બે દિવસની મહેતલ પણ અપાયાનું તમને વિદિત છે. આ બે દિવસ દરમ્યાન કેટલાએક સભ્યો મને મળી ગયા છે. અને કેટલાએક મંદેશા મને પહોંચાડવામાં આવ્યા છે. આ સઘળા સમાચાર ‘પબ્લીક પ્રોપર્ટી’ હોવા છતાં આ સ્થળે એક શબ્દ વટીકબોલવાની મને મારાં અધ્યાત્મજ્ઞાનની મના છે. તમે સમજી શકો છો તેમ, મારી આ હાજરી વ્યક્તિ તરીકે નહિ પણ સમષ્ટિ તરીકે-પાંચ લાખ જૈનોના ‘આત્મા’ કે ‘ગૌરવ’ તરીકે છે. દૃષ્ટિબિંદુ નહિ, માત્ર પ્રેરણા જ મને બોલાવી શકે; અને પ્રેરણાનો શબ્દ દૃષ્ટિબિંદુથી કરાતી ફલીલ વડે સમજી ન શકાય તો તેથી હું આશ્ચર્ય પામું નહિ. આવે પ્રસંગે જ અધ્યાત્મશાસ્ત્રનાં જ્ઞાનનું ઉપયોગીપણું શ્રદ્ધાય છે.

સમષ્ટિભાવ મારામાં તમેજ પ્રેર્યો હતો : ગત વિજ્યા દશમીએ. તે પહેલાં હું એક વ્યક્તિ માત્ર-ક્ષત્રિય અર્થાત્ લડવૈયા તરીકેની વ્યક્તિ માત્ર-હતો. તમારી સ્મરણશક્તિ યાદ કરી શકશે કે ત્રીસ ત્રીસ વર્ષ સુધી કેવાં અને કેટલાં યુદ્ધો હું લડતો રહ્યો હતો. ભલી યા ખૂરી-જેવી હોય તેવી-આ કોન્ફરન્સ મારી એ લડતોનું જ પરિણામ હતું. મારી સામે પોતાનાં ભલાં યા ખુરાં શસ્ત્રો ફેંકવાની તાકાત આપનાર પણ આ લડવૈયો જ હતો. સમાજના શત્રુઓ સામે એકાકી હાથે-અને શસ્ત્રો કે કૌન્ય વગર જ લડાતું યુદ્ધ જોવાની કોને આંખો હતી ? અને તે ~~ખુરાં~~ પોતાના ભાઈઓ સાથે લડવાના પ્રસંગ જ્યારે જ્યારે પણ ઉપસ્થિત થયા છે ત્યારે ત્યારે શસ્ત્ર છોડી ચૂપ બેસે છે. સિકંદ્રાબાદ કોન્ફરન્સનું દસ્ય કોણ ભૂલી શકશે ? અને મિકાનેરનું પણ ? લડવૈયાની ઉદારતા હુમેશાં કાયરોના શબ્દ-કોષમાં ખોટો અર્થ પામે છે : ત્યાં એનો અર્થ નિર્બળતા કે મૂર્ખતા થતો હોય છે ! ક્ષત્રિય વ્યક્તિ તરીકે પણ જે પોતાના

ભાઈઓથી લડવાને કાયર હતો તે શું ત્યારે સમષ્ટિ તરીકે-સમુદાયના આત્મા તરીકે-પોતાના એક ઉપાંગ સામે લડવા ઉભશે ? માથું ધડથી છૂટું પડી પગથી લડવા ઉભશે ? સમુદાયની બહાર લડવાના પ્રસંગ હજી ઘણાંયે કુદરતના સ્ટોરમાં છે. એ માટે એ લડાયક ખમીરને સંગ્રહિત રહેવા દો. એટલા માટે તો આ લડવૈયાની પ્રકૃતિમાં મ્યુનિસિપલ કે પોલિટિકલ ક્ષેત્રની રૂચિ જ નથી ! એનો એ અર્થ નથી કે દેશપ્રેમની માત્રા એનામાં થોડી છે. કુદરતે એને ધર્મક્ષેત્ર માટે જ જડ્યો છે અને ધર્મક્ષેત્રમાં જ જે સ્થાને તેને જન્મે મૂક્યો છે તે સ્થાન ત્યાંથી તે પતંગ ગમે તેટલો ઉંચો ચડી શકે તો પણ, તેને એક પતલી દોરીથી તો બાંધી રાખે જ ! સાતમા આસમાનમાં પતંગ ભલે સહેલગાહ કરે, પણ તે એટલા માટે કે તે સફરના અનુભવરૂપ ખળનો, જ્યાંથી તે ઉડ્યો હતો ત્યાંના ભંડારમાં નાખવામાં આવે.

આ શબ્દો શું મહારા છે ? ...ના, એ તમારા પોતાના શબ્દો છે : તમારા પોતાના હૃદયની એ ઊર્મિએ જ મને ગત વિન્યાદશમીના સમીપૂજનમાં તમારી સાથે જોડાવા આમંત્રણ આપ્યું હતું. એ આમંત્રણના શબ્દો એકવાર ફરીથી યાદ કરો. તેનો આરંભ થતો હતો આ કબુલાતથી કે 'સ્થાનકવાસી જૈન સમાજમાં નવીન ઉત્સાહ-બલ પ્રેરવાની આવશ્યકતા છે.'એ આવશ્યકતાનું ભાન તમને કેટલું સચોટ થવા પામ્યું છે તે બાબતની મને ખાતરી કરાવવા તમે સ્પષ્ટીકરણ કર્યું હતું કે 'સમાજની ઉન્નતિ તેમજ ધર્મના પ્રચાર : એ બન્નેને અંગે કોઈ રચનાત્મક કાર્ય કરવાની આવશ્યકતા છે.' એ આવશ્યકતા પૂરવાનું મુખ્ય સાધન પણ તમે વિચારી ચૂક્યા હતા. એનું મને ચકીન કરાવવા રૂપે તમે લખ્યું હતું કે 'એ માટે કોઈ સેવાપ્રેમી તથા સમર્થ પુરૂષવરના નેતૃત્વની ઘણી માટી આવશ્યકતા છે.' અને એટલેથી જ નહિ અટકતાં તમારી બુદ્ધિએ એવું પાત્ર શોધ્યું છે. એમ જણાવવા તમે લખ્યું હતું કે 'અને સમાજને આપકા અદ્વિતીય સ્થાન હૈ.' અને એ અદ્વિતીય

વ્યક્તિને જ-નહિ કે વાડીલાલને, નહિ કોઈ હાડમાંસ-ધન કે દલીલ-શક્તિને-તમે ‘ધૃષ્ટા’ તેમજ આપણું દર્શાવ્યો હતો કે તમારે સમાજનું નેતૃત્વ સ્વીકારવું.’ મને કહેવા દો કે એ આજ્ઞા નહોતી, અરજ હતી. અને ‘અરજ’ માત્ર નીચલી ભૂમિકાથી ઉપલી ભૂમિકા પ્રત્યે થાય છે એ તમે પોતે જાણતા હતા : જાણતા હતા તેથી જ તો ગરજ જેના પ્રત્યે કરતા હતા તેને ‘તત્ત્વજ્ઞાની, સેવાપ્રેમી, જૈનવીર’ એવા શબ્દોથી સંબોધ્યો હતો. હું ખરેખર એવો હતો યા છું કે નહિ એ વાતની મારે ચર્ચા કરવાની હોય જ નહિ. ખરી કે ખોટી રીતે તમારા એ શબ્દો હતા : કાં તો હુકીકત તરીકે અને કાં તો ભાવના તરીકે; બન્ને રસ્તે પરિણામ તો એક જ આવે. જેને ઉદ્દેશીને એ શબ્દો આટલા બધા માણસોનાં હૃદયથી નીકળે તે વ્યક્તિ ‘જૈનવીર’ હોય જ યા બને જ. કારણ કે, સમાજની ભાવના જ એના નેતાનું સ્વરૂપ (મૂર્તિ) ધોડે છે. તમારી ભાવનાએ જ, ત્યારે, મને સમષ્ટિરૂપ બનાવ્યો હતો. ન્યાં સુધી એ ભાવના સંયુક્ત રૂપે રહે ત્યાં સુધી, અને તેવા સમાજ માટે, હું સમષ્ટિ હતો જ-અને તેથી જ વગર ચારીએ બોલાયલું ‘માફ ભાષણ બિકાનેરમાં સધળાંનાં હૃદયને જગાડી શક્યું હતું; ત્યારે જ તો અઠવાડિયામાં રચનાત્મક કાર્ય દશ દશ વર્ષમાં નથી થવા પામ્યું તેટલું ચર્ધ શક્યું હતું; ત્યારે જ તો મારા નિમિત્તે પાંચ લાખ માણસોનાં સૂતેલાં ચિત્તમાં ખળભળાટ જાગી ચૂક્યો છે. આજે તમને એમ લાગતું હશે કે હોદ્દાદારો વચ્ચેનો કાંઈ ઝગડો છે, -વખત જવા દો : તમે જોશો કે કોઈ મોટા અને બહારનો બય તમને જગાડવા માંગતો હતો. એ બય સામે તમારે એકલા હાથે જ ઝૂઝવું સર્જાયું છે-જેમ અત્યાર આગમચ મારે એકલાએ કરવું પડતું. ગૌતમ ન્યાંસુધી તૈયાર નહોતો થયો ત્યાંસુધી શ્રી મહાવીર તેને સદા પોતાની સાથે રહેવા દેતા. પછી ? બરાબર અંતકાળે-કે ન્યારે પરમ સત્યના ઉંચામાં ઉંચા ઇસારા આપવાની તક હતી-શ્રી મહાવીરે ગૌતમને છોડ્યો !...અને ગૌતમે એકાકી જ લડવું પડ્યું અને એકાકી જ મુક્તિ મેળવી શકાય છે.

ગૌતમ એ સમાજનો આત્મા છે, મહાવીર એ ત્રણ લોકનો આત્મ છે. ગણધર એ જૈન વીર છે, વર્ધમાન એ મહાવીર છે. આ શ્રાવ્ય બહુ વિચારવા જેવા છે. ‘પ્રકાશ મારી ગેરહાજરીમાં તમને જુદા ૦ અર્થો ખુલ્લા કરશે કે જે અર્થો તમારે સ્વતંત્ર પુરુષાર્થથી હુંદર પડશે. મને પણ મારી મુક્તિ હુંદવાની છે-મારી સ્વતંત્રતા મને પોકાર રહી છે. સુવર્ણની બેડી ત્રીશ વર્ષ મેં પહેરી હતી, પણ તે મારે પસંદગીની અને એક જ હતી; હમણાં તે પાંચલાખ વ્યક્તિઓન પસંદગીની અને વજનદાર હોઈ મારી ક્રિયાશક્તિ લથડી પડી છે મારો પગ નકામો બન્યો છે: મને મારી સ્વતંત્રતાની શોધમાં જવાન સ્વતંત્રતા લેવા દો. તત્ત્વજ્ઞાનની મારી સમજ સ્વતંત્ર છે, પોતાન હિસાબે ને જોખમે થતા જીવનપ્રયોગોમાંથી જ હું ખેંચું છું મા. તત્ત્વજ્ઞાન: તે ખરું હો વા ખોટું તેની મને ચિંતા નથી. અને તમને તો હું જીલતો હોઈ તો ય ચિંતા કરવાની જરૂર ન પડે એમ આ ક્ષણે જ કરવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે. જુઓ: આ ચિદ્ધિ: તે હું સારા સમાજની વતી તમને સોંપું છું: તેમાં લખ્યું છે:

“મહાર્જ આત્મહિત અને શ્રી મહાવીરનું તત્ત્વ મહને ફરમાવે છે કે મહારે સમાજકાર્યથી ફારગ થવું. આ પત્રને મહારા રાજનામા તરીકે સ્વીકારશો.”

તમારા રથીઓના ચિત્તમાં વાડીલાલનું ચિત્ર સમષ્ટિ રૂપે હતું ત્યારે તમે ખેંચી શક્યા હતા તમારા રથને મોખરે બેસી લગામ પકડવા. મોખરે આવતાં તીરે તેની જ છાતીમાં ભોંકાતાં હોવા છતાં તમે તેને ત્યાં ને ત્યાં જ બેસી રહેવા ફરજ પાડી શક્યા હતા. આજે-આ ક્ષણે-હૃદયનાં ચિત્રો જોતાં જે દૃશ્ય દેખાયું તે હવે મને જોખ-મદારીથી મુક્ત કરે છે. આ સ્વતંત્રતા મારે માટે ખેંચી લાવનારા-ઓનો હું ઉપકાર માનું છું. દેહધારી તરીકે ન્યાં સુધી તમે છં અને દેહધારી તરીકે ન્યાં સુધી હું છું ત્યાં સુધી કોઈ કોઈને છોડતું નથી. છૂટે છે ફક્ત દાવા (Claims): મારો આ ક્ષણથી આ સમાજ

શ્રી: વીરચંદ્રભાઈ મેઘજી શાંભાગુ-મુંબાઈ

દશમ અધિવેશન, ઘાટકોપરના પ્રમુખ

— કુલકર-સ એફિસના હાલના સુવધારો —

શ્રી. ડી. ડી. શાહ-મુંબાઈ

શ્રી. વી. બી. શાહ
જે. પી. (સાલિસીટર)-મુંબાઈ

પરનો દાવો છટે છે. સમાજનો મારા પરનો દાવો છટે છે. એથી વિશેષ કંઈ માનવાની જરૂર નથી. સમાજનો વિરોધી થવાનો તો મને સ્વપ્નેય વિચાર ન થાય એ ભાગ્યે જ કહેવું પડે. જેમ તેમ સમાજ પ્રત્યે અરજદાર થઈ ઉભવું એય મને ન પાલવે. મારી પાસેનાં શસ્ત્રોની સંખ્યા અને તાકાદ એટલા જ માટે હું આહિ બતાવવા ન ઇચ્છું. સમષ્ટિ સામે ફેંકાઈ દરેક તીર ફેંકનાર પર પાછું ફરે છે એ કાષ્ઠક સમયે જોવાશે. અને ત્યારે તીર ફેંકનાર પોતે સાચો સમાજરક્ષક બનવાનો ગરબઉ થશે, પણ સંજોગો તેમ થવા દેશે નહિ.

હું મારી નિષ્ફળતાનો સ્વીકાર કરું છું : પ્રમુખ તરીકેની નહિ, સમાજ પલટો કરનાર તરીકેની. ૧૯૧૭માં જ્યારે સર્વસ્વ તન-મન-ધન આપવા આ જ કમિટિ સમક્ષ હું ઉભો હતો ત્યારે આભાર-પૂર્વક કહેવામાં આવ્યું હતું : દરખાસ્ત પાછી ખેંચી લેવાની કૃપા કરો ! સામુદાયિક કર્મોની બલિહારી છે ! તે વખતના પ્રમુખ નહોતા બોલ્યા : સ્થાનકવાસી સમાજનું ભવિષ્ય બોલતું હતું એમની જીભે ચડીને. x x x હું હવે શું કરવાનો છું તે બાબતમાં પ્રશ્ન કરવામાં શક્તિ ગુમાવતા ના. તમારે શું વિચારવું ઘટે તે જ વિચારજો. ઉપદેશકો અને પેપરોથી કે સફાઇભર્યા પત્રવ્યવહારથી કે કાગળ પર દેખાતી વીરસંઘની યોજનાઓથી કાંઈ નગરિતિ ઉપજવી શકે એ વાતની સ્વપ્નેય આશા ન રાખતા. દીવા વગર દીવો પ્રગટી શકતો નથી. અને હું અંતઃકરણથી ઇચ્છું છું અને પ્રાર્થું છું કે તમને કાંઈ અખંડ જ્યોતરૂપ દીવો હુંઢવામાં ફતેહ મળે અને એના વડે હું જે કરવામાં નિષ્ફળ નીવડયો તે કાર્ય પૂર્ણરીતે બનવા પામે.'

એ રીતે કાંઈ પણ કારણ જણાવ્યા સિવાય કે કાંઈને પણ શિરે દોષ દીધા સિવાય કે કશી પણ ઘટનાનો ઉદ્દેશ્ય કર્યા સિવાય ચૂપ-ચાપ પોતાનું રાજીનામું જડ ટેબલને સ્વાધીન કરી શ્રી. વા. મો. શાહ આત્મા ગયા. છેક જ આજુધારી અને છેક છેડાની ઘટના બનવાથી ધડીભર વિરોધીઓનાંય માનવહૃદય પિગળ્યાં અને કાળી ગમગીનીરૂપ

અન્યાં. કોન્ક્રેસના સેક્રેટરીએ પણ એ પ્રસંગનો ઉલ્લેખ કરતાં નોંધ્યું છે કે ‘તેઓશ્રીની ગંભીરતા તેમજ વિચારપૂર્ણ વિવેચનથી અને ઉભી થયેલી પરિસ્થિતિ પ્રસંગે પ્રશંસનીય સમયસૂચકતા વાપરવાથી સભા ઉપર બહુ પ્રભાવ પડ્યો હતો.’

પ્રમુખશ્રી ગયા અને તેની પાછળ ખીજા કેટલાકો પણ ચાલ્યા ગયા. પાછળ રહેલાઓએ મિટિંગ ચાલુ રાખી, ત્યારે શ્રી માણેકલાલ અમુલખરાય અને શ્રી. ધારશી ગુલાબચંદે બંધારણની ગૂંચનો વાંધો ઉઠાવ્યો હતો, પણ તેથી કંઈ વળ્યું નહોતું. પ્રમુખશ્રીનાં રાજીનામાને દિલગીરી સાથે સ્વીકાર કરતો એક ઠરાવ સર્વ કોષ્ટએ ઉભા થઇને પસાર કર્યો હતો. ત્યાર પછી શ્રી. માણેકલાલ અમુલખરાયે વા. મો. શાહના જવાથી સમાજને કેવી જાળરજસ્ત ખોટ જવા પામી છે તે બાબતમાં તેમજ પ્રમુખશ્રીની સમાજ અને સ્વધર્મની સેવાઓનો ઉલ્લેખ કરનાર એક લાંબું બાષણ ગદ્ગદિત કંઠે કર્યું હતું અને એમના જેવી કાબેલ કલમની ઉણપ હંમેશને માટે સમાજને સાલશે એમ જણાવ્યું હતું. તે ઉપરાંત શ્રી છાટાલાલ કેશવજી મુકાદમે પણ બારે દૈન્યે પોતાનાં હૃદયની વરાળ કાઢી હતી. અને છેવટે સભા ખીજા દિવસ પર મુલતવી રહી હતી.

ખીજા દિવસની મિટિંગ વખતે માત્ર ૨૫ થી ૩૦ સભ્યોની હાજરી હતી. તે વખતે પણ શ્રી ધારશીભાઈ ઝવેરચંદે એ મિટિંગ ગેરકાયદેસરની છે એમ જણાવી તેનાં કારણો રજુ કર્યાં હતાં અને તેથી તે મોકુફ રાખવાની દરખાસ્ત રજુ કરી હતી અને જણાવ્યું હતું કે ‘જુદા જુદા પ્રાંતોનાં-શહેરોના સંઘો, વડી ધારાસભાના મેમ્બર, વડીલો અને સંઘપતિઓ જેવા વજનદાર સભ્યો તરફના ઠરાવો તથા પ્રેક્ષીઓની મોટી સંખ્યા પોસ્ટ તેમજ તાર દ્વારા પ્રમુખને મળેલાં હોઇ, તે સર્વ પ્રમુખે અણધાર્યું રાજીનામું આપવાથી આ મિટિંગમાં કામમાં લેવાનું અટકી પડ્યું છે, તેથી તે સર્વ ચીજોની ગેરહાજરીમાં આ મિટિંગ એકપક્ષી ઠરાવો કરનાર કમીટી જ બની

નવા પામે એ દેખીતું જ છે. વળી જે ધોરણે મેમ્બરોને આમંત્રણ-પત્રિકા લખાઈ છે તે ધોરણે બંધારણ વિરુદ્ધ છે. જેથી ધણા હકદાર મેમ્બરો આ કમીટીમાં હાજર થઈ શક્યા નથી અને નવા મેમ્બરો ભાગ લેતા અટકી પડ્યા છે, તથા પ્રમુખને મેમ્બરોનાં શીરનામાં પંદર દિવસની મુદતમાં સેક્રેટરીએ નહિ પહોંચાડવાથી તથા પહોંચાડેલાં શીરનામાં અધૂરાં હોવાથી જે થોડા ગૃહસ્થોને આમંત્રણ-પત્રિકા લખી શકાઈ છે તે પણ પહોંચી નથી અને પેપર પણ મારવાડ, પંજબ વગેરે પ્રાંતોમાં ધણું જ મોડું પહોંચ્યું છે, તેથી ધણા સભ્યો હાજર થઈ શક્યા નથી.’ એ દરખાસ્તની તરફેણમાં પૂરતા મત ન મળતાં ઉડી ગઈ હતી. પરંતુ પ્રમુખ પાસે આવેલી પ્રોક્ષીઓ, પત્રો, સૂચનો વગેરે મંગાવવાનું સૌજન્ય દાખવવાનું કોઈને પાલવ્યું નહોતું. આ કમીટીએ બિંકાનેર અધિવેશને પસાર કરેલા ઠરાવોને પણ રદ કર્યા હતા એ ધ્યાન પર લેવા જેવી વસ્તુ હતી. સૌથી વધુ ધ્યાન ખેંચે એવો ઠરાવ મુંબઈ બોર્ડિંગ-સંબંધી હતો, જે નીચે મુજબ હતો :

‘ મુંબઈ બોર્ડિંગ ખાતામાં રૂ. ૬૧૬૧૧૩૩ વસુલ થયા નથી, એ વસુલ કરવાનું કામ રે. જનરલ સેક્રેટરીએ કરવું. એ બોર્ડિંગ બંધ થઈ ત્યારે સેક્રેટરી વગેરે કોણ કોણ હતું તેની તપાસ કરી તેની પાસેથી હિસાબ લેવો, અને આ બાબતનો રિપોર્ટ આવતી કમિટિમાં રજુ કરવો’. પરંતુ ઈ. સ. ૧૯૨૯ ના જુનની ૨૯ મી તારીખે મળેલી કમિટિની મિટિંગે એ બાબતમાં નીચેનો ઠરાવ પસાર કર્યો હતો કે :—

‘ સંવત ૧૯૮૪ ના હિસાબમાં શ્રી મુંબઈ બોર્ડિંગને ખાતે રૂ. ૬૧૬૧૧૩૩ લેણા નીકળે છે તેની તપાસ કરતાં કંઈ પત્તો મળતો નથી તેથી તે રકમ બચ્હારિક કેળવણી ફંડ ખાતે માંડી વાળવી’. હવે આ બાબતમાં કાન્ફરન્સ ઓફિસે ક્યા પ્રકારની તપાસ કરી તે તે

ઓફિસના પ્રગટ થયેલા ૧૭મા અહેવાલમાંથી નીચે ઉતારી લેવામાં આવે છે:-

“ મુખ્યમાં કોન્ફરન્સ તરફથી જે બોર્ડિંગ ચાલતી હતી તેનો હિસાબ, સિલિક, ફર્નીચર વગેરે તે સંસ્થાના પ્રમુખ અને મંત્રીઓ સાથે પત્રવ્યવહાર કરી ઓફિસે સંભાળી લેવો, એવો પ્રસ્તાવ મુખ્યમાં સં. ૧૯૮૨ની સાલમાં મળેલી જનરલ કમીટીમાં પસાર થયો હતો. તે જ પ્રમાણે અમદાવાદ કમિટિના ઠરાવ અનુસાર બોર્ડિંગ બીલ્ડિંગ ફંડના રૂપિયા કે જે તે સમયના સેક્રેટરી શેઠ હીરાચંદ વનેચંદ દેસાઈને ત્યાં જમા હતા તે વિષે તેઓશ્રી સાથે પણ પત્રવ્યવહાર કરવામાં આવ્યા હતા, પરંતુ તેઓ તરફથી એવી મતલબના જવાબ મળ્યા હતા કે ‘અમારી પાસે તે વખતના કાગળપત્રો નથી, પરંતુ ઓફિસમાં જે કાંઈ હોય તો બતાવશો, તેથી તે ઉપર વિચાર કરવામાં આવે.’ આ સંબંધમાં એ વસ્તુ તો સ્પષ્ટ જ હતી કે આ રકમોની વસૂલાત પરભારી થયેલ હોવાને કારણે ઓફિસનાં રેકૉર્ડમાં તેનો ઉલ્લેખ હોવો સંભવિત નહીં. અને બોર્ડિંગનું રેકૉર્ડ ઓફિસના હસ્તક હતું જ નહિ કે ઓફિસ તે અંગે કશું પણ સાધન બતાવી શકે.” એ રીતે એ મુખ્ય બોર્ડિંગ હાઉસનાં પ્રકરણ પર પડેલો પડ્યો. અલબત્ત, એ બોર્ડિંગ કમીટીના સભ્યો, સેક્રેટરી અને પ્રમુખ ઇત્યાદિ સર્વ કોઈ મુખ્યવાસી જ હતા અને શ્રી વૃજલાલ ખીમચંદ શાહે તો સંવત ૧૯૭૨ ની સાલનો રિપોર્ટ અમદાવાદની કમીટી પાસે વાંચ્યો હતો, છતાં પણ એક છેવટ સુધી કોન્ફરન્સ ઓફિસને તે કમિટિ સંબંધી કંઈ પણ બાતમી મળી નહિ તેને સ્થાનકવાસી જૈન સમાજનું એક દુર્દૈવ જ ગણવું કે બીજું કંઈ?

૧૨.

નવમું અધિવેશન : અજમેરમાં

[તા. ૨૨-૨૩-૨૪ એપ્રિલ ૧૯૩૩]

અજમેરમાં આ બીજી વખતનું અધિવેશન હતું અને સાથોસાથ જહદ સાધુ સંમેલનની પણ યોજના હોવાથી બીજાં કોઈ અધિવેશનમાં થઈ હોય તેના કરતાં ઘણી વિશેષ સંખ્યાએ હાજરી આપી હતી. પ્રમુખ તરીકે શ્રી દુર્લભજી ઝવેરીના નાનપણના ગોઠીયા શ્રી હેમચંદ રામજીભાઈ મહેતાને શોધી કાઢ્યા હતા અને કોઈ રાજને પણ ભાગ્યે જ મળે તેવું માન હાથીની અંબાડી પર ફેરવીને પ્રમુખને અર્પાયું હતું. જનસમાજને પ્રથમથી જ એ આશ્ચર્ય થયું હતું કે સ્થાનકવાસી જૈન સમાજ જેઓને અત્યાર લગી પીછાનતો નથી, જેઓની સ્થા. જૈન સમાજ પ્રત્યેની કોઈ પૂર્વ-સેવાઓ સુવિદિત નથી, તેવા પ્રમુખની વરણી કોઈ ચોક્કસ વ્યક્તિના પક્ષપાત વિના કેમ જ બને ? ગમે તેમ પણ તેમની તીખી કાર્યપદ્ધતિથી જનતાના એક વિભાગને ખેદશ બનવું પડ્યું હતું; એટલું જ નહિ પણ લાલા જવાલાપ્રસાદજી જેવા સમાજસેવક અને સ્વાગત-પ્રમુખ પોતાના અવાજનું અને પોતાની માન્યતાઓનું અપમાન થતું જોઈ વિરોધરૂપે વોકઆઉટ કરી ચાલી ગયા હતા અને પછીની પરિષદની કોઈ ખેઠકમાં હાજરી સુદ્ધાં આપી નહોતી. આવી વસ્તુસ્થિતિ હોવા છતાં પણ તેમની ગૌર-હાજરી માટે ન તો પ્રમુખ મહાશય થોડાસા પણ સળવળ્યા કે ન તો પરિષદના મંત્રીઓએ કંઈ ફડકાટ કર્યો. અમે એ રીતે પ્રમુખશ્રીએ

તેમજ કાર્યવાહકોએ પરિષદના સ્વાગત-પ્રમુખની ગેરહાજરી સામે આંખ આડા કાન ધરી ૬૯ કોન્ફરન્સનું નાવહાંકયે જ રાખ્યું એ પણ આપણા સમાજની કામ કરવાની એક બલિહારી જ ગણવી કે બીજું કંઈ ?

આ અધિવેશનને એક 'જલસા'નું ઉપનામ આપવા જેવું છે. તેમાં કંઈ પણ સંગીન કાર્ય થયું નહોતું તેમ થવા માટે પદ્ધતિસરનો ઉઠાપોહ પણ થવા પામ્યો નહોતો. પ્રમુખશ્રીનાં ભાષણમાં પણ વર્ષો થયાં ચાલતી આવતી જુની-પુરાણી વાતોનું જ સૂચન માત્ર હતું અને શૈલી કોઈ નિબંધ જેવી હતી, તેથી જનતા પર એવાં ભાષણની ખાસ અસર થવા પામી નહોતી. એક ઠરાવ વીરસંઘની યોજનાને લગતો હતો, પણ તે તો મુખ્ય અધિવેશનના ઠરાવનું પુનરાવર્તન જેવો જ હતો. બીજા એક ઠરાવ ત્રણે શીરકાઓમાં એકસંખી કરાવવા બાબતનો હતો. કેમ જાણે કે એવા ઠરાવો કરવાથી સંપ થઈ જતો હોય ?

જહ્નુ સાધુ સંમેલનની બેઠક પણ આ અધિવેશનની સાથેસાથ થઈ હતી, જે વખતે આપણા સ્થાનકવાસી જૈન મુનિઓના જે ૩૨ જુદા જુદા સંપ્રદાયો છે અને તેમાં મુનિઓની સંખ્યા ૪૬૩ અને આર્યાજીની સંખ્યા ૧૧૩૨ ની છે તે પૈકી ૨૬ સંપ્રદાયોના ૨૪૦ જેટલા મુનિઓએ અજમેરમાં હાજરી આપી હતી અને એ સંમેલન વખતે કેટલાક ઠરાવો કર્યા હતા. જે ઠરાવોનો થોડો સો પણ અમલ ન થાય તેવા ઠરાવોની સમાલોચના પણ ક્યા પ્રકારે લખવી ? તે ઉપરાંત એક પ્રશ્ન ખૂબ ઉઠાપોહ મચાવ્યો હતો અને તે મુનિ-વરોથી લાઉડ સ્પીકરોનો ઉપયોગ થાય કે નહિ તે બાબતને લગતો હતો. શતાવધાની શ્રી રત્નચંદ્રજી, પંડિત અમોલખમ્ભજી, કવિવર નાનચંદ્રજી, પંડિત શ્રી આત્મારામજી, પંડિત શ્રી ચૌથમલજી વગેરે આગેવાન સાધુવર્યોએ લાઉડસ્પીકર પાસે પ્રવચન કર્યાં હતાં, ન્યારે પૂજ્ય શ્રી જવાહરલાલજી મહારાજે લાઉડસ્પીકરનો ઉપયોગ ન કરતાં

લાઉડસ્પીકરને જૈન સાધુના ઉપયોગ બહારની વસ્તુ તરીકે ગણાવી હતી. પરંતુ તેઓ લાઉડસ્પીકરનો ઉપયોગ કરે એવો આગ્રહ શ્રોતા-વર્ગે કરવાથી તેઓ મંડપ છોડી ચાલી ગયા હતા. વિજ્ઞાનના આ જમાનામાં પણ આ પ્રશ્નનો નિવેડો કલમના એક ગોદાથી લાવી શકાય એમ નથી એમ માઈ અધીન મંતવ્ય છે. સમસ્ત જૈનસમાજે-સાધુઓએ તેમજ શ્રાવકોએ-આ જમાનાને અનુકૂળ વિચારણા કરી લેવાનો વખત હવે આવી પહોંચ્યો છે એમ સમજી લેવું જોઈએ. લાઉડસ્પીકર કે એવી બીજી વસ્તુનો ઉપયોગ ન કરે તે જ ખરે સાધુ અને તેમ કરે તે સાધુ નહિ એવી જે વિધાતક માન્યતા આજે ચોતરફ જનતામાં ફેલાવવામાં આવે છે તે પ્રગતિવિરોધી છે; અને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ભાવને અનુસરી સમયાનુકૂળ પ્રવૃત્તિ અપનાવી લેવામાં ડહાપણ અને અતુર્વિધ શ્રી મંધનું શ્રેય છે એ વાત તરફ જૈન સમાજનું ધ્યાન ખેંચવું જરૂરી છે.

આ સંમેલનમાં મૂંગા સમાજ સેવક શ્રી નથમલજી ચૌરડીયાએ કન્યા ગુરૂકુળ સ્થાપવા માટે સિત્તેર હજારની સંખ્યાવત જાહેર કરી હતી તે ખરેખર અભિનંદનને પાત્ર હતી. બીજી નોંધવા જેવી વસ્તુઓ તે યુવક પરિષદ, શિક્ષણ પરિષદ અને મહિલા પરિષદ : એ ત્રણ સંમેલનો હતાં અને ત્યાં સમાજમાં ઉત્સાહ તેમજ પ્રેરણા આપે એવી કેટલીક સાચી વાતો કરવામાં આવી હતી.

દશમું અધિવેશન : ઘાટકોપરમાં

[તા. ૧૧-૧૨-૧૩ એપ્રિલ ૧૯૪૧]

આઠ આઠ વર્ષના ગાળા પછી આ દશમું અધિવેશન ભરાવા પામ્યું હતું અને મુ'બઈના એક પરામાં તે ભરાયું હોવાથી હાજરીની સંખ્યા સારી ગણાઈ હતી, કારણ કે મુ'બઈમાં વસનારી પચરંગી પ્રજાએ તેમાં હાજરી આપી હતી અને તે બધાને તેમનાં ભિન્ન ભિન્ન વતનના પ્રતિનિધિ કે પ્રેક્ષક ગણવામાં આવ્યા હતા. બાકી કુલ સરવાળે જોતાં બહારગામથી આવનારાની સંખ્યા માંડમાંડ છસોથી સાતસો જેટલી હતી એમ અનુભવીઓનું કહેવું તેમજ માનવું હતું. કેટલાકોએ આ અધિવેશનને સફળ અધિવેશન તરીકે ઓળખાવ્યું છે અને તેનાં કારણો રજૂ કર્યાં છે. એવા કારણોમાંનું મુખ્ય કારણ તરીકે આ અધિવેશનમાં થયેલ અર્ધા લાખ ઉપરાંતના ફંડને આગળ ધરવામાં આવે છે. વળી કોઈ કોઈ આ અધિવેશનની સફળતાનો અંક જુદા જુદા સંધને વેચવા આપેલી પ્રતિનિધિ તેમજ પ્રેક્ષકોની ટિકિટોની સંખ્યા પરથી ઉતારે છે, પણ એવી ટિકિટો મોટી સંખ્યામાં જુદા જુદા ગામના સંધને આપવામાં આવી હોય એ એક વસ્તુ છે અને તેમાં ય મોટા ભાગના સંધોએ તો તે ટિકિટો વણવેચાયલી જાહેર કરીને કોન્ફરંસ ઓફિસને રજીસ્ટર્ડ પોષ્ટથી પરત કરી હોય તે બીજી વાત છે. એટલે એ દૃષ્ટિએ સફળતાને બતાવવાનું કાર્ય સામાન્ય અક્ષ-લને ધોરણે મૂકવા જેવું ગણાય.

દશમ અધિવેશન, ઘાટકોપરના સ્વાગત પ્રમુખ,
ઘાટકોપર રાષ્ટ્રીયશાળાના મુખ્ય સહાયક અને દાનવીર.

શેઠ ધનજીભાઈ દેવશી-ઘાટકોપર

દશમ અધિવેશન, ઘાટકોાપરનું ચોક દશ

સ્વાગતપ્રમુખ તેમજ પ્રમુખ એમ બન્નેનાં ભાષણો કાર્ષ વ્યાપારીને જાણે તેવાં છે. વ્યાપારીની દૃષ્ટિએ કરાયેલાં એ વ્યાખ્યાનો હોધ તે પર કંઈ પણ ટીકા ટીપણી કરવી નકામી છે.

આ અધિવેશનમાં ઠરાવો તો ઘણા થયા છે, પણ હવે તેનો અમલ કેવો થાય છે તે જોવાનું રહે છે. લખાણની દૃષ્ટિએ તેમજ ભાષાની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો ઠરાવો સુંદર છે એમ ભાગ્યેજ કલા વગર ચાલે; પરંતુ સમાજમાં જે શિથિલાચારના પોપડેપોપડા બાઝ્યા છે તે થોડે ઘણે અંશે પણ દૂર કરવામાં એ ઠરાવો કંઈ પણ કાર્ય-સાધક ન ત્રીવડે તો ઠરાવો ક્યાં તોયે ઠીક અને ઠરાવો ન ક્યાં તોયે ઠીક. મહાવીર જ્યન્તિના ઠરાવ વિશે એક સૂચના કરવા જેવું એ છે કે, જ્યાં સુધી જૈન સમાજના ત્રણે શ્રીરકાઓ એક જ દિવસે મહાવીરજ્યન્તિનો તહેવાર ઉજવવાનું નક્કી ન કરી શકે ત્યાં સુધી તેને જાહેર તહેવાર તરીકે પાળવાની અરજ સરકારમાં કરવી કંઈ પણ કાર્ય-સાધક નીવડે નહિ.

સૌથી વધુ ધ્યાન ખેંચે એવો ઠરાવ નવાં બંધારણને લગતો છે અને એ લોકશાહી તંત્રની દૃષ્ટિએ ઘડાયું હોવાથી ધણું જ આવકારપાત્ર ગણાશે એમ માનવામાં આવે છે. તે બંધારણને રજુ કરતી વખતે સબ્જેક્ટ કમિટીમાં તેમજ ખુલ્લી ખેઠકમાં પણ ખૂબ જ ધમાલ થઈ પડી હતી. સભ્ય શ્રી બાબતનો એક વખત પસાર થઈ ગયેલો ઠરાવ શ્રી. હેમચંદ્રભાઈ મહેતાની દરમિયાનગીરીએ પલટાતો જોઈ શ્રી. વનેચંદ્ર ફુલ્લજી ઝવેરી, શ્રી. ચીમનસિંહજી લોઢા (તંત્રી: ઝલક) વગેરે સબ્જેક્ટ કમીટીમાંથી વોક આઉટ કરી ચાલી ગયા હતા. પણ પાછળથી શ્રી. ચીમનલાલ ચકુભાઈ, જટુભાઈ મહેતા વગેરેએ તેમને મનાવી લીધા હતા અને બંધારણ, વગર વિશેષ-ચૂપચાપ પસાર થયું હતું. વળી બીજી ચર્ચાઓમાં અમુક પ્રતિનિધિઓનું કહેવું એવું હતું કે 'કાન્દરસનું' કાર્ય મંદગતિએ ચાલે છે

તેમાં સંચાલકોનો જ દોષ છે, જ્યારે સંચાલકોએ પોતાના હોદ્દાનાં રાજીનામાં આપવાની ઈતેજરીપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે અમારાથી બનતી બધી સેવા અમેને મળતા ફાજલ વખતમાં અમે કરીએ છીએ, છતાં પણ બીજા વધુ સેવાભાવી સેવકો મળતા હોય તો અમે ખસીને માર્ગ આપવા તૈયાર છીએ. છેવટે રાત્રિના ચાર વાગ્યા સુધી ખૂબજ ચર્ચા થયા પછી જુના કાર્યકરોએ જ એ કામ સંભાળવું એવું ઠરાવી એ કોન્ફ્રન્સ બરખાસ્ત થઈ હતી.

આ અધિવેશનમાં કોન્ફ્રન્સ હસ્તક ચાલતી પૂના બોર્ડિંગ માટે ડૉ. પીસ્તાલીશ હજારનું, સ્ત્રીકેળવણી સહાયતામાં ડૉ. સાત હજારનું અને જૈન ધાર્મિક શિક્ષણને અંગે સંસ્કારપ્રેરક પાઠ્ય પુસ્તકોની યોજના માટે આશરે ડૉ. ત્રણ હજારનું ફંડ થવા પામ્યું હતું. તથા કોન્ફ્રન્સના નવા બંધારણ મુજબ વાર્ષિક એક રૂપિયાવાળા સભ્યો બનાવવાનું ઘણા પ્રાંતોના પ્રતિનિધિઓ તથા ગૃહસ્થોએ માથે લીધું હતું. તેમજ સ્વ. શતાવધાની શ્રી રત્નચંદ્રજી મ. તથા પંજાબ કેશરી પૂજ્યશ્રી કાશીરામજી મ. તથા પ્રવર્તક મુનિશ્રી તારાચંદ્રજી મ. વગેરેએ ઘાટકોપર મુકામે મળી વીર શ્રમણસંઘની જે યોજના ઘડી હતી તેને અમલમાં લાવવા શ્રમણસંઘની એક બેઠક કોઈ સુયોગ્ય કેન્દ્ર સ્થાનમાં મેળવવા માટે એક કમીટી, તથા વીર શ્રાવક સંઘની એક કમીટી તથા ધાર્મિક શિક્ષણ યોજના સંબંધી કમીટી નિયત કરવામાં આવી હતી.

આમ બંને દૃષ્ટિએ જોતાં આ અધિવેશન જેમ આ પહેલાં ધણીવાર બન્યું છે તેમ ઠરાવો ધડવાની અને યોજનાઓ વિચારવાની બાબતમાં તો કેટલેક અંશે સફળ થયેલું કોઈ કહે તો ના કહેવાય નહિ; પણ મેં ઉપર કહ્યું તેમ જ્યારે ઠરાવોને મૂર્ત સ્વરૂપ અપાશે, જ્યારે તે સક્રિય બનશે ત્યારે જ અધિવેશનની ઉપયોગિતા સિદ્ધ થશે અને ત્યારે જ સ્થા. જૈન સમાજનો વર્ષો થયા વિચારાતો પ્રગતિનો સવાલ ઉઠેલાશે.

આ અધિવેશન પ્રસંગે ‘સ્થા. જૈન યુવક પરિષદ’ અને ‘મહિલા પરિષદ’ મળી હતી. જે એક નોંધવા જેવી બીના હતી.

* *

૧૪

ઉપસંહાર

અધિવેશનોની કથા આંહિ પૂરી થાય છે એમ કાઈ રખે સમજે. આ તો આપણા સમાજને કોન્ફરંસનો પૂરો પરિચય નથી એટલે તેવો કંઈક પરિચય થવા પામે એ પદ્ધતિએ આ પુસ્તિકા તૈયાર કરવામાં આવી છે, જેમાં બની શકે તે પ્રમાણમાં પ્રમુખોનાં બાષણોમાંથી અને બીજાં વિવેચનોમાંથી જરૂર પૂરતા ઉતારા આપીને કોન્ફરંસની ઉપયોગિતા તરફ અંગુલિનિર્દેશ કરવા પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. બીજી દૃષ્ટિએ જોઈએ તો તેમાં ઇતિહાસની પ્રકૃતિએ ઇતિહાસ આપવામાં આવ્યો નથી. એવો ઇતિહાસ આપવાનો પ્રયત્ન હવે બીજા ખંડમાં આપવાની ખાએશ છે. તેમાં કોન્ફરંસની ઉત્પત્તિથી આજ દિવસ સુધીની તેની પ્રવૃત્તિઓ પર એક ‘ઝડતી નજર’ ફેંકી સમાજને પ્રગતિ આપવા માટે કોન્ફરંસના સંચાલકોએ અને બીજા સેવકોએ કેવા કેવા પ્રયત્નો કર્યા તેનું વેધક બ્યાન આપવાની અભિલાષા છે. કોન્ફરંસ પ્રવૃત્તિઓમાં મુખ્ય ‘યુ’બઈ ઓર્ગાઈંગ હાઉસ,’ ‘રતલામ જૈન ટ્રેનિંગ કોલેજ,’ ‘અજમેરની હુન્નરશાળા,’ ‘બાળાશ્રમ,’ ‘જૈનપ્રકાશ’ ઇત્યાદિ છે અને એ પ્રવૃત્તિઓના પરિણામે સમાજને પ્રગતિ મળવા પામી છે કે સમાજ પાછો હડયો છે તેનું તારણ કાઢવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવશે અને કોન્ફરંસની ચડતી-પડતીનો સાચો ઇતિહાસ એવા પ્રયત્ન દ્વારા જ સમજાવી શકાય એ સમજી શકાય તેવું છે.

પ્રકાશકનું અંતિમ નિવેદન

મ્હારે આ પુસ્તકને અંગે કાંઈ પણ નિવેદન કરવાનું નહોતું, પરંતુ છેક છેલ્લી ધડીએ, લેખકબંધુની અને મ્હારા એક બે મિત્રની ઇચ્છાને માન આપી બે શબ્દ જનતા સમક્ષ મુકું તો તે અસ્થાને નહિં ગણાય.

કોન્ફરન્સના અત્યારસુધીનાં સધળાં અધિવેશનોના ઇતિહાસનું આ પુસ્તક કહેવાયું છે ખરૂં, પણ ખરૂં જોતાં આ પુસ્તકમાં થઈ ગયેલા અધિવેશનો પર સમાજની ક્યાં ક્યાં ત્રુટીઓ હતી, સાચી પ્રગતિ માટે સમાજે એકસંપીથી રચનાત્મક અને સક્રિય કાર્ય કરવું જોઈએ એ જ પ્રેરણા મુખ્યત્વે આ પુસ્તકદ્વારા આપણને મળે છે; એટલે આને ‘ઇતિહાસ’ કહેવા કરતાં ‘આપણું કાર્યોની સમીક્ષા કે વિવેચન’ કહેવું વધારે બંધ બેસતું થઈ પડશે.

જે પુસ્તકમાં કેવળ પ્રશસ્તિઓ જ માત્ર હોય છે. હિંમત, ઔદાર્ય, ઉણપ, કસોટી કે સંકટના બનાવો અને તેનાં પરિણામની સમાલોચના નથી હોતી તે પુસ્તકના વાચનથી જનસમાજ કંઈપણ પ્રેરણા મેળવી શકતો નથી, પણ ગૂમાવે છે. તેથી જે કાંઈ ગુણગ્રાહી, ઉચ્ચ-ભાવનાશીલ અને સેવાપ્રેમી હશે તેજ તેમાંથી સારવસ્તુ ખેંચી શકશે, અને એવી સારવસ્તુ જનતાને સાંપડે; ટીકા દ્વારા મનુષ્ય પવિત્ર અને વિશુદ્ધ બને, અને પૂર્વ બનાવો નિહાળી ભવિષ્યમાં સાવધાનીપૂર્વક સમાજોત્તરિ કરવાની તક મેળવે; એ જ શુદ્ધાશયથી પ્રકટ કરાયેલું આ પુસ્તક જૈન સમાજને કર્તવ્યપથે દોરવામાં પ્રેરણાત્મક બને એજ માત્ર અભિલાષા.

લેખકબંધુની અકસ્માત માંદગી સળખ, પ્રકાશન જાહેર કરેલ મુદતથી ઘણું મોડું બહાર પડે છે તેથી, અને શીઘ્રતાને લીધે રહેલા પામેલ ભૂલો સંબંધી વાચકો દરગુજર કરશે.

અને ભૂતપૂર્વ રિપોર્ટો તથા બ્લોકો આપવાની ઉદારતા બતાવનાર કોન્ફરન્સના વર્તમાન મંત્રી શ્રી. ડી. જી. શાહ અને મેનેજર શ્રી. હર્ષચંદ્ર કે. દોશીનો આભાર માન્યા વગર હું કેમ જ રહી શકું ??

—પ્રકાશક

અગાઉથી ગ્રાહક થનારા ગૃહસ્થાના મુખારક નામ.

મુખાર્ધ

- ૫૧ શ્રી ચંદુલાલ ગુલાબચંદ દેશાર્ધ
૧ શા જગજીવન દેવસીભાર્ધ
૧ શા તલકશી ઝવેરચંદ
૧ શ્રી ધીરજલાલ મોતીચંદ
૨ મોહનલાલ જેઠાલાલ ઉદાણી
૧ રાયચંદ જગજીવન પારેખ

જેતપુર

- ૨ બોધાભાઈ સ્થાનક ભંડાર
૨ લોખંડી સ્થાનક ભંડાર
૨ નાથાલાલ ઝવેરચંદ કામદાર
૨ તલકચંદ દેવજી શાહ
૨ ભાઈચંદ જશરાજ અજમેરા
૧ રેવાશંકર મંગળજી કામદાર
૧ વજરાજ ધરમશી
૧ જેઠાલાલ વસનજી
૧ ખેન નવલ પરમાણુદ
૧ વજરાજ લક્ષ્મીચંદ
૧ લક્ષ્મીચંદ હીરાચંદ શાહ
૧ જેચંદ કાલિદાસ ગાંધી
૧ જેઠા મુળજી-ઘાફા

હા. શામળજી હરજીવન

- ૧ રાયચંદ દેવચંદ
૧ ચુનિલાલ અમેચંદ ઉદાણી
૧ અમૃતલાલ હરજીવન
૧ જગજીવન દેવરાજ

- ૧ પ્રભુદાસ કહાનદાસ પારેખ
૧ વનમાળી પરસોત્તમ શેઠ
૧ માણેકચંદ દયાળ દલાલ
૧ કરસનજી દામજી
૧ નેમચંદ કચરા શેઠ
૧ જીવરાજ વર્ધમાન વકીલ
૧ દલપતરામ અમેચંદ કોઠારી
૧ પરમાણુદ જગજીવન દેશાર્ધ
૧ જેઠા ખેચર મોચી
૧ ભગવાનજી જેચંદ કામદાર
૧ નૌતમલાલ જગનલાલ મહેતા
૧ પ્રાણશંકર જગન્નાથ શેઠ
૧ મૂળશંકર જગન્નાથ શેઠ
૧ પ્રાગજી મુળજી
૧ ભાઈચંદ અમરશી ગાંધી
૧ દામોદર દેવરાજ
૧ ભાઈચંદ જુઠાભાઈ
૧ ન્યાલચંદ નરભેરામ વિપાણી
૧ ગવરીશંકર અવચળ
૧ ગવરીશંકર કાળાની દીકરી

ખેન નરભેકુવર

- ૧ રતિલાલ રાધવજી
૧ ભગવાનજી વેલજી વેરા
૧ હંસરાજ જેરામ દોશી

- ૧ બીમજી કાળા
- ૧ લક્ષ્મીચંદ રણછોડ
- ૧ અમરશી ઝીણા મોદી
- ૧ ભવાન કાળા
- ૧ જ્યેંદ વર્ધમાન કાકારી
- ૧ જીવરાજ દેવચંદ કામદાર
- ૧ ભગવાનજી કુલચંદ
- ૧ જોરામ વિઠલ ખત્રી
- ૧ ગવરીશંકર નરભોરામ દોશી
- ૧ મુળજી ઝવેરચંદ
- ૧ હંસરાજ ઝવેરચંદ
- ૧ કીપાશંકર શીવલાલ મોદી
- ૧ મયાચંદ મુળચંદ પારેખ

અમદાવાદ

- ૨ શા વાડીલાલ ડાહ્યાભાઈ
- ૨ શા ચીમનલાલ જગનલાલ
- ૨ ચંદુલાલ શીવલાલ સંઘવી
- ૨ શેઠ વસ્તીમલજી ભેરૂમલજી
- ૨ મોતીચંદ ધારશીભાઈ દોશી
- ૧ શા લાલચંદ કુલચંદ (ડાળીયા)
- ૧ ગો. મણીલાલ તલકશી ,,
- ૧ મનુભાઈ હીરાચંદ સંઘાણી

- ૧ શા દેવચંદભાઈ કુંવરજી
- ૧ કેશવલાલ પાનાચંદ પટેલ
(મીઠાખળી)
- ૧ છીપાપોળ સ્થા. જૈનશાળા
- ૧ શા ગીરધરલાલ મહાસુખરામ
- ૧ શા લહેરાભાઈ ઉમેદરામ
- ૧ શા તલકચંદ ખીમચંદ
- ૧ શા જુરાભાઈ પ્રભુદાસ
- ૧ શા મગનલાલ કસ્તુરચંદ
રાજકોટ

- ૪ શેઠ ચુનીલાલ નાગજી વોરા
- ૨ વકીલ હરખચંદ જોડાભાઈ
ખંઢેરીયા
- ૧ સોભાગચંદ મનસુખ અજમેરા
(ચુરકુળ પા.)

- ૧ નકાભાઈ સ્થા. જૈનશાળા
- ૧ શ્રી સ્થા જૈન મોટા સંઘ
સાણુદ

- ૪ સંઘવી અંબાલાલ ત્રીકમલાલ
- ૧ શા ચુનીલાલ માવજી
- ૧ શા શકરચંદ લલ્લુભાઈ
- ૧ શા હીરાચંદ જગનલાલ

પરચુરણ

૧ શા. વનમાળી કેશવજી ખીલખા, ૧ ગણેશમલ વિજયમલ કુંભટ જોધપુર, ૧ દોશી લાલચંદ ટોકરશી ખામગામ, ૧ નરભોરામ દેવચંદ ખગસરા, ૩ શા. પ્રેમચંદ વસનજી વેરાવળ, ૫ શા. પ્રેમચંદ તારાચંદ ખોટાદ, ૨ શા. વલ્લભ ધનજીભાઈ કંથારીયા, ૧ દોશી દેવચંદ હરખચંદ ઉપલેટા, ૧ મોતીલાલજી સુરાના અમૃતસર, ૧ શેઠ

ચીમનલાલ પોપટલાલ ધાટકોપર, ૧ શ્રી. કપુરચંદ ૩૫શીભાઈ ધાટ-
કોપર, ૧ શેઠ શામજી મંગળજી જમશેદપુર, ૧ દોશી ઝવેરચંદ
વલ્લભજી જમશેદપુર, ૧ દશાશ્રીમાળી સ્થા. જૈન સંઘ જમશેદપુર.
૧ મનસુખલાલ માધવજી કરાંચી, ૧ શા. જેઠાલાલ કુંવરજી કરાંચી,
૧ શા. લાલજી સુંદરજી કરાંચી, ૨ મણીલાલ લાલજી ધ્રોળ, ૧
શાંતિલાલ મુળજી ગાંધી જિંઝા. ૧ ઓધવજી ગીગાભાઈ સાયલ, ૧
નરભેરામ ડાહ્યાભાઈ કુંબાકાનમ, ૧ ધાટલીયા જમનાદાસ નથુભાઈ
જમનગર, ૧ રણુછોડલાલ પ્રભુલાલ કોઠારી જમનગર, ૧ માનસિંગ
મંગળજી મહેતા જમનગર, ૧ વનેચંદભાઈ દુર્લભજી ઝવેરી જયપુર,
૧ સરૂપચંદજી માણેકચંદજી ભંડારી ઈદાર, ૧ અમોલખચંદજી હેમરા-
જજી સુરાણા રામપુરા, ૧ હરીલાલ ડાહ્યાભાઈ નીકાવા, ૧ કેશવલાલ
એચ. મોદી જળગામ, ૧ નારાયણદાસ રામચંદ પનવેલ. ૧ સરૂપચંદ
કિસ્તુરચંદ મુણોત બાંબોરી, ૧ અમૃતલાલ રતનશી કુસુન્દા, ૨ વીર-
પાળ પરસોતમ દોમડીયા કલકત્તા, ૧ પ્રાણુલાલ ધેલાચંદ લખતર,
૧ જગજીવનદાસ ડામરસી લખતર, ૧ રમણીકલાલ નંદલાલ તલ-
સાણીયા લખતર, ૪ ગીરજશંકર મોનજી ઉદાણી ભોજુડી. ૧
વસંતલાલ નારણજી સંઘવી યાવનઘી (બર્મા) ૩ શા. લાલજી તેજી
કચ્છકપાયા. ૨ કમાણી ગીરધરલાલ ગોવિંદજી રાણુપુર (ભેસાણુ)
૧ પા. યુનીલાલ નાથાલાલ ખંભાત, ૧ કોઠારી ઊજમશી કુંગરસી
લોધીકા, ૧ સંઘવી ભગવાનજી ભાઈચંદ વાંકાનેર, ૧ પટેલ કૃતેચંદ
હરજીવન ખેરમે, ૧ મહેતા જગનલાલ મોરારજી સુલતાનપુર, ૧ શેઠ
હીરાચંદજી ખેતાજી પૂના, ૧ શેઠ યુનીલાલજી જશરાજજી પૂના,
૧ ગુલરાજજી સંતોકચંદ કાવેડીયા પૂના, ૨ ભાઈચંદ દેવચંદ બર-
વાળા, ૧ જખીલાલ યુનીલાલ ડેલીવાલા બરવાળા, ૧ વોરા જશરાજ
કરસન નીંગાલા, ૧ અમૃતલાલ જેરામભાઈ વારીયા કમ્પાલા, ૧ શેઠ
ધેલાભાઈ નાનજી જલગાંવ, ૧ આત્માનંદ જૈન ગુરૂકુળ ગુજરાનવાલા
૧ વર્ધમાન જૈન સાધુમાર્ગી પુસ્તકાલય નાગોર, ૧ માણેકચંદ મૂળજી
મહેતા ખીલોસ ૧ મોદી નેમચંદ શવજી લાલપુર, ૧ સતોષચંદ્ર
જૈન શિવપુરી, ૧ શ્રીમતી નથીયાબાઈ ધર્મપત્ની શ્રી. શેઠ અમર-
ચંદજી કોઠારી ભોપાલ, ૧ શા. મોહનલાલ કેશવજી દામનગર, ૧ શેઠ

વીરજીભાઈ ડાહ્યાભાઈ સ્વાધોધા, ૧ શેઠ કુંગરશી ડાહ્યાભાઈ સમા-
ધોધા, ૧ ગો. મનમોહનદાસ કપૂરચંદ પોરબંદર, ૧ શા. હીરાજીભા
શામળદાસ વણુછરા, ૨ શ્રી હિતેચ્છુ શ્રાવકમંડળ રતલામ, ૧ રા.
રા. મણીભાઈ ખી. મહેતા (પ્રે. રટે. કા.) વઢવાણ શહેર, ૧ શ્રી.
રતનલાલ ડોસી સૈલાના, ૧ શેઠ નૈનમલ કેસરીમલ જલોર, ૧ શેઠ
હમરીમલ મોતીલાલ પાંદરકવડા.

જૈનાચાર્ય શ્રીમાન લવજી સ્વામીના નામની

સૌરાષ્ટ્રમાં ચાલતી સંસ્થાઓ

૧	શ્રી લવજી સ્વામી સ્મારક લાઇબ્રેરી	જુનાગઢ
૧	શ્રી લવજી સ્વામી સ્મારક ગિરાસીયા હોસ્ટેલ લાયબ્રેરી	વઢવાણ
૧	શ્રી લવજી સ્વામી જૈન ક્રી લાઇબ્રેરી	ચોટીલા
૧	શ્રી લવજી સ્વામી સ્થાનકવાસી જૈન પુસ્તકાલય	ચોટીલા
૧	શ્રી લવજી સ્વામી સ્મારક જૈન લાઇબ્રેરી	સુડા
૧	શ્રી લવજી સ્વામી સ્મારક જૈન લાઇબ્રેરી	ખીરસરા
૧	શ્રી લવજી સ્વામી સ્મારક જૈન લાઇબ્રેરી	જમક-ડોરણા
૧	શ્રી લવજી સ્વામી સ્મારક જૈન લાઇબ્રેરી	જામનગર-હાપા
૧	શ્રી લવજી સ્વામી સ્મારક જૈન લાઇબ્રેરી	રાજપરા
૧	શ્રી લવજી સ્વામી સ્મારક જૈન લાઇબ્રેરી	આણંદપુર
૧	શ્રી લવજી સ્વામી સ્મારક જૈન લાઇબ્રેરી	ભાડલા
૧	શ્રી લવજી સ્વામી સ્મારક જૈન લાઇબ્રેરી	સેજકપુર
૧	શ્રી લવજી સ્વામી સ્મારક જૈન લાઇબ્રેરી	ધાંધલપુર
૧	શ્રી લવજી સ્વામી સ્મારક જૈન લાઇબ્રેરી	રામપુરા
૧	શ્રી લવજી સ્વામી સ્મારક જૈન લાઇબ્રેરી	અંકેવાલીયા
૧	શ્રી લવજી સ્વામી સ્મારક જૈન લાઇબ્રેરી	ખોડુ
૧	શ્રી લવજી સ્વામી સ્મારક જૈન લાઇબ્રેરી	ખાટડી
૧	શ્રી લવજી સ્વામી સ્મારક જૈન લાઇબ્રેરી	દેદાદરા
૧	શ્રી લવજી સ્વામી સ્મારક જૈન લાઇબ્રેરી	વસતડી
૧	શ્રી લવજી સ્વામી સ્મારક જૈન લાઇબ્રેરી	કચ્છ-અંજાર
૧	શ્રી લવજી સ્વામી સ્મારક જૈન લાઇબ્રેરી	ભડકવા
૧	શ્રી પાનાચંદ્રજી સ્વામી સ્મારક જૈન લાઇબ્રેરી	ચણાકા

હાલ મળી શકતાં અમારાં પ્રકાશનો

ભાવના શતક	૧-૪-૦
જૈનાગમ કથાકાવ્ય	૧-૪-૦
જૈન સાહિત્યની કથાઓ ભા. ૧-૨	૦-૧૦-૦
વીરભાણુ ઉદયભાણુ ચરિત્ર	૦-૭-૦
લોકાશાહ મત સમર્થન	૦-૮-૦
સ્થાનકવાસી જૈન ઇતિહાસ	૦-૬-૦
ધર્મપ્રાણુ લોકાશાહ	૦-૬-૦
દ્રૌપદીની ચર્ચા	૦-૪-૦
સમ્યક્ સંદેશ	૦-૪-૦
શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર વિચાર નિરીક્ષણ	૦-૧૦-૦
હિંદી જૈન સ્તુતિ	૦-૮-૦
સોનગઢી સિદ્ધાંત પર એક દષ્ટિ	૦-૪-૦
સાહિત્ય સાગરનાં મોતી	૦-૪-૦
જૈન થોક મંત્રહ	૦-૫-૦
જૈન સંવાદ રત્નમાળા	૦-૬-૦
પર્યુષણપર્વનાં વ્યાખ્યાનો (૧૪૫)	૦-૪-૦

આ સિવાયનાં અમારાં ફેટલાક પ્રકાશનોની ખીજ આવૃત્તિ કાઢવાનો વિચાર ચાલી રહ્યો છે. આ કાર્યાલયમાં જૈનધર્મને લગતાં તમામ જાતના પુસ્તકો તથા સૂત્રો-ટીકાવાળાં આગમો વગેરે ફાયદેથી મળે છે. વધુ માટે સચિપત્ર મંગાવવું.

પત્રવ્યવહાર:—

સ્થાનકવાસી જૈન કાર્યાલય

પંચભાઈની પોળ, અમદાવાદ

કોન્ટ્રોલના હાથના રેસીડેન્ટ જનરલ સેક્રેટરીઓ

રા. મ. શ્રી. મોતીરાયજી મુથા-મુનાગ

વજસાલ ખીમચંદ શાહ-મુંબાઈ
મોલીમીટર

કોનકરનેના હાસના દેસીડેન્ડ જનરલ સેક્રેટરીઓ

રા. ય. શ્રી. મોતીલાલ યુથા-ચેતારા

ગુજરાત ખીમચંદ શાહ-સુભાષ
મોલીચીટર